

А.Й. ПРИСЯЖНЮК, голова Київської обласної державної адміністрації

Агропромисловий комплекс Київщини на сучасному етапі розвитку

27 лютого 2012 року Київська область відзначає 80-річний ювілей свого утворення. Київщина – це історично сформований край, багатий своєю історією, традиціями та працьовитими людьми, є одним з найбільших виробників сільськогосподарської продукції в країні.

Наші володіння – це унікальні земельні ресурси, значна частина яких – родючі чорноземи. Площа сільськогосподарських угідь становить 1664,8 тис. га (4,2% угідь України), ріллі – 1356,2 тис. га (4,4%). Рілля займає 81% земельного фонду, пасовища – 8 %, сіножаті – 7 %, багаторічні насадження – 3%, що формує передумови для ефективного ведення сільського господарства.

Кліматичні умови забезпечують вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур Європи, зокрема зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза, гречка, просо), цукрових буряків, льону, картоплі, овочів, плодів, ягід, кормових куль-

тур, утримання великої рогатої худоби молочного і м'ясного напрямів, свиней, птиці, розвиток вівчарства.

Сприятлива соціально-економічна атмосфера забезпечує функціонування суб'єктів господарювання. В сільському господарстві Київщини задіяно 39 600 працюючих.

Територія, на якій зосереджено агропромислове виробництво, має добре розгалужену мережу залізничних, автомобільних та водних шляхів.

Останніми роками активізувався процес нарощування обсягів прямих іноземних інвестицій в АПК.

В агропромисловому комплексі області функціонують близько 2122 сільськогосподарських підприємств, серед яких є господарські та акціонерні товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, приватні сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства.

Вихід сільськогосподарських товаровиробників області на відповідний рівень якості та конкурентоспроможності продукції, нарощування експортного потенціалу неможливий без розробки та впровадження новітніх технологій, освоєння на їх базі виробництва принципово нових видів наукоємної продукції.

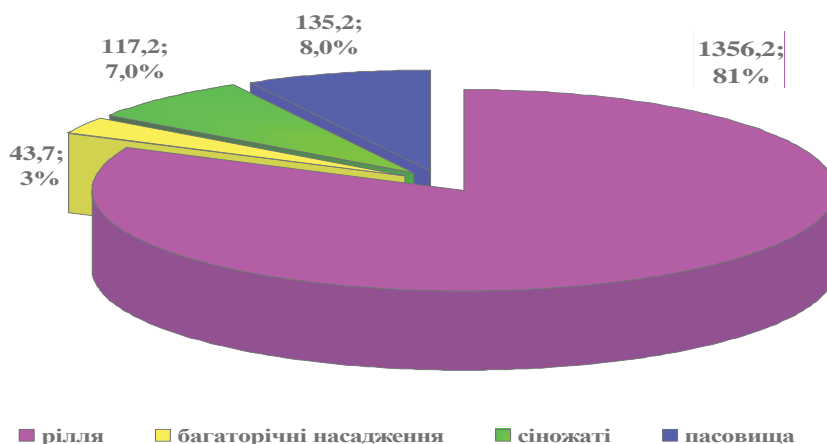
Починаючи з 2000 р. у галузі сільського господарства Київщини має місце суттєве зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Приріст валової продукції сільського господарства за 2000-2011 рр. склав 57,6%.

Аналізуючи діяльність підприємств агропромислового комплексу Київщини за січень-грудень 2011 року, перш за все необ-

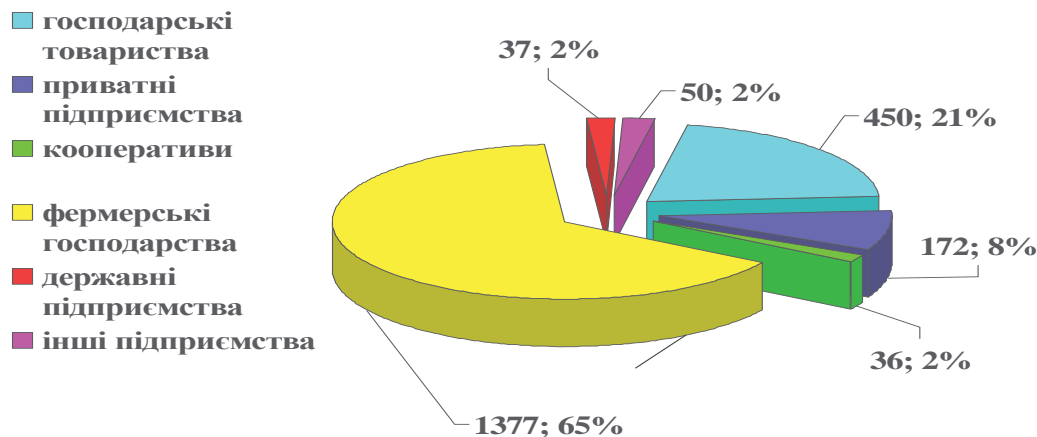
хідно відмітити позитивну динаміку виробництва валової продукції сільського господарства. Загальне виробництво становить

7 млрд 803 млн грн, що на 1215,9 млн грн більше 2010 року, темпи приросту 18,5%.

**Структура сільськогосподарських угідь в 2011 р. тис. га
(Всього - 1664,8 тис. га)**

**Структура сільськогосподарських підприємств
(2122 од.)**

Частка області у загальному виробництві валової продукції сільського господарства в Україні за відповідний період склала 6,6% (один з кращих показників у державі).

Виробництво продукції рослинництва збільшено за 10 років на 87%, чому сприяло застосування насіння високих репродукцій, високоефективних добрив, нових технологій вирощування.

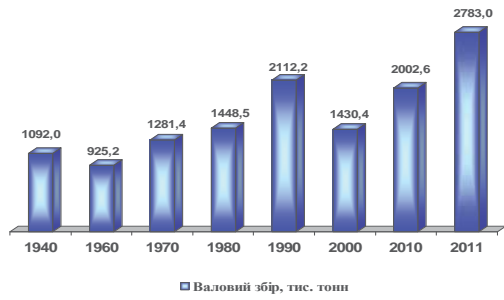
Обсяги виробництва продукції рослинництва за січень-грудень 2011 року склали 4 млрд 345 млн грн, що на 27,6% більше минулого року та становлять 56% від загального обсягу по області.

В галузі рослинництва з року в рік більше 70% площ засівають із використанням найсучасніших енергозберігаючих технологій.

Якщо у 1940 р. валове виробництво зерна становило 1092 тис. тонн, а в 1980 р. – 1449 тис. тонн, то в 2000 р. – 1430,4 тис. тонн, у 2011 р. – 2783 тис. тонн.

Про стабільне його зростання свідчать показники врожайності сільськогосподарських культур. У 1940 р. вона становила 12,2 ц/га, у 1980 р. – 21,4 ц/га, 2000 р. – 24,7 ц/га, а в 2011 р. – 45,5 ц/га.

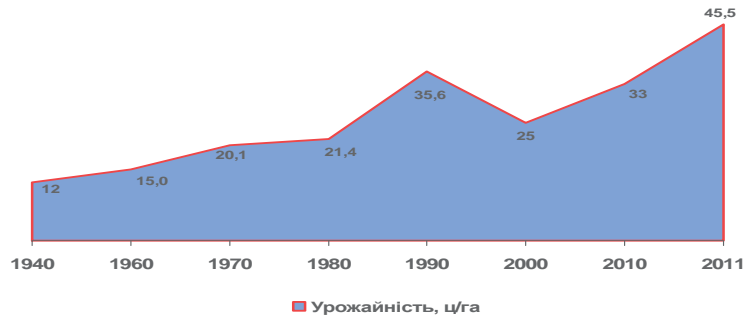
Вирощування зернових та зернобобових культур

Вирощування зернових та зернобобових культур

Вирощування зернових та зернобобових

За обсягами врожайності сільськогосподарських культур область впродовж останніх років утримує першість в Україні.

Найвищі досягнення в галузі рослинництва у 2011 році мають господарства:

ПОПП „Еліта” Тетіївського району – одне з відомих господарств України з добре розвинутою інфраструктурою.

У користуванні господарства знаходиться 2200 га орендованої землі. Підприємство спеціалізується на вирощуванні племінного молодняку свиней великої білої породи, а також вирощуванні сільськогосподарських

культур, таких як пшениця, ячмінь, цукрові буряки, гречка, соя.

Галузь рослинництва в ПОПП «Еліта» перш за все спрямована на забезпечення тваринництва кормовою базою. В користуванні підприємства знаходиться 1035 га орендованої землі. Важлива роль належить вирощуванню та реалізації зернових культур. За останні роки їх врожайність становила 53,6 ц/га, в тому числі пшениця – 30,1 ц/га, ячмінь – 31,0 ц/га, кукурудза – 110 ц/га, цукрові буряки – 554 ц/га.

ТОВ «Агро-Лідер-України» Білоцерківського району – спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Середня врожай-

ність за останні 10 років у господарстві становила: пшениця – 51 ц/га, ячмінь – 26 ц/га.

Київщина завжди славилася овочівництвом. За період 1940-1970 рр. валове виробництво овочів в усіх категоріях господарств досягло 213,9 тис. тонн; у 1970-1995 рр. – 413,0 тис. тонн, 2001р. – 252,9 тис. тонн, а в 2011 році цей показник становив 520,9 тис. тонн, що на 76,4% більше порівнянно з 2000 роком.

Одним із лідерів серед підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні овочевих культур, є ДП „Науково-дослідний виробничий агрокомбінат "Пуща-Водиця" Києво-Святошинського району. Він спеціалізується на вирощуванні овочів закритого і відкритого ґрунту, фруктів, зернових культур, грибів, м'ясо-молочної продукції та займається переробкою сільськогосподарської продукції. Площа сільськогосподарських угідь у господарстві складає 2,8 тис. га.

На ринки Києва та інших міст і сіл України агрокомбінат постачає свіжу овочеву

продукцію, гриби, ягоди та фрукти, плодово-овочеві та м'ясні консерви, вітамінізовані соки та напої, м'ясопродукти.

Знанням далеко за межами області є ВАТ «Тепличний», що в селі Калинівка Броварського району. В 1986 р. тут почала діяти біологічна теплиця площею 1 га, у 1987 р. вже було 5,5 га плівкових ґрунтових теплиць. У грудні 1994 р. комбінат розпочав реконструкцію теплиць за голландською технологією, що дало змогу вдвічі підвищити врожайність гібридів помідорів голландської селекції в закритому ґрунті, на 20% знизити енерговитрати на одиницю продукції. Упродовж 1994—1996 рр. здійснено реконструкцію теплиць на 24,5 га. У 2001 р. відкрито нову теплицю площею 4 га, де застосовано найсучасніші технології. Подібних споруд у Європі ще зовсім мало, а в Україні вона перша.

Загалом у Калинівці майже 46,6 га теплиць під склом, кілька гектарів теплиць під плівкою.

У 2000 р. комбінат зібрав 11 795 т овочів, у 2011 році – 22,2 тис. тонн овочів. По виробництву овочів закритого ґрунту в натуральних показниках він посідає перше місце в Україні. В господарстві використовуються передові технології вирощування, встановлено сучасне обладнання з Нідерландів, Ізраїлю, Німеччини та ін.

Упродовж своєї діяльності комбінат є прибутковим господарством. Він – один з основних постачальників екологічно чистих овочів для населення не лише Києва та області, а й багатьох регіонів України в осінньо-зимовий та весняно-літній періоди. Освоєно ринок збуту в Литві й Латвії.

Досить розвинута тут соціально-культурна інфраструктура. Для забезпечення житлом працівників у 1980 р. розпочалося будівництво житлового селища. А через рік було відкрито школу, в 1994 р. її приміщення розширено до 1180 учнівських місць. У 1982-1986 рр. збудовано 9 житлових будинків загальною площею 17 670 м², будинок готельного типу та гуртожиток. Усього споруджено 20 житлових будинків.

Здавна Київщина славилася своєю плодоягідною продукцією. Галузь посідає чільне місце в агропромисловому комплексі області, її природно-кліматичні умови сприяють вирощуванню майже всіх плодоягідних культур високої якості для забезпечення на-

селення свіжою продукцією, а промисловість – сировиною.

У галузі тваринництва досягнуто високих показників завдяки підвищенню племінних і продуктивних якостей молочних порід та впровадженню інтенсивних технологій у відгодівлі.

Виробництво валової продукції тваринництва склало 3458,8 млн грн, що становить 108,7 % до аналогічного періоду минулого року. Починаючи з 2000 року валове виробництво продукції тваринництва зросло на 71,7%.

Від початку 2000 року приріст обсягів реалізації худоби та птиці у живій вазі по всіх категоріях господарств зріс на 67,6%. Усього реалізовано за січень-грудень 2011 року 277,9 тис. тонн.

Виробництво яєць по всіх категоріях господарств зросло порівняно з 2000 роком майже втричі. Фактично вироблено на сьогодні 2314,4 млн шт. За обсягами та темпами виробництва яєць в Україні Київська область є лідером.

Значний прорив за 10 років маємо в птахівництві, чисельність птиці зросла вдвічі.

Флагманом у птахівництві є ТОВ "Комплекс "Агромарс", одне з найбільших виробників м'яса птиці в області. Підприємство виробляє 90% м'яса птиці від загального виробництва сільгоспідприємств області. На підприємстві налічується 7,4 млн голів птиці, виробництво м'яса за дванадцять місяців минулого року склало 139,8 тис. тонн.

Для забезпечення птахівництва кормами підприємство орендує в центральній частині України орні землі, на яких за високими технологіями та із застосуванням сучасної техніки вирощує зернові культури. Для виготовлення комбікормів підприємство має 2 комбікормових заводи, спроможних щодня виготовляти понад 2 тис. тонн кормів найвищої якості.

Підприємство повністю забезпечує себе інкубаційними яйцями, для чого на 10 фермах батьківського стада одночасно утримується до 1 млн голів племінних курей. Інкубація яєць проводиться на 4 інкубаторах загальною потужністю 110 млн штук яєць у рік. Високий рівень технологічної дисципліни в племінному птахівництві підприємства забезпечує виведення курчат понад 82%.

Підприємство одне з перших у птахівничій галузі України ще в 2003 році впровади-

Для ефективного господарювання були опановані сучасні методи організації виробництва, управління кадрами, залучені досвідчені фахівці, які застосовують високоякісні технології, з використанням якісних та найбільш безпечних засобів захисту рослин, мінеральних добрив у повному обсязі, сучасних і високопродуктивних сортів насіння вітчизняної та закордонної селекції.

Запровадження сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції та їх дотримання справляє найістотніший вплив на ефективність виробництва та його динаміку. Придбання власної вітчизняної та іноземної сільськогосподарської техніки дозволило суттєво зменшити час на польові роботи, збитки, матеріальні витрати на обслуговування та утримання техніки, а також дозволило планомірно організувати

ло інтегровану систему управління якістю і було сертифіковане за міжнародним стандартом ISO 9001:2001. Сьогодні на підприємстві активно впроваджується система менеджменту безпеки харчової продукції ISO 22000.

Спостерігається позитивна тенденція в розвитку галузі свинарства. Проводиться значна робота щодо нарощення чисельності свиней. Стан розвитку галузі свинарства дозволив отримати приріст виробництва свинини більше ніж на 30%.

Потужний виробник, який забезпечує область м'ясом свинини понад 20 %, це СП ТОВ "Нива Переяславщини".

На підприємстві утримується 76,6 тис. голів свиней, а виробництво м'яса за 12 місяців 2011 року досягло 11,8 тис. тонн.

аграрні роботи, ефективність яких напряму залежить від погодних умов.

Основні види діяльності підприємства – вирощування зернових та технічних культур, вирощування свиней, будівництво виробничих приміщень.

У господарстві в обробітку понад 12 тисяч гектарів. На своїх землях вирощують зернові та технічні культури і досягають високих врожаїв.

Рекордні показники мають аграрії у тваринництві. На території області за кілька років збудовані 4 сучасні 30 – тисячні свинокомплекси та будується п'ятий за датською технологією.

"Нива Переяславщини" – це ще й переробне господарство. На власному комбікормовому заводі готують корм для годівлі тварин, який складається на 93% із зернової групи, а також з мінералів та вітамінів вітчизняних виробників.

Київщина виробляє 4% загальнодержавного обсягу молока, що становить 438,5 тис. тонн. При цьому в сільськогосподарських підприємствах виробляється 8,7% молока України, а саме 195,1 тис. т, що відповідає 4 місцю в державі. Середній надій від однієї корови зріс на 110 кг і становить 5362 кг (1 місце по Україні).

Передовим господарством в галузі молочного скотарства є ТОВ „Українська молочна компанія”, яка виробляє 15% молока с.-г. підприємств області. На підприємстві в наявності 7200 голів ВРХ, у т.ч. корів – 3680 гол. Валовий надій молока за дванадцять місяців – 29,5 тис. тонн, надій від корови становить 9001 кг.

Важливою виробничою ланкою агропромислового комплексу є переробні заводи, тому в області значна увага приділяється розвитку харчової та переробної промисловості.

Стабільність ситуації на продовольчому ринку області оцінюється за наявністю та необхідною кількістю для різних верств населення основних продуктів харчування. М'ясо, молоко, сир, хліб, крупи, цукор, олія, кондитерські вироби займають важливе місце в структурі харчування.

Слід також зазначити, що порівняно з попередніми роками збільшились обсяги виробництва м'яса та м'ясопродуктів, м'яса свинини, м'яса птиці, масла вершкового, кисломолочних продуктів, молока.

Досить потужним підприємством переробної галузі є КП „Білоцерківхлібпродукт”. На сьогодні до складу КП „Білоцерківхлібпродукт” входять: млинзавод, крупозавод, комбикормовий завод, цех з виробництва біологічних активних добавок. Комбінат стабільно й активно займається експортною діяльністю.

ДП ВАТ „Київхліб” „Білоцерківський хлібокомбінат” пропонує широкий асортимент високоякісної продукції:

- 30 найменувань хлібобулочних виробів;
- 100 найменувань кондитерських виробів.

Продукція хлібокомбінату була широко представлена на багатьох виставках та міжнародних конкурсах.

На ДП ВАТ „Київхліб” „Білоцерківський хлібокомбінат” у жовтні 2010 року введено нову лінію з випічки житньо-пшеничного хліба, де встановлено нову піч „Росія” потужністю 21 т/добу. Створено три робочих місця. Придбано та введено в дію піч газову ротаційну «Г4-ХП- 2,1-50», що дало можливість покращити якість виробництва хліба та зменшити використання газу на 30 %.

Бурякоцукрове виробництво є стратегічно пріоритетною галуззю народного господарства. Цукор і вироблені з нього продукти становлять основу продовольчої безпеки не тільки області, а й держави.

В області працює 11 цукрових заводів. Серед найпотужніших заводів області: ВАТ „Саливонківський цукровий завод” – минулого року виробив 51,3 тис. тонн цукру, що складає 22,3% від загального обсягу виробництва, ВАТ "Рокитнянський ц/з" – вироблено цукру 31,7 тис. тонн, частка становить 16,4%, ТОВ "Краєвид" – 23,2 тис. тонн, або 10%.

У регіоні знаходиться підприємство, яке за потужністю і обсягами виробництва є одним із провідних у переробній галузі – Яго-

тинський маслозавод – публічне акціонерне товариство, де постійну роботу мають 800 працівників. Це сучасне базове підприємство з переробки молока і вершків у великих обсягах. Виробнича потужність заводу дозволяє щодоби приймати 450 тонн молока та 50 тонн вершків і виробляти 35 тонн вершкового масла, 17-20 тонн сухого знежиреного та сухого цільного молока та більше 200 тонн продукції з незбираного молока.

Протягом 2010 року на підприємстві відбулося впровадження системи якості відповідно до вимог міжнародного сертифікату ISO 9001:2008 і в липні 2010 року отримав цей сертифікат.

Молочні продукти торгової марки «Яготинське» здобувають нові нагороди на Всеукраїнських конкурсах і виставках, а підприємство за підсумками 2010 року увійшло до переліку найкращих заводів з виробництва молочних продуктів в Україні «ТОП – 100». Рейтинг найкращих компаній України за останні п'ять років.

У 2011 році спеціалістами підприємства розроблені нові продукти «Простокваша з печі», «Ряжанка з печі», які відразу сподобалися покупцям і попит на них постійно зростає.

Підвищення якості сільськогосподарської продукції дозволяє з кожним роком збільшувати експортний потенціал нашої держави. Продовольчі товари з області поставляють майже в 40 країн світу.

Обсяги експорту Київської області зросли на 30,8% порівняно з минулим роком. Експортовано сільськогосподарської продукції на 762,8 млн дол. США.

Залучено 1299,96 млн гривень кредитів, що у 2 рази більше до минулого року. За обсягами залучених кредитів Київська область займає 1 місце у державі.

На 1 гектар ріллі отримано 786 гривень кредитів, що на 431 гривню (у 2 рази) більше до минулого року.

З агропромисловим комплексом співпрацюють 24 банки (у минулому році – 16 банків).

Про підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу свідчить суттєве збільшення кількості підприємств, які отримали кредити (72 госпо-

дарства у 2011 році проти 56 у 2010 році + 29%).

У 2011 році держава надала можливість сільськогосподарським товаровиробникам отримувати фінансову підтримку більш як по десяти цільових програмах.

Аграріям області вже надано 176 мільйонів гривень дотацій, що у 2 рази більше, ніж торік. У тому числі сплачено 66 мільйонів гривень часткової компенсації відсоткової ставки за кредитами. При цьому пільговими визначено 1,5 мільярди гривень сільськогосподарських кредитів.

Потрібно відмітити, що дев'ять десятих від усіх дотацій отримали підприємства галузі тваринництва, яка сьогодні найбільше потребує підтримки.

Зокрема, вдвічі здешевлене спорудження майже 100 тисяч квадратних метрів тваринницьких та птахівничих приміщень. Результатом є збільшення поголів'я свиней на 60 тисяч (+17 відсотків) та птиці – на 1,5 мільйони голів (+9 відсотків).

Відродно, що приклад передових підприємств галузі та реальна державна допомога спонукає й інші господарства до нарощування виробничих потужностей.

Значний внесок у розвиток аграрної освіти та науки роблять науково-дослідні інститути, дослідні станції НААН України, філії та відділення науково-дослідних інститутів, вищі навчальні заклади Міністерства аграрної політики та продовольства України.

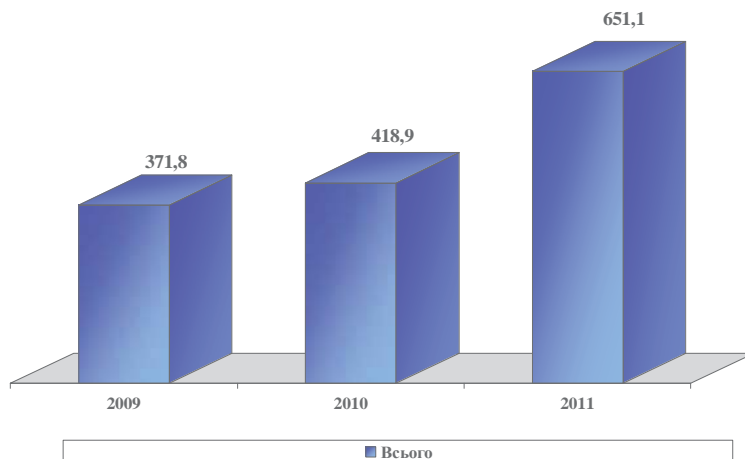
Одним із першочергових завдань держави є розвиток агропромислового комплексу, формування прозорих ринкових відносин. В цих умовах важливим є процес інвестування пріоритетних напрямів АПК.

Залученню та раціональному використанню інвестицій відводиться важлива роль у системі заходів, направлених на стабілізацію виробництва в агропромисловому комплексі Київської області й подальший розвиток економіки галузі. Здебільшого в регіоні здійснюються інвестиційні проекти в такі пріоритетні та перспективні галузі сільськогосподарства як рослинництво, тваринництво та технічне обслуговування, причому основні інвестиції вкладаються в птахівництво, свинарство, скотарство, виробництво зернових.

Загальні обсяги інвестицій в основний капітал у сільське господарство у 2010 р. склали 959,6 млн грн, що становить 7,7% від загального обсягу інвестицій в основний ка-

пітал. За січень – вересень 2011 р. в сільське господарство інвестовано 651,1 млн грн (134,5% до м.р.).

Інвестиції в основний капітал у сільське господарство за січень-вересень, млн. грн.

Спостерігається позитивна тенденція збільшення обсягів залучення прямих іноземних інвестицій, що сприяло створенню додаткових робочих місць, трансферу технологій, інновацій, сучасного менеджменту. Загальний обсяг залучених прямих іноземних інвестицій у розвиток АПК області за січень-вересень склав 136,3 млн дол. США.

Основні обсяги іноземних інвестицій надходять в область із Нідерландів, Сполученого Королівства, Кіпру, Швейцарії, Польщі, Німеччини.

Основним завданням АПК є забезпечення виробництва валової сільськогосподарської продукції.

Організаційні та практичні заходи сьогодення спрямовуються, в першу чергу, на подолання недоліків, закріплення досягнутого і нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення її прибутковості.

В області розроблено й активно впроваджуються ряд регіональних галузевих програм, які забезпечують раціональне використання земель, підвищення родючості ґрун-

тів, зростання продуктивності худоби і покращення її племінних якостей та формування запасів продовольчого зерна.

Вигідне географічне розташування, потужний аграрний та промисловий потенціал регіону, сталий економічний розвиток сприяють реалізації технологічно-інноваційних розробок та ініціатив, спрямованих на зміцнення економіки регіону, підвищення соціальних стандартів, поліпшення якості життя людей, бізнес-клімату й залучення інвестицій. Модернізація інфраструктури та базових секторів визначені Президентом України Віктором Федоровичем Януковичем як основа Програми економічних реформ „Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”. Нами розроблено 50 соціальних та інвестиційних проектів розвитку галузей, у тому числі 15 інвестиційних проектів розвитку сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості, реалізація яких дасть можливість залучити 558,5 млн дол. США та додатково створити 5236 робочих місць.

Розкрито вклад аграрного сектору в економіку Київської області та шляхи подальшого його розвитку.

Раскрыт вклад аграрного сектора в экономику Киевской области и пути его дальнейшего развития.

The contribution of the agrarian sector of economy to the development of the region economy is considered, basic guidelines for the development of agrarian sector are suggested.

*

Сільськогосподарські кадри Київщини

Чисельність населення, яке постійно проживає на сільських територіях Київської області на 1 січня 2011 року – 669,4 тис. осіб, що становить 4,6% чисельності жителів села в цілому по Україні. За 2000–2011 роки сільське населення Київщини скоротилося на 135,5 тис. осіб, або на 16,8%.

У структурі сільського населення області 15,3% займають діти та підлітки до 16 років, 54,4 % – чоловіки 16–60 і жінки 16–55 років та 30,3% – особи пенсійного віку.

За площею господарської території серед адміністративно-територіальних районів Київської області перше місце займає Вишгородський район, друге – Іванківський. За розміром посівної площі попереду – Білоцерківський район, за ним – Переяслав-Хмельницький. Найбільше сільського населення, яке постійно проживає на сільських територіях Київщини, зосереджено у Києво-Святошинському й Броварському районах, які мають і найбільший трудовий потенціал.

За цими показниками на останньому місці знаходиться Поліський район. Площа

його господарської території в 1,7 раза менша порівняно з відповідним показником у середньому по області та в 3,6 і в 3,3 раза менша, ніж у Вишгородському й Іванківському районах. Уся посівна площа цього району в 4,3 раза менша порівняно із середньою по області та у 8 разів – із Білоцерківським районом. У Поліському районі найменше й сільського населення, що постійно проживає, та наявного трудового потенціалу, який є важливою складовою ресурсного потенціалу сільських територій.

Трудовий потенціал має такі притаманні йому властивості: з одного боку, він як основний двигун суспільного виробництва “запускає в дію” всі складові ресурсного потенціалу сільських територій, з іншого – його формування показує результативність виробництва й умови буття селян. Здійснена рейтингова оцінка формування трудового потенціалу в розрізі адміністративних районів області ґрунтується на врахуванні основних показників демографічного й економічного характеру, тобто не на загальних, нерідко суб’єктивних оцінках

експертів, а на реально існуючих показниках, що безпосередньо або опосередковано впливають на процес відтворення трудового потенціалу. Методологічним підходом щодо здійснення такої оцінки використані нетрадиційні методи дослідження, зокрема – метод багатомірної середньої величини.

За рейтинговою оцінкою 25 районів Київської області, що виконана на основі багатомірної середньої величини щодо формування трудового потенціалу сільського населення, перше місце займає Києво-Святошинський район, середній бал якого дорівнює 1,447; друге – Бориспільський (1,282), третє – Вишгородський район (1,277). На останньому місці знаходиться Яготинський район із середнім балом лише 0,755, на передостанньому – Згурівський із середнім балом 0,768.

На величину багатомірної середньої щодо формування трудового потенціалу сільського населення значно вплинули такі чинники: чисельність постійних мешканців села, коефіцієнт смертності та коефіцієнт міграції по прибуттях.

У Києво-Святошинському районі найбільша чисельність сільського населення, що проживає постійно – 79,8 тис. осіб, або 10,9% від загальної чисельності в цілому по Київській області, й у 2,7 раза вища середнього показника по адміністративно-територіальних районах Київщини. Виходячи з того, що населення є природною основою відтворення трудового потенціалу, велика чисельність постійних мешканців села створює сприятливий демографічний соціум для формування їх дієздатної частини. У цьому районі найнижчий показник смертності сільського населення – 15,5 %, який в 1,5 раза менший порівняно з відповідним середньорайонним показником. Це означає, що в “рейтинговому” склалися кращі порівняно з іншими районами умови не тільки щодо формування, а й збереження трудового потенціалу та його розширеного відтворення.

Вагомий позитивний вплив на величину багатомірної середньої арифметичної щодо формування трудового потенціалу Києво-Святошинського району має коефіцієнт міграцій по прибуттях. Незважаючи на те, що за рівнем цього показника даний район займає третє місце серед адміністративно-територіальних районів Київщини, міграційний приплив сюди населення, особливо осіб працездатного та демографічно активного віку, є важливим стимулюючим фактором поповнення тут трудового потенціалу, поліпшення його статевовікової структури і створення сприятливої демографічної передумови для відтворення ресурсів живої праці на близьку та віддалену перспективу.

Ці три показники є прямим свідченням кращих, ніж в інших районах, умов формування трудового потенціалу. У Києво-Святошинському районі вони на 58,2 % зумовили середній бал його рейтингу, багатомірна величина якого в 1,5 раза перевищує відповідний показник у цілому по Київській області.

“Рейтинговому” місцю Києво-Святошинського району сприяли й такі показники, як питома вага осіб працездатного віку та жінок 18-34 років у загальній чисельності сільського населення, а також коефіцієнт народжуваності.

У цьому районі найвища й питома вага осіб працездатного віку в загальній кількості сільського населення – 62,4 %, що в 1,2 раза вище середньорайонного рівня. А особи працездатного віку є основною складовою трудового потенціалу. Тобто, порівняно з іншими районами Києво-Святошинський володіє найбільшим потенційним запасом щодо формування трудового потенціалу та має ряд соціально-економічних переваг. Зокрема, він розташований у приміській зоні міста Києва, що зумовлює специфіку не тільки виробництва тут сільськогосподарської продукції, а й міграційного руху населення цього району та розподіл його трудового потенціалу за галузями економіки і сферами зайнятості.

Зокрема, із загальної чисельності працюючих у даному районі лише 8,6% зайнято у сільському господарстві проти 25% у середньому по районах Київщини.

Отже, якщо врахувати, що оплата праці аграрних працівників найнижча серед усіх галузей економіки і сфер зайнятості населення, то 91,4% працюючого населення Києво-Святошинського району, головним чином у м. Києві, де найвищий рівень оплати праці в цілому по Україні, позитивно впливає на формування сімейних бюджетів і доходи його мешканців, опосередковано – на відтворення тут населення й трудового потенціалу.

Чисельність осіб працездатного віку з урахуванням числа інвалідів та соціальних пенсіонерів такого віку на початок 2011 року в області становила 296,9 тис. осіб – 4,5% трудового потенціалу сільського населення України. За 2000–2011 роки трудовий потенціал села в області зменшився на 25,8 тис. осіб, або на 8,0%.

Чисельність сільського економічно активного населення у віці 15–70 років (за методологією МОП) у Київській області в 2010 році становила 306,5 тис. осіб, або 37,5% усього економічно активного населення відповідного віку. Чисельність зайнятих становила 292,3 тис. осіб і 14,2 тис. безробітних. Рівень економічної активності сільського населення області становив 64,1%, рівень зайнятості – 61,1, а безробіття – 4,6%. Перші два у сільській місцевості Київської області вищі порівняно з міськими поселеннями, а рівень безробіття нижчий майже вдвічі.

Середньооблікова чисельність працівників Київської області, зайнятих у сільськогосподарському виробництві в 2010 році, становила 40,4 тис. осіб, або 7,8% зайнятих у цій галузі в цілому по Україні. За 2001–2010 роки кількість зайнятих у сільському господарстві Київщини зменшилася на 52,8 тис. осіб. У структурі зайнятих в основних галузях сільськогосподарського виробництва у 2010 році 53,6% займали працівники рослинницьких галузей і 46,4%

тваринницьких. За 2005–2010 рр. чисельність зайнятих у рослинництві й тваринництві зменшувалася, але неоднаковими темпами.

Однак статистика не дає достатньої інформації про зайнятість сільського населення, навіть офіційну. Незадовільний облік її і в сільрадах. У Тетіївському районі в підприємствах та відокремлених підрозділах із чисельністю десять і більше найманих працівників середньооблікова чисельність штатних працівників у січні-березні 2011 року становила 5,3 тис. осіб. Порівняно з відповідним періодом минулого року вона була менша на 6,7%. Центр зайнятості займається безробітними, а інформацією щодо зайнятих він володіє тільки стосовно об'єктів, які вносять платежі у фонд зайнятості. За оцінками районного центру зайнятості в січні 2011 року нараховувалося 6150 робочих місць, у тому числі зареєстрованих у селах організацій – 2106. Звітність із праці підприємств та організацій засекречена.

Зростає тіньова зайнятість без укладення трудових договорів. Спостерігається тенденція до зрівняння кількості реєстрованих і розірваних угод між приватними підприємствами й найманими працівниками, причому здебільшого з ініціативи останніх за мотивом низької оплати праці.

Безробіття в районі не скорочується. На початку 2011 року статус безробітного мали 1088 осіб, з них 705 жителів сільської місцевості, у тому числі 452-колишні працівники сільгоспідприємств. На 1 квітня цього року безробітними вважалися вже 1327 особи, з них 924 проживали в селах. Фактичне безробіття на селі значно більше. Велика частина кадрового потенціалу знаходить роботу в містах, переважно в Києві. За кордоном жителів району влаштувалося небагато.

Значна чисельність працівників з економічних причин зайняті неповний робочий день (тиждень) або їх відправляють у відпустки без збереження заробітної плати.

У сільгосп підприємствах недостатньо робочих місць для повної зайнятості населення внаслідок нерозвинутості тваринництва й інших трудомістких виробництв, а також через виконання частини механізованих робіт іншими організаціями. Сезонність землеробської діяльності спричиняє звільнення частини працівників на осінньо-зимовий період.

На безпосередньо зайнятого в аграрному виробництві сільгосп підприємств району в 2009 році припадало 25,46 га угідь. По області цей показник становив 22,79 га.

Серед районів і міст області Тетіївщина за рівнем оплати праці займала останнє місце. У першій половині 2011 року він був нижчий за середньообласний на 43,1 %.

Водночас у досліджуваному Тетіївському районі є підприємства, в яких удосконалюється виробництво, підвищується продуктивність праці, зростає ефективність господарювання. Прикладом може бути СВК в селі П'ятигори. Зрозуміло, що цей

процес зумовлює вивільнення працівників сільського господарства. У 2007 році в підприємстві було зайнято 205 працівників, у 2009 році їхня чисельність зменшилася до 147 осіб. Склад колективу на початок 2011 року наведено в таблиці 1. До адмінперсоналу віднесено голову правління, сім спеціалістів, чотирьох бухгалтерів, інспектора по кадрах, сім керівників та обліковців підрозділів, електрика, чотирьох комірників (включаючи заправника ПММ), прибиральницю й сторожа контори. Всі трактористи-машиністи об'єднані тракторною бригадою. У ремонтній майстерні працюють токар, електрозварювальник і слюсар. Зайнятість забезпечується передусім тваринництвом. Високий рівень механізації рільництва дає змогу мати навантаження на тракториста-машиніста понад 200 га ріллі. Вважають, що виробництво кооперативу могло б обходитися ще меншою чисельністю працівників.

При цьому певний інтерес має розподіл працівників СВК за віком (табл. 2).

1. Склад працівників кооперативу

Підрозділ	Стать		Разом
	чол.	жін.	
Адмінперсонал	14	13	27
МТФ №1	9	19	28
Ферма №1	11	12	23
Свиноферма	1	3	4
Ферма №2	8	9	17
Автопарк	10	-	10
Тракторна бригада	14	-	14
Пекарня	-	1	1
Млин	1	-	1
Ремонтна майстерня	3	-	3
Пасіка	1	-	1
Працівники рільництва, інші	2	2	4
Жінки у декретній відпустці	-	1	1
Разом	74	60	134

2. Віковий склад працівників кооперативу

Вік, років	Чоловіки	Жінки	Разом
20	1	-	1
21-25	1	2	3
26-30	4	4	8

31-35	11	6	17
36-40	8	9	17
41-45	13	14	27
46-50	15	9	24
51-55	14	12	26
55-60	5	4	9
понад 60	2	-	2
Разом	74	60	134

Серед чоловіків молодь до 35 років становить 22,9%, серед жінок – 20,0%, а особи працездатного віку – відповідно 67,6 і 73,3%. Загалом переважає немолодий вік. До 40 років мали 46 працівників, понад 40 – 88. Праця в сільському господарстві, попри полегшення її умов, не виявляється привабливою. Молодь села здебільшого прагне знайти роботу на виїзді. Переважання літніх людей змушує замислитися щодо перспектив зайнятості в підприємстві. Очевидно, що потрібно поліпшити як умови роботи, так і її оплату. В 2008 році оплата з розрахунку на середньорічного працівника становила 9,5 тис. порівняно із середньорайонним показником 9,17, обласним – 14,42 і середньоукраїнським – 11,14 тис. грн. Середній вік тракториста – 44,9 року, водія – 45,3, доярки – 38,6, робітниця по догляду свиней – 32 роки. Відносно молодий вік жінок-тваринниць заслуговує схвалення. Водночас має турбувати високий вік чоловіків-механізаторів. Тільки троє робітників тракторної бригади мали до 40 років. Безробіття на селі вимагає пошуку додаткової зайнятості. Можливе ще деяке збільшення поголів'я великої рогатої худоби – адже раніше утримувалося до ти-

сячі корів, хоча із нижчими надоями. Можна розглядати перспективу вирощування трудомістких культур, зокрема, овочевих. Заслуговує на увагу кооперування обслуговуючої діяльності щодо особистих селянських господарств і домогосподарств населення. Принциповою може бути постановка питання про право кооператорів на працю. Прогрес суспільства у досягненні високої продуктивності праці уможливорює збільшувати вільний час громадян, який вважається одним із найцінніших людських благ. Кооперативна форма господарювання розширює права учасників кооперації, оскільки її метою є задоволення різноманітних потреб людей, що об'єднуються. При встановленій у країні загальній нормі робочого часу 40 год за тиждень у кооперативних організаціях вона може бути менш тривалою. Оскільки сільський житель обтяжений ще особистим господарюванням, а сільський побут забезпечує відносно менше комунальних зручностей, скорочення часу основної роботи розцінюватиметься позитивно. Зміцнення економіки кооперативу забезпечить зростання доходу і можливість суттєвого підвищення оплати праці.

Аналізується трудовий потенціал сільськогосподарських кадрів області та окремих районів. Обґрунтовується можливість поліпшення ситуації із зайнятістю в селах області за рахунок інтенсифікації виробництва, що ілюструється практикою одного з підприємств.

Анализируется трудовой потенциал сельскохозяйственных кадров области и отдельных районов. Обосновывается возможность улучшения ситуации с занятостью в селах области за счет интенсификации производства, что иллюстрируется практикой одного из предприятий.

An article analyses agrarian human labour potential of regions and particular regions. The possibility of improvement of the current situation due to intensification of production is substantiated and illustrated on the example of one of the enterprises.

*

*М.І. КІСІЛЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
М.Ю. КОЖЕМ'ЯКІНА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Інвестиційний розвиток аграрної сфери Київської області

Успішний розвиток сільського господарства значною мірою визначається можливостями формування власних інвестиційних джерел вітчизняних товаровиробників, залучення ними кредитних ресурсів, коштів іноземних інвесторів, а також обсягами державної інвестиційної підтримки галузі. У зв'язку із зазначеним в Україні загалом і в кожному регіоні зокрема здійснюються певні заходи щодо створення умов для інвестиційного розвитку аграрної сфери.

Інвестиційні проблеми розвитку сільського господарства України привертають увагу багатьох провідних економістів-аграрників, зокрема таких як П.І Гайдуцький, А.Д. Діброва, С.М. Кваша, І.Г. Кириленко, П.Т. Саблук та інших. Особливого значення набуває проблема інвестиційного розвитку аграрної сфери регіонів, оскільки недостатній рівень їх забезпечення фінансовими й матеріально-технічними ресурсами стримує можливості нарощування виробництва продукції та розв'язання інших проблем села.

Останніми роками відбулися істотні зміни в інвестиційному забезпеченні підприємств аграрного сектора усіх регіонів України, зокрема Київської області, у галузевій структурі виробництва, поліпшився фінансовий стан підприємств галузі. Інвестиційній привабливості та перспективам розвитку сільського господарства Київщини сприяють зручне географічне положення, помірний клімат, родючі чорноземи, розвинена промисловість, потужна інфраструктура, наявність кваліфікованих кадрів тощо. Особливістю ведення аграрного бізнесу в регіоні є необхідність врахування впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, внаслідок якої через радіаційне забруднення до зони

відчуження відійшло 204 тис. га території області.

Залученню інвестицій в аграрну сферу Київщини сприяє порівняно високий рівень розвитку галузей харчової промисловості та нарощування їх потужностей, що зумовлює необхідність збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції й сировини для переробки. В області динамічно розвивається та вдосконалюється мережа підприємств, які забезпечують потреби споживчого ринку в продовольчих і непродовольчих товарах, що також сприяє прискоренню розвитку аграрної сфери й залученню інвестицій.

Сприятливі умови для розвитку економіки регіону, включаючи сільське господарство, забезпечуються також розгалуженою мережею автомобільних, залізничних, водних артерій. Довжина автомобільних доріг загального користування в Київській області перевищує 8,5 тис. км, у тому числі 1,5 тис. км доріг державного та понад 7 тис. км доріг місцевого значення.

Київщина – це регіон із розвиненою промисловістю і аграрним сектором економіки, має потужний потенціал для подальшого розвитку. Сільське господарство області займає лідируючі позиції в Україні за багатьма виробничими й економічними показниками, які було досягнуто значною мірою завдяки вищому рівню матеріально-технічного забезпечення, оснащення машинами і механізмами, зростанню капітало- та енергоозброєності працюючих. У докризовий період процес залучення інвестицій у сільське господарство Київщини активізувався. Їхні обсяги у 2008 році порівняно з 2000-м зросли у 7 разів, причому випереджальними темпами нарощувалися кошти іноземних інвесторів.

Завдяки цьому в аграрній сфері області порівняно з іншими регіонами досягнуто вищих виробничих показників. Так, обсяг валової продукції сільського господарства на 1 га сільськогосподарських угідь у 2010 році становив 4,4 тис. грн, що більше середнього показника по країні в 1,6 раза.

Цей обсяг міг би бути вищим, якби не фінансова криза. Під її впливом аграрна сфера Київської області, як і України загалом, зазнала істотних інвестиційних втрат і в 2009 році обсяги вкладень у цю галузь порівняно з попереднім роком скоротилися удвічі. І хоча у 2010-2011 роки вдалося призупинити спад та дещо активізувати інвестиційні процеси у сільському господарстві, для подолання такого спаду потрібний тривалий період часу.

Слід зазначити, що аграрне виробництво меншою мірою, ніж інші галузі економіки зреагувало на кризові явища і навіть за умов дворазового зменшення вкладень у 2009 році обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, а також у Київській області, скоротилися лише на 2%, а в 2010 році – на один відсоток.

Впродовж багатьох років сільське господарство Київщини лідирує за рівнем показників урожайності зернових культур, соняшнику й картоплі, продуктивності корів і за іншими показниками розвитку галузі. Цьому сприяло здійснення комплексу організаційно-економічних заходів та краще забезпе-

чення фінансовими й матеріально-технічними ресурсами. Якщо частка площі сільгоспугідь області становить 4,2%, то тут виробляється 6,5% валової продукції сільського господарства.

Рівень інвестиційного забезпечення аграрного сектора Київської області майже удвічі перевищує середній показник по Україні, більше половини вкладень щорічно спрямовується на придбання машин та обладнання і ці кошти формуються головним чином за рахунок власних надходжень. Якщо впродовж багатьох років понад 75% доходів у сільськогосподарських підприємствах України надходить від реалізації продукції рослинництва, то в Київській області половину коштів одержують від реалізації продукції рослинництва, а іншу – від продукції тваринництва. Найбільш прибутковим в області залишається виробництво зернових і зернобобових, кукурудзи на зерно, а також соняшнику. Забезпечується прибутковість виробництва молока, яєць, іншої продукції тваринництва.

Особливістю інвестиційної діяльності в аграрній сфері Київської області останніми роками є її переорієнтація на потреби розвитку тваринництва. Якщо частка інвестицій на розвиток цієї галузі в сукупних вкладеннях у сільське господарство в Україні коливається в межах 20-30%, то на Київщині цей показник становить 48-50%, а в окремі роки перевищує 60% (табл. 1).

1. Обсяги та структура інвестицій в основний капітал сільського господарства Київської області*

у фактичних цінах

Показник	2000		2005		2008		2009		2010	
	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
Усього інвестицій										
У т. ч.:	89,0	100	896,7	100	1579,6	100	919,5	100	1021,1	100
рослинництво	49,6	55,7	265,3	29,6	561,5	35,5	363,5	39,5	344,3	33,7
тваринництво	26,0	29,2	551,4	61,5	770,0	48,7	429,9	46,8	515,5	50,5
змішане сільське господарство та надання послуг:	13,4	15,1	80,0	8,9	248,1	15,8	126,1	13,7	161,3	15,8

* За даними звітності Держкомстату України, ф. №2-ін

Підвищена увага з боку органів місцевого самоврядування та спеціалістів сільського господарства Київщини до розвитку тваринництва збереглася навіть у кризовий пе-

ріод. У 2010 році обсяги вкладень у галузь зросли майже на 10%, а з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вони перевищили середній рівень по Україні у чотири

рази. В області подолано тенденцію до скорочення поголів'я свиней. Лише в 2009 році їхня кількість збільшилася на 14%, а в 2010-му – майже на 5%. У Переяслав-Хмельницькому районі успішно функціонує свинокомплекс ТОВ „Стек-Агро” на 12 тис. свиней, у ТОВ „Нива Переяславщини” Згурівського району на 30 тис., у ПП „Еталон” Білоцерківського району – на 6 тис. свиней.

Проте, незважаючи на заходи, які вживаються в області щодо поліпшення стану тваринництва та залучення на його розвиток значних інвестицій, упродовж останніх років не було досягнуто приросту виробництва продукції та поголів'я худоби. Виробництво м'яса і молока та валова продукція галузі щорічно зменшується на 1,5-2%.

В аграрній сфері Київської області стабільно нарощуються обсяги іноземного капіталу. Впродовж тривалого періоду сільське господарство області займало перше місце в рейтингу залучення іноземних інвестицій із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Проте з 2008 році це лідерство області було втрачено і перейшло до Івано-Франківської та Львівської областей завдяки масштабним вкладенням коштів іноземних інвесторів у розвиток галузей тваринництва, передусім свинарства.

Рівень залучення інвестицій на розвиток сільського господарства Київської області порівняно з середніми показниками по Україні загалом, а також у галузевому розрізі характеризують дані рисунка 1.

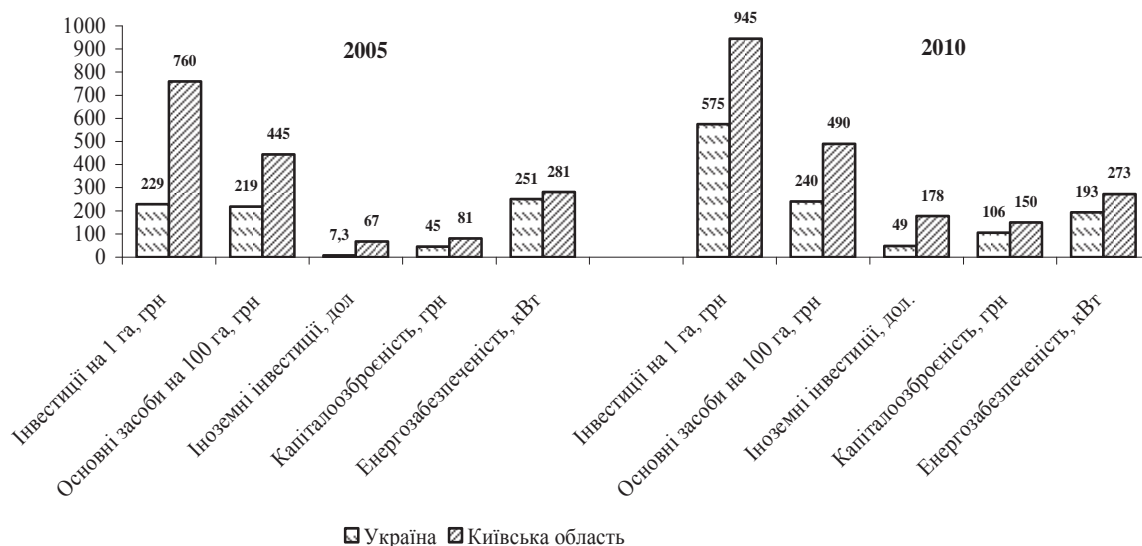

Рис. 1. Рівень інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств України та Київської області

Сільськогосподарські підприємства Київщини мають значно вищий рівень розвитку матеріально-технічної бази, особливо у тваринництві оснащеність основними засобами вища, ніж по Україні у два, а капіталоозброєність праці – в 1,5 рази. Такий рівень забезпечення досягнутий завдяки інвестиційній привабливості аграрної сфери області й заінтересованості вітчизняних та іноземних інвесторів у вкладенні коштів.

Процеси інвестиційного розвитку аграрної сфери мають особливості перебігу в різних формах господарювання. Нині в Київській області діє 2133 сільськогосподарських підприємств усіх форм господарювання, у

тому числі 1395 фермерських господарств. Водночас у 2010 році у м. Києві зареєстровано 54 великих підприємства з основним видом діяльності, віднесених до галузі „сільське господарство”. Загальна площа сільськогосподарських угідь, орендованих цими підприємствами, становить 462 тис. га, на кожне з них припадає 8,6 га та по 150 осіб зайнятих. Обсяги інвестицій в основний капітал сільського господарства цих агропідприємств коливаються від 130 млн грн у 2008 році до 70 млн грн у 2010-му, що становить відповідно 9 і 4% сукупних інвестицій в аграрний сектор Київської області. Ці кошти вкладені виключно у рослинництво й

використані на придбання сільськогосподарської техніки. Виходячи з цього можна стверджувати, що на загальний рівень інвестиційної активності сільського господарства Київщини ці агрохолдинги істотно не впливають, хоча їхня кількість у 2010 році порівняно з 2009-м збільшилася на 6 од. Аграрний бізнес цих підприємств є досить прибутковим, оскільки спеціалізується на виробництві високорентабельних видів продукції.

Для аграрного виробництва Київської області характерна стабільність результатів господарської діяльності підприємств і поліпшення їх у динаміці. Навіть під впливом кризи виробництво валової продукції сільського

господарства в області не зазнало істотного спаду й практично збереглося на рівні попередніх років. Разом із тим фінансові показники діяльності підприємств галузі завдяки сприятливій кон'юктурі цін на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках помітно поліпшилися. Це сприяло не тільки нарощуванню власних коштів і приросту інвестицій у сільському господарстві Київської області, але й підвищенню показників ефективності аграрного бізнесу та віддачі вкладених ресурсів. Завдяки цьому результати діяльності сільськогосподарських товаровиробників області помітно перевищують відповідні показники по Україні (табл. 2).

2. Показники ефективності інвестицій в сільськогосподарських підприємствах

(у фактичних цінах)

Показник	2005 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	Україна	Київська обл.	Україна	Київська обл.	Україна	Київська обл.	Україна	Київська обл.
Приріст чистого прибутку на 1 грн інвестицій, грн	х	х	0,08	0,03	0,18	0,71	0,46	0,62
Рівень рентабельності, %	6,8	7,5	13,4	9,6	13,8	20,6	21,1	31,1
рослинництва	7,9	4,2	19,6	10,6	16,9	11,6	26,7	25,2
тваринництва	5,0	10,3	0,1	8,5	5,5	33,8	7,8	38,0
Припадає на 1 га сільськогосподарських угідь, грн:								
валової продукції (у порівнянних цінах 2005 р.)	2080	3978	2635	2984	2512	3182	2447	2961
чистого прибутку	77	152	301	372	391	1055	691	1724
Чистий прибуток на середньорічного працівника, тис. грн	1,6	2,2	9,2	8,0	13,3	24,1	24,6	39,1
Норма прибутку, %	0,6	0,8	1,8	2,0	2,5	4,8	3,6	6,2

Розраховано за даними форми 50-сг за відповідні роки

Слід зазначити, що за багатьма виробничими й економічними показниками аграрний сектор Київської області займає лідируючі позиції в Україні та його інвестиційна привабливість вища порівняно із середнім рівнем і особливо з окремими регіонами, близькими за умовами господарювання та виробничим напрямом.

З метою оцінок інвестиційної привабливості сільського господарства у процесі дослідження було застосовано систему показників, що характеризують активність інвестиційних процесів. До цієї системи належать обсяги вкладень на 1 га сільськогосподарських угідь, рівень забезпечення основними та оборотними засобами, ефективність використання аграрного капіталу, включаючи вар-

тість землі, який характеризується нормою прибутку. При цьому враховується також рівень розвитку інфраструктури регіону і забезпечення трудовими ресурсами. Встановлено, що серед регіонів України Київська область за обсягами інвестицій на одиницю площі займає друге місце, рівнем залучення іноземного капіталу – третє, нормою прибутку – четверте, а за рівнем розвитку інфраструктури та забезпеченістю трудовими ресурсами – відповідно 20-те та 12-те місця.

Фактори, що характеризують складові інвестиційної привабливості аграрної сфери, по-різному впливають на формування її інтегрального показника. Виходячи з експертних оцінок, найбільшу вагу має норма прибутку, яка відображає ефективність викори-

стання авансованого капіталу та земельних ресурсів і розраховується як відношення чистого прибутку, одержаного від реалізації продукції рослинництва й тваринництва, до вартості основних та оборотних засобів, включаючи вартість землі.

За рейтингом регіонів стосовно показника інвестиційної привабливості сільського господарства у 2010 році Київська область зайняла третє місце (рис. 2)

Мотивація вітчизняних та іноземних інвесторів безпосередньо залежить від кількісного значення норми прибутку. Так, оскільки за підсумками 2010 року норма прибутку в сільському господарстві Івано-Франківської області була найвищою в Україні й становила 7% порівняно із середньою по Україні 3,6%, тут у галузь було залучено найбільше інвестицій на одиницю площі. У Київській області, де норма прибу-

тку дорівнювала 6%, рівень залучення інвестицій був також високий. Водночас у Житомирській, Луганській, Чернігівській областях норма прибутку останніми роками не перевищує 1,5-2%, а в Сумській області аграрне виробництво збиткове, тому рівень інвестиційної привабливості у них був найнижчим в Україні.

З метою створення сприятливих умов щодо поліпшення інвестиційного клімату, активізації інвестиційних процесів і залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів у розвиток економіки й соціальної сфери прийнята „Програма залучення інвестицій та поліпшення інвестиційного клімату в Київській області на 2010-2012 роки”, згідно якої реалізуються заходи, спрямовані на поліпшення організаційних та економічних умов для залучення інвестицій в аграрну сферу.

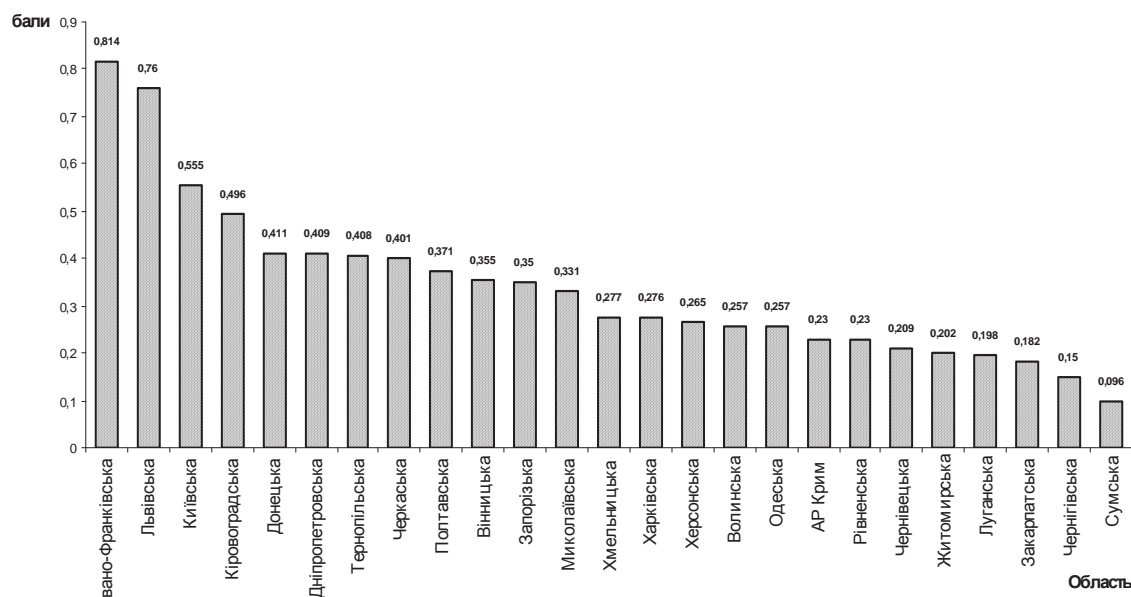

Рис. 2. Рейтинг регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості сільського господарства за 2010 рік

Результатом реалізації цієї програми є: зростання обсягів виробництва та реалізації експортно-орієнтованої продукції, створення додаткових робочих місць, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів і виконання соціальних програм.

Для прискорення інноваційних процесів та реалізації високотехнологічних інвестиційних проектів доцільно створювати технологічні парки, головна мета яких полягає у розробці і впровадженні у виробництво

інноваційних ідей та наукомістких технологій, їх слід організувати на базі наукових і університетських центрів Київщини.

Велику роль у розв'язанні проблем розвитку агропромислового комплексу Київської області можуть відіграти заходи щодо створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у будівництво нових і реконструкцію діючих тваринницьких комплексів та ферм, збільшення обсягів державної інвестиційної підтримки

малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників, розширення й удосконалення лізингових відносин, спрощення процедури надання кредитів та їхнє здешевлення, розвитку інтеграційних процесів і підвищення заінтересованості інвесторів, зайнятих в інших сферах економіки, у розвитку та вкладенні коштів в аграрний бізнес.

З метою підвищення ефективності управління процесами інвестування в сільське господарство області та взаємодії органів місцевого самоврядування з інвесторами необхідно:

забезпечувати роботу інформаційно-консультаційних центрів і здійснювати підготовку фахівців з питань розробки та реалізації інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки;

організувати й проводити робочі наради, семінари, круглі столи, конференції з метою залучення іноземних інвестицій у регіон, вивчення та використання зарубіжного досвіду;

забезпечувати оперативний розгляд запропонованих проектів з метою відбору перспективних проектів для їхньої презентації на міжнародних, республіканських виставках і бізнес-форумах;

здійснювати заходи щодо пошуку потенційних інвесторів для вкладення коштів у розвиток аграрного бізнесу в області;

організувати презентаційні заходи для поширення інформації про інвестиційну привабливість аграрного бізнесу регіону;

створювати та оновлювати реєстри земельних ділянок і об'єктів, які можуть бути запропоновані інвесторам для реалізації їхніх проектів;

забезпечувати підвищення інвестиційного іміджу області.

Аграрна сфера Київської області з її потужним виробничим і людським капіталом, родючими чорноземами, розгалуженою транспортною, енергетичною інфраструктурою та іншими перевагами має реальні перспективи для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, задоволення потреб внутрішнього ринку в продовольчих товарах і сировині для переробної промисловості, а також розширення обсягів експорту продукції галузі.

Розв'язання цих проблем в аграрному секторі пов'язане з необхідністю збільшення обсягів інвестицій, нарощування матеріально-технічних ресурсів на оновлення та модернізацію виробництва, підвищення конкурентоспроможності підприємств.

У докризовому періоді середньорічні темпи приросту інвестицій у сільському господарстві Київської області були порівняно високими і перевищували 12%. У 2009 році під впливом фінансової кризи обсяги цих вкладень скоротилися. Проте в 2010 році їх приріст відновився, а в 2011-му зростання прискорилося головним чином за рахунок надходження коштів від реалізації продукції рослинництва.

Перспективи залучення інвестицій у сільське господарство могли б бути оптимістичними, якби в 2011 році не було введено експортні мита та не відмінено порядок повернення податку на додану вартість при експорті зернових культур, що спричинило не тільки недоодержання прибутків аграріями від зниження реалізаційних цін, але й втрату зовнішніх ринків збуту зерна.

У Київській області має місце нестача коштів для інвестування галузі тваринництва. Хоча розвитку останньої тут приділяється багато уваги і вкладається значно більше коштів, ніж в інших регіонах України, тому в перспективі необхідно зберегти та посилити цю тенденцію. Доцільно, насамперед, забезпечити приріст поголів'я худоби, підвищити її продуктивність, сприяти прискореному розвитку свинарства, скотарства, подолати збитковість виробництва яловичини та інших видів продукції галузі, перетворити тваринництво в привабливий вид бізнесу.

Складним для інвестиційного розвитку сільського господарства Київської області очікується 2012 рік, оскільки за нинішніх умов для досягнення докризових обсягів інвестицій необхідні сприятливі умови для нарощування обсягів виробництва продукції, одержання достатніх надходжень від її реалізації тощо. В області цілком реально забезпечити прогнозні показники інвестицій в основний капітал сільського господарства, які наведені в табл. 3.

3. Прогноз інвестицій у сільське господарство Київської області (у цінах 2010 р.), млрд грн

Показник	2010 р. факт	2011 р.	2012 р.	2015 р.
Усього інвестицій	0,9	1,1	1,3	2,0
У тому числі за рахунок:				
власних коштів	0,7	0,8	0,9	1,5
залучених джерел	0,2	0,3	0,4	0,5

Для виконання програми нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва в області необхідно в період наступних чотирьох років збільшити інвестиції в основний капітал сільського господарства не менше ніж у два рази. Це цілком реальне завдання, яке можна розв'язати за рахунок власних коштів товаровиробників, залучення кредитних ресурсів, іноземних інвестицій та коштів з інших джерел.

Отже, аграрна сфера Київщини має порівняно кращі перспективи інвестиційного розвитку. Сучасний рівень інвестування розвитку сільського господарства області

майже у два рази перевищує відповідний показник по країні. Особливо помітне лідерство регіону за показниками інвестування галузі тваринництва, прибутковості інвестицій та інвестиційної привабливості. Проте інвестиційні процеси в аграрній сфері поки що не забезпечують необхідних зрушень у процесах споживання, експорту продовольства та накопичення капіталу. Необхідно прискорити інвестиційний розвиток аграрної сфери і забезпечити високі темпи зростання інвестицій за рахунок власних, залучених, позичених та інших джерел фінансування.

На основі аналізу сучасних процесів інвестування розвитку аграрної сфери Київської області, що вирізняються порівняно високим рівнем інвестиційного забезпечення, обґрунтовано пропозиції щодо їх активізації. Подано прогноз інвестицій в основний капітал сільського господарства.

На основе анализа современных процессов инвестирования развития аграрной сферы Киевской области, которая отличается сравнительно высоким уровнем инвестиционного обеспечения, обоснованы предложения по их активизации. Представлен прогноз инвестиций в основной капитал сельского хозяйства.

On the basis of analysis of modern processes of investing in the development of agrarian sphere of the Kyiv region that differs comparatively by the high level of the investment providing, suggestions on their activation are grounded. The prognosis of investments in the fixed assets of agriculture is presented.

*

**О.О. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор
В.М. СЕМЦОВ, асистент
Вінницький національний аграрний університет**

Місцеве самоврядування в Україні: фактори стримування

Нині науковцями активно обговорюються проблеми¹, пов'язані з розвитком місцевого самоврядування. При цьому у сучасній науковій доктрині обґрунтовуються різні підходи² до організації діяльності органів місце-

вого самоврядування. Важливо відзначити, що місцеве самоврядування має глибокі ко-

¹ Бабичев И.В. Органы местного самоуправления муниципального образования как публично-правовая система: некоторые вопросы институционализации / И.В. Бабичев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2010. – № 3. – С. 65-81; Трояновський В. Формування партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та громадою / В. Трояновський // Управління сучасним містом. – 2008. – № 1-4/1-12. – С. 201-207; Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи / О. Лебединська, І. Валентюк // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 151-156.

² Малиновський В. Підходи щодо організації влади на первинному рівні публічного управління України [Текст] / В. Малиновський // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 169-177; Борщ Г. Рефлексивний підхід в організації діяльності органу місцевого самоврядування / Г. Борщ // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 164-168; Борщ Г. Ситуаційний підхід до аналізу діяльності органу місцевого самоврядування / Г. Борщ // Управління сучасним містом. – 2008. – № 1-4/1-12. – С. 207-211; Борщ Г. Аналіз діяльності органу місцевого самоврядування: інтегрований підхід / Г. Борщ // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 151-156; Колтун В. Теоретико-методологічні підходи до розвитку територіальних громад / В. Колтун // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 162-169.

3. Прогноз інвестицій у сільське господарство Київської області (у цінах 2010 р.), млрд грн

Показник	2010 р. факт	2011 р.	2012 р.	2015 р.
Усього інвестицій	0,9	1,1	1,3	2,0
У тому числі за рахунок:				
власних коштів	0,7	0,8	0,9	1,5
залучених джерел	0,2	0,3	0,4	0,5

Для виконання програми нарощування обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва в області необхідно в період наступних чотирьох років збільшити інвестиції в основний капітал сільського господарства не менше ніж у два рази. Це цілком реальне завдання, яке можна розв'язати за рахунок власних коштів товаровиробників, залучення кредитних ресурсів, іноземних інвестицій та коштів з інших джерел.

Отже, аграрна сфера Київщини має порівняно кращі перспективи інвестиційного розвитку. Сучасний рівень інвестування розвитку сільського господарства області

майже у два рази перевищує відповідний показник по країні. Особливо помітне лідерство регіону за показниками інвестування галузі тваринництва, прибутковості інвестицій та інвестиційної привабливості. Проте інвестиційні процеси в аграрній сфері поки що не забезпечують необхідних зрушень у процесах споживання, експорту продовольства та накопичення капіталу. Необхідно прискорити інвестиційний розвиток аграрної сфери і забезпечити високі темпи зростання інвестицій за рахунок власних, залучених, позичених та інших джерел фінансування.

На основі аналізу сучасних процесів інвестування розвитку аграрної сфери Київської області, що вирізняються порівняно високим рівнем інвестиційного забезпечення, обґрунтовано пропозиції щодо їх активізації. Подано прогноз інвестицій в основний капітал сільського господарства.

На основе анализа современных процессов инвестирования развития аграрной сферы Киевской области, которая отличается сравнительно высоким уровнем инвестиционного обеспечения, обоснованы предложения по их активизации. Представлен прогноз инвестиций в основной капитал сельского хозяйства.

On the basis of analysis of modern processes of investing in the development of agrarian sphere of the Kyiv region that differs comparatively by the high level of the investment providing, suggestions on their activation are grounded. The prognosis of investments in the fixed assets of agriculture is presented.

*

**О.О. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор
В.М. СЕМЦОВ, асистент
Вінницький національний аграрний університет**

Місцеве самоврядування в Україні: фактори стримування

Нині науковцями активно обговорюються проблеми¹, пов'язані з розвитком місцевого самоврядування. При цьому у сучасній науковій доктрині обґрунтовуються різні підходи² до організації діяльності органів місце-

вого самоврядування. Важливо відзначити, що місцеве самоврядування має глибокі ко-

¹ Бабичев И.В. Органы местного самоуправления муниципального образования как публично-правовая система: некоторые вопросы институционализации / И.В. Бабичев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2010. – № 3. – С. 65-81; Трояновський В. Формування партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та громадою / В. Трояновський // Управління сучасним містом. – 2008. – № 1-4/1-12. – С. 201-207; Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи / О. Лебединська, І. Валентюк // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 151-156.

² Малиновський В. Підходи щодо організації влади на первинному рівні публічного управління України [Текст] / В. Малиновський // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 169-177; Борщ Г. Рефлексивний підхід в організації діяльності органу місцевого самоврядування / Г. Борщ // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 164-168; Борщ Г. Ситуаційний підхід до аналізу діяльності органу місцевого самоврядування / Г. Борщ // Управління сучасним містом. – 2008. – № 1-4/1-12. – С. 207-211; Борщ Г. Аналіз діяльності органу місцевого самоврядування: інтегрований підхід / Г. Борщ // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 151-156; Колтун В. Теоретико-методологічні підходи до розвитку територіальних громад / В. Колтун // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 162-169.

рені як в Україні¹, так і за її межами². Очевидно, що в умовах ринкової економіки розвиток місцевого самоврядування є важливим фактором забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Проте й досі актуальними залишаються питання розподілу влади між виконавчими органами та органами місцевого самоврядування. Важливо також зрозуміти, у чому криється застійний синдром реформування системи влади та встановити основні фактори гальмування процесів її децентралізації, що яскраво видно в Україні. Визначення цих питань уможливило б значною мірою зменшити транзакційні витрати, скоротити кількість ірраціональних управлінських рішень у системі відносин влади різного рівня, що, врешті-решт, матиме як економічний, так і соціально-політичний ефект.

Відомо, що "...місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України"³. Україна ратифікувала Європейську Хартію згідно із ЗУ "Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування" від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР⁴. Важливо відзначити, що Європейська хартія визначає концепцію місцевого самоврядування, сфери компетенції місцевого самоврядування, фінансові ресурси та ін. Проте якщо уважно прочитати цей документ, то стає зрозумілим, що дана декларація фактично визначає лише загальні принципи місцевого самоврядування. Наприклад, в Європейській хартії зазначено, що "муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган, необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також ви-

моги досягнення ефективності та економії⁵. Тобто, як бачимо, цей документ не прописує чітко як саме повинна будуватися система влади в країні, а лише визначає абстрактні пропозиції, своєрідні напрями функціонування органів влади.

Нині досить часто можна спостерігати ініціативи до проведення реформ, направлених на децентралізацію влади. Як приклад, Є. Невмержицьким і Ф. Шульженко стверджується⁶, що на рівні районів проблеми мають розв'язуватися територіальними громадами та їхніми органами. Погоджуючись у цілому з підходами деконцентрації державно-владних повноважень, вважаємо доцільним звернути увагу на те, що у вітчизняній науці майже не досліджуються небезпеки (ризик), які приховує у собі децентралізація функцій влади. Їх, на нашу думку, чимало. Як справедливо відзначив А. Матвієнко, "...всі за місцеве самоврядування, а от коли починаєш обговорювати принципи, а тим більше деталі конструкції місцевого самоврядування, його місце і роль у загальній системі влади, який шлях руху до тієї правильної місії, то виявляється, що тут повна какофонія"⁷.

Важливо наголосити, що питання розвитку самоврядування не є новим. Варто лише пригадати В. Леніна, який у праці "Задачі пролетаріату у нашій революції" (1917 р.) писав: "...усе розпорядження землею, все визначення місцевих умов володіння та користування повинні знаходитися цілком і виключно зовсім не в бюрократичних, чиновницьких руках, а в руках обласних та місцевих Рад селянських депутатів"⁸. Погоджуючись у цілому з цією думкою, зауважимо, що за умови відсутності приватної власності дана модель (пропозиція) виглядає досить переконливою і, як ми знаємо з історичного досвіду, достатньо ефективною.

¹ Слобожан О. Державна політика у сфері реформування місцевого самоврядування: історико-правовий аспект / О. Слобожан // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 177-184.

² Бабінова О. Територіальні громади як основа територіального розвитку: окремі аспекти досвіду Франції / О. Бабінова // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 2. – С. 143-151.

³ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 66.

⁴ Україна. Закони. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон ... від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

⁵ Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.07.1997 р. [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?reg=994_036.

⁶ Невмержицький Є. Перспективи адміністративної реформи в контексті проблеми легітимізації виконавчої влади / Є. Невмержицький, Ф. Шульженко // Віче. – 2011. – № 11 – С. 36.

⁷ Місцеве самоврядування: пошуки та здобутки. Збірник матеріалів та документів / За ред. М. Пухтинського, О.Власенка. – К.: Атіка, 2007. – С. 63.

⁸ Ленін В.І. Задачі пролетаріату в нашій революції / В. І. Ленін // Избр. соч. В 10-ти т. Т. 7. Март – октябрь 1917. – М.: Политиздат, 1986. – С. 82.

Проте в умовах ринкової економіки повне усунення державної влади від регулювання економічними процесами, що відбуваються в адміністративно-територіальних одиницях, досить часто завдає суттєвої шкоди загальнодержавним інтересам (або інтересам інших учасників).

Наприклад, надання окремими органами місцевого самоврядування пільг за податками, що розмежовуються між рівнями бюджетної системи, призводить до недоодержання доходів обласними бюджетами. Так, у 2008-2010 роках, при розмежуванні надходжень по платі за землю між обласним бюджетом Дніпропетровської області (25%) та бюджетом м. Дніпропетровська (75%) суми пільг, які надавалися Дніпропетровською міською радою суб'єктам господарювання, не враховувалися органами державної влади. В результаті цього міський бюджет одержав зайві кошти, а обласний бюджет недоодержав податку на землю на загальну суму 10,4 млн грн, що призвело до порушення ст. 66 Бюджетного кодексу України від 21.06.2001 № 2542-III (нині цей Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу № 2456-VI від 08.07.2010).

Важливо відзначити, що подібні випадки непоодинокі. Аналогічна ситуація спостерігалася по бюджетах різного рівня Чернівецької й Хмельницької областей – на суму 1,3 млн грн, Львівської – 0,7; Вінницької – 0,3;

Інформація про короткотермінові позички, надані місцевим бюджетам Вінницької області (станом на 01.12.2011 р.)

Вид бюджету	2010 р.		2011 р.		Відхилення 2011 р. / 2010 р.	
	кількість	сума, тис. грн	кількість	сума, тис. грн	кількість	сума, тис. грн
Міські бюджети	17	45 703,133	53	427 332,318	36	381 629,185
Районні бюджети	36	69 236,495	80	154 065,147	44	84 828,652
Сільські (селищні) бюджети	463	17 727,162	297	14 364,076	-166	-3 363,086
Разом	516	132 666,790	430	595 761,541	-86	463 094,751

Джерело: Власні дослідження.

Як бачимо, загальна сума короткотермінових позичок у 2011 році зросла більше ніж у 4 рази. І хоча загальна кількість позичок, одержаних бюджетами сіл (селищ),

Кіровоградської – 0,07; Херсонської – 0,003 млн грн. З метою ефективного витрачання бюджетних коштів, на нашу думку, необхідно терміново розробити та запровадити у практику механізм належного покарання учасників бюджетного процесу за правопорушення бюджетного законодавства. Звідси важко не погодитися з головою Черкаської обласної ради В. Черняком¹ відносно того, що місцевим радам необхідно ретельніше проаналізувати можливості власних доходів, які формуються за рахунок визначених місцевих податків і зборів, та якомога ефективніше й по-господарськи витратити бюджетні кошти.

Вважаємо, що забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами є найголовнішим фактором функціонування².

Однак місцева влада повністю залежна від державного бюджету, адже саме з нього надається такий міжбюджетний трансферт, як дотація вирівнювання. Важливо відзначити, що більша частина бюджетів місцевого самоврядування нині є фінансово неготовою для самостійного виконання. Відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів спонукає органи місцевого самоврядування одержувати позички з державного бюджету. Проілюструємо це на прикладі Вінницької області (табл.).

зменшилася, проте це ніякою мірою не свідчить, що ситуація в селах кардинально змінюється у напрямі поліпшення, а лише показує, що механізм одержання й повернення

¹ Кирей В. "Нам ділити нічого, окрім відповідальності...": [інтерв'ю з головою облради Черкащини В. П. Черняком] / В. Кирей // Віче. – 2011. – № 3. – С. 45.

² Лукашук О. "Ми маємо великі шанси забезпечити в Україні реальність справжнього народовладдя": [інтерв'ю з головою Волинської облради В. І. Войтовичем] / О. Лукашук // Віче. – 2011. – № 13. – С. 52.

цих позичок недосконалий, оскільки загальна сума позичок, одержаних бюджетами сіл (селищ), суттєво не змінилася (відхилення лише 3 млн грн). Разом із тим важливо відзначити, що у 2011 році більшу частину позичок почали одержувати міські бюджети. Як приклад, лише органи місцевого самоврядування м. Жмеринки Вінницької області в період з 01.01. по 01.12.2011 року одержали з державного бюджету позички на покриття тимчасових касових розривів на загальну суму близько 7,4 млн грн, або майже 9% загального фонду бюджету міста, який на 01.01.2011 року становив 84,0 млн грн. Отже, стан місцевих фінансів основної маси адміністративно-територіальних одиниць нині не дає змоги органам місцевого самоврядування виконувати повною мірою покладені на них функції. Звідси важко не погодитися з О. Лебединською та І. Валентюк, які стверджують, що до основних перешкод на шляху забезпечення ефективного державного регулювання регіонального розвитку України можна віднести низьку інституційну й фінансову спроможність місцевих органів влади щодо вирішення питань місцевого значення..."¹.

Проте складнощі щодо забезпечення фінансовими ресурсами спостерігаються і в місцевій владі в економічно розвинутих країнах. Так, Т. Ковальова, досліджуючи межі повноважень місцевої влади в США стверджує², що власна фінансова база муніципальних утворень не може забезпечити їхню діяльність, а тому проблема браку коштів змушує муніципальні утворення відмовлятися від здійснення деяких своїх повноважень.

Оцінюючи діяльність органів місцевого самоврядування неупереджено, важливо, на нашу думку, приділити увагу причинам гальмування реформи місцевого самоврядування. Російський економіст В. Тамбовцев, досліджуючи фактори прийняття рішень державними службовцями, стверджував³,

¹ Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи / О. Лебединська, І. Валентюк // Вісн. НАДУ при Президентіві України. – 2010. – № 3. – С. 154.

² Ковалева Т. К. Пределы полномочий местных властей в США / Т. К. Ковалева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2010. – № 1. – С. 106.

³ Тамбовцев В. Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 118. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

що саме від поведінки цих робітників залежить будь-яка політика у державі. Повністю підтримуємо позицію В. Тамбовцева з приводу того, що "...дії будь-яких індивідів визначаються їхніми рішеннями, що приймаються виходячи з власних цілей з урахуванням доступних індивідам ресурсів, а також обмеженої й неповної інформації та обмежених можливостей по її обробці"⁴. Саме тому, вважаємо, зростає значення контролю за діями органів місцевого самоврядування саме щодо зазначених аспектів.

Необхідні гарантії того, що місцева влада не зловживатиме службовим становищем і не вчинятиме якісь адміністративні свавілля. Практика наочно свідчить про те, що під "гаслами" реформування окремі представники місцевого самоврядування ведуть боротьбу за матеріальні інтереси. Адже відомо, що згідно зі ст. 142 Конституції України "матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад"⁵. Можна констатувати, що органи місцевого самоврядування вже на нинішній час мають великі можливості (одержання кредитів у комерційних банках, розпорядження власними фінансовими ресурсами, оренда та ін.). У результаті ж проведення реформування місцева влада одержить додаткові інструменти впливу на громаду.

Наприклад, Вінницька міська рада 25.11.2011 року одержала кредит 10 млн грн. Безперечно, що все здійснюється в рамках чинного законодавства, проте умови подібних кредитних договорів, на нашу думку, недостатньо висвітлюються як на рівні громади, так і центральної влади. І якщо громада до відсутності інформації, як правило, є пасивною, то державна влада, маючи значну кількість інструментів впливу (важелів), бажає активно брати участь в економічних процесах. З цього приводу слід пригадати П. Мілгрорма та Дж. Робертса, які зазначили:

⁴ Там само.

⁵ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 68.

"...заклопотаність можливістю понести збиток унаслідок егоїстичної поведінки інших сторін, яка не може бути адекватно проконтрольована в рамках недосконалого, неповного контракту, може в першу чергу перешкодити досягненню угоди, а також призвести і до неефективного обмеження міри можливої співпраці"¹.

Здавалося б, децентралізації влади, прийняття важливих рішень відповідними місцевими радами як колегіальними органами є одним із найкращих способів захисту інтересів жителів відповідної громади. Проте вітчизняна практика діяльності органів місцевого самоврядування досить часто доводить про ігнорування фактора відповідальності. Наприклад, одержання і неповернення бюджетних коштів органами місцевого самоврядування. Проте найбільшою небезпекою для соціуму є те, що в Україні відсутній реальний ефективний контроль за рішеннями місцевих рад. Це зумовлено, передусім, складністю притягнення до відповідальності, у т. ч. кримінальної, за прийняття неправомірних колегіальних рішень.

Справедливо відзначити, що проблеми відповідальності є надзвичайно актуальними для пострадянських держав. Тому слід погодитися з російським науковцем Б. І. Пугинським, який стверджував, що "...істотну шкоду суспільству наносить ігнорування інформаційної функції відповідальності. Як при соціалізмі, так і тепер немає обліку та обнародування відомостей про кількість і види порушень зобов'язань, суб'єктів, що допускають відповідні порушення, стягнуті суми збитків та неустойок"².

Вважаємо, що без запровадження належної відповідальності органів місцевого самоврядування досягти ефективного функціонування економіки неможливо. В іншому випадку можемо одержати узурпацію влади на місцевому рівні, яка прикриватиметься законодавством. Історія знає подібні випадки³, коли португальська інквізиція у XVI-XVII ст. на місцевому рівні створювала ради

(де члени рад називалися "депутатами"), які під прикриттям релігії займалися незаконним збагаченням, винесенням вироків та ін. В результаті інквізиція не лише стала однією з найбагатших організацій, але й перетворилася у серйозного опонента до королівської влади.

Вважаємо, що лише за умови забезпечення балансу між функціями органів місцевого самоврядування та органів державної влади можна досягти оптимальної моделі децентрації владних повноважень. Тож важко не погодитися з В. Малиновським, який стверджує, що рівень децентралізації влади повинен відповідати співвідношенню двох показників – свободи органів місцевого самоврядування й адекватності їхньої відповідальності, в тому числі політичної, за прийняття рішення⁴.

Разом із тим варто відзначити, що запровадження ефективного місцевого самоврядування неможливо без надання останньому додаткових повноважень. На нашу думку, органи місцевого самоврядування повинні мати інструменти контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Очевидно, що місцева влада має займатися питаннями забезпечення стійкого розвитку сільськогосподарських підприємств, оскільки від цього залежить рівень життя селян. Тому необхідно на законодавчому рівні встановити відповідальність органів місцевої влади за проведення моніторингу щодо банкрутства (діяльності) бюджетоутворювальних підприємств на відповідних територіях із метою виявлення та попередження фіктивного банкрутства.

Іншим, не менш важливим фактором стримування розвитку місцевого самоврядування, є відкритість місцевої влади. Погоджуємося з В. Трояновським, який стверджує⁵, що взаємодія місцевої влади з громадськістю є необхідною умовою їх ефективно й прозорої діяльності. Н. Мельтюхова і Я. Ваніна, досліджуючи критерії та показники відкритості влади, стверджували, що робота зі збільшення прозорості діяльності органів влади має проводитися системно, керуватися з єдиного центру, яким може бу-

¹ Милгром П. Экономика, организация и менеджмент: в 2-х т. / Милгром П., Робертс Дж.; пер. с англ. под ред. И. И. Елисеевой, В. Л. Тамбовцева. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – Т. 1. – С. 200.

² Пугинский Б. И. Проблемы ответственности в частном праве / Б. И. Пугинский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2010. – № 4. – С. 15.

³ Григулевич И. Р. Инквизиция. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1985. – С. 325-327, ил. – (Б-ка атеист. лит.).

⁴ Малиновський В. Підходи щодо організації влади на первинному рівні публічного управління України [Текст] / В. Малиновський // Вісн. НАДУ при Президентові України. – 2010. – № 3. – С. 170.

⁵ Трояновський В. Формування партнерських відносин між органами місцевого самоврядування та громадою / В. Трояновський // Управління сучасним містом. – 2008. – № 1-4/1-12. – С. 202.

ти структурне утворення при Кабінеті Міністрів України, що має опікуватись удосконаленням побудови і підвищення результативності функціонування системи державного управління та місцевого самоврядування¹. Разом із тим відзначимо, що запровадження спеціального додаткового органу по забезпеченню контролю за діяльністю органів влади в умовах перманентного бюджетного дефіциту спричинить додаткові трансакційні витрати.

Водночас Н. Мельтюховою і Я. Ваніною підкреслено², що поліпшити ситуацію щодо відкритості органу місцевого самоврядування можна узгодженням проектів рішень ради та її виконавчих органів із громадськими організаціями, оприлюдненням на сайтах і в засобах масової інформації проектів основних рішень. Вважаємо, що ці пропозиції є недостатньо ефективними, оскільки й так включені до чинного законодавства. Як приклад, ст. 10 ЗУ "Про статус депутатів місцевих рад" від 11.07.2002 р. № 93-IV (із змінами і доповненнями) де зазначено, що депутат місцевої ради зобов'язаний "...не рідше одного разу на півріччя інформувати виборців про роботу місцевої ради та її органів, про виконання планів і програм економічного й соціального розвитку, інших місцевих програм, місцевого бюджету, рішень ради і доручень виборців..."³. Отже, потрібно просто дотримуватися чинного законодавства, але й цього, очевидно, недостатньо.

Важливим фактором, що стримує розвиток місцевого самоврядування, є корупція, під поняттям якої (від лат. *corruptio* – підкуп), як правило, розуміють протиправну діяльність, що полягає у використанні службовими особами їхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення. Основні засади запобігання та протидії корупції в Україні визначаються ЗУ "Про засади запобігання і протидії корупції" від 07.04.2011 р. № 3206-VI⁴. Хотілося б звернути увагу на те, що проблеми корупції є у

більшості країн світу⁵. Проте важливо не допустити, щоб корупція у владі мала системні та стійкі ознаки. Важко не погодитися з В. Тамбовцевим, який підкреслює, що "поряд із перерахованими типами формалізованої, правової дії держави на економіку, в реальності мають місце також і різні види неправового впливу держави – точніше, окремих державних службовців різного рангу, – на хід економічних процесів. Йдеться, передусім, про таке явище, як корупція, а також "здирство участі", тобто примус підприємців здійснювати добровільні внески у позабюджетні фонди..."⁶.

Слід відзначити, що практика фінансового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування показує, що дещо подібні випадки дійсно з успіхом можуть використовуватися місцевою владою. Наприклад, нині органи місцевого самоврядування мають право утворювати цільові фонди за кодом економічної класифікації доходів 50110000. Надходження цих фондів формуються за рахунок коштів фізичних або/та юридичних осіб. При цьому фінансові ресурси акумулюються на рахунках спеціального фонду відповідних місцевих бюджетів, а потім використовуються місцевими органами влади. Так, органам місцевого самоврядування у м. Вінниці станом на 01.12.2011 року вдалося залучити кошти на рахунок цільового фонду в сумі близько 8,27 млн грн, або близько 11% доходів спеціального фонду місцевого бюджету (сума спеціального фонду станом на 01.12.2011 року становила майже 75,07 млн грн), значна частина яких сформована за рахунок благодійних внесків. І хоча фактів порушення чинного законодавства під час мобілізації цих коштів виявлено не було, очевидним є те, що подібні механізми фінансового забезпечення місцевих органів влади вимагають розробки дійових заходів контролю за користувачами бюджетних коштів.

Важливими, на нашу думку, є проблема т. з. "захоплення регулятора" з метою одержання бюджетних фінансових ресурсів⁷. Досить активно на рівні регіонів проявля-

¹ Мельтюхова Н. Реалізація принципу відкритості як інструмент практичного здійснення децентралізації влади / Н. Мельтюхова, Я. Ваніна // Вісн. НАДУ при Президентові України. – 2011. – № 1. – С. 173.

² Там само.

³ Україна. Закони. Про статус депутатів місцевих рад: Закон ... від 11.07.2002 р. № 93-IV (із змінами і доп.) [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=93-15&test=dCCM>.

⁴ Україна. Закони. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон ... від 07.04.2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?page=1&nreg=3206-17>.

⁵ Ахметшин Н. Х. Политико-правовые аспекты борьбы с коррупцией в КНР / Н. Х. Ахметшин // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 56–57.

⁶ Тамбовцев В. Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 87. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

⁷ Laffont J. - J. The Politics of Government Decision-Making: A Theory of Regulatory Capture / Laffont J. - J., Tirole J. // Quarterly Journal of Economics. – 1991. – Vol. 106. – № 4. – P. 1090.

ється також феномен "політичного підприємця"¹, коли політики-бізнесмени проводять політику збагачення з одночасним задоволенням суспільних інтересів.

Цілком погоджуємося з В. Тамбовцевим, який, описуючи рентоорієнтовану поведінку, писав, що "... на структурно-індуковану рівновагу у законодавчому органі може вплинути поява політичного підприємця, наприклад, що зайняв місце голови тієї або іншої з комісій"². Марно сподіватися, що представники бізнесу, які одночасно є депутатами місцевих рад, при нагоді не матимуть бажання скористатися службовим становищем, наприклад, під час одержання фінансової допомоги з бюджету на розвиток АПК. Звідси важливим завданням влади центрального рівня є побудова системи ефективних антикорупційних бар'єрів для діяльності органів місцевої влади.

На нашу думку, при всіх існуючих недоліках функціонування місцевого самоврядування в Україні реформування влади слід продовжувати, незважаючи навіть на існування концепцій циклічності та "парадокса

дерегулювання"³. Разом із тим потрібно усвідомлювати й те, що будь-яка реформа, у т. ч. місцевого самоврядування, повинна зумовлювати поліпшення, адже саме так і перекладається цей термін. Досягти цього можливо лише за умови розробки чіткого алгоритму дій, а тому недооцінка зловживань з боку місцевої влади є вкрай небезпечним явищем, що здатне погіршити стан економіки.

Отже, не варто надмірно перевищувати потенціал місцевого самоврядування. Оцінюючи його стан в Україні стає зрозуміло, що без створення додаткових механізмів контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, реформування цих органів може спричинити негативні наслідки на економіку, причому як на місцевому, так і державному рівнях. Однак лише помірковане делегування повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування здатне забезпечити ефективну модель влади в країні. Проте саме це і є найскладнішим завданням у реформуванні місцевого самоврядування.

Здійснено аналіз проблем функціонування органів місцевого самоврядування на прикладі Вінницької області. Визначено основні фактори стримування розвитку місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність забезпечення балансу між органами місцевого самоврядування та державною владою.

Осуществлен анализ проблем функционирования органов местного самоуправления на примере Винницкой области. Определены основные факторы сдерживания развития местного самоуправления. Обоснована необходимость обеспечения баланса между органами местного самоуправления и государственной властью.

The analyses of problems of functioning of the local autonomous bodies on the bases of Vinnytsya region is carried out. The key factors of the control of the development of autonomous bodies are defined. The necessity to insure the balance between local autonomous bodies and governmental authorities is substantiated.

*

**О.П. СКОРУК, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет**

Перспективи розвитку енергетичної політики

Добробут нашого суспільства, промисловість і економіка залежать від безпечної, надійної, сталої та доступної енергії. Водночас майже 80% від загального обсягу викидів парникових газів припадає на викиди, пов'язані з енергетикою. Таким чином, розв'язання енергетичної проблеми є одним із найважливіших завдань, яке стоїть перед Україною. Потрібні десятиліття, щоб спря-

мувати наші енергетичні системи у безпечніший та стабільніший напрям. Отже, необхідно терміново приймати відповідні рішення, які б вивели нас на правильний шлях, оскільки невдача у створенні ефективно функціонуючого українського енергетичного ринку тільки збільшуватиме витрати споживачів і поставить під загрозу конкурентоспроможність країни.

¹ Тамбовцев В. Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 91. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

² Там само. – С. 90

³ Там само. – 92-93.

ється також феномен "політичного підприємця"¹, коли політики-бізнесмени проводять політику збагачення з одночасним задоволенням суспільних інтересів.

Цілком погоджуємося з В. Тамбовцевим, який, описуючи рентоорієнтовану поведінку, писав, що "... на структурно-індуковану рівновагу у законодавчому органі може вплинути поява політичного підприємця, наприклад, що зайняв місце голови тієї або іншої з комісій"². Марно сподіватися, що представники бізнесу, які одночасно є депутатами місцевих рад, при нагоді не матимуть бажання скористатися службовим становищем, наприклад, під час одержання фінансової допомоги з бюджету на розвиток АПК. Звідси важливим завданням влади центрального рівня є побудова системи ефективних антикорупційних бар'єрів для діяльності органів місцевої влади.

На нашу думку, при всіх існуючих недоліках функціонування місцевого самоврядування в Україні реформування влади слід продовжувати, незважаючи навіть на існування концепцій циклічності та "парадокса

дерегулювання"³. Разом із тим потрібно усвідомлювати й те, що будь-яка реформа, у т. ч. місцевого самоврядування, повинна зумовлювати поліпшення, адже саме так і перекладається цей термін. Досягти цього можливо лише за умови розробки чіткого алгоритму дій, а тому недооцінка зловживань з боку місцевої влади є вкрай небезпечним явищем, що здатне погіршити стан економіки.

Отже, не варто надмірно перевищувати потенціал місцевого самоврядування. Оцінюючи його стан в Україні стає зрозуміло, що без створення додаткових механізмів контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, реформування цих органів може спричинити негативні наслідки на економіку, причому як на місцевому, так і державному рівнях. Однак лише помірковане делегування повноважень виконавчої влади органам місцевого самоврядування здатне забезпечити ефективну модель влади в країні. Проте саме це і є найскладнішим завданням у реформуванні місцевого самоврядування.

Здійснено аналіз проблем функціонування органів місцевого самоврядування на прикладі Вінницької області. Визначено основні фактори стримування розвитку місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність забезпечення балансу між органами місцевого самоврядування та державною владою.

Осуществлен анализ проблем функционирования органов местного самоуправления на примере Винницкой области. Определены основные факторы сдерживания развития местного самоуправления. Обоснована необходимость обеспечения баланса между органами местного самоуправления и государственной властью.

The analyses of problems of functioning of the local autonomous bodies on the bases of Vinnytsya region is carried out. The key factors of the control of the development of autonomous bodies are defined. The necessity to insure the balance between local autonomous bodies and governmental authorities is substantiated.

*

**О.П. СКОРУК, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет**

Перспективи розвитку енергетичної політики

Добробут нашого суспільства, промисловість і економіка залежать від безпечної, надійної, сталої та доступної енергії. Водночас майже 80% від загального обсягу викидів парникових газів припадає на викиди, пов'язані з енергетикою. Таким чином, розв'язання енергетичної проблеми є одним із найважливіших завдань, яке стоїть перед Україною. Потрібні десятиліття, щоб спря-

мувати наші енергетичні системи у безпечніший та стабільніший напрям. Отже, необхідно терміново приймати відповідні рішення, які б вивели нас на правильний шлях, оскільки невдача у створенні ефективно функціонуючого українського енергетичного ринку тільки збільшуватиме витрати споживачів і поставить під загрозу конкурентоспроможність країни.

¹ Тамбовцев В. Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В. Л. Тамбовцев. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 91. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

² Там само. – С. 90

³ Там само. – 92-93.

Біоенергетика є однією з найперспективніших складових відновлюваної енергетики України. Вона заснована на використанні енергії біомаси – вуглецевмістких органічних речовин рослинного і тваринного походження (деревина, солома, рослинні залишки сільськогосподарського виробництва, гній тощо). Також до поняття біомаса належить органічна частина твердих побутових відходів й іноді торф. Для виробництва енергії переважно застосовують тверду біомасу, а також одержані з неї рідкі та газоподібні палива – біогаз, біодизель, біоетанол. Біомаса є відновлюваним, екологічно чистим паливом, використання якого не призводить до підсилення глобального парникового ефекту.

Нині біомаса – четверте за значенням паливо у світі, яке дає близько 2 млрд т у.п. енергії на рік, що становить близько 14% загального споживання первинних енергоносіїв у світі (у країнах, що розвиваються, – більше 30%, іноді до 50–80%). В Європі частка біомаси у загальному споживанні первинних енергоносіїв становить, у середньому, понад 3%. Окремі країни значно перевищують цей показник: Фінляндія – 23% (світовий лідер), Швеція – 18, Австрія – 12, Данія – 8, Німеччина – 6%.

В Україні питанням енергетичної безпеки та розвитку альтернативних джерел енергії приділяло увагу багато відомих науковців і дослідників-практиків, серед них своїми здобутками відзначилися: Ф.Ф. Адамень, Г.Г. Гелетуша, Г.М. Калетнік, С.О. Кудря, О.О. Митченко, Д.І. Нікітчин, А.А. Побережна та інші. Потребують подальшого дослідження стратегічні питання енергетичної політики й ролі біоенергетики в забезпеченні енергетичної незалежності України.

Розвиток біоенергетики дуже актуальний для України з її значним потенціалом біомаси, доступної для одержання енергії – близько 24 млн т у.п./рік, і торфу – близько 0,6 млн т у.п./рік (табл.). Основними складовими потенціалу біомаси є солома та інші відходи сільського господарства (стебла, качани, лушпиння тощо), а також деревні відходи, рідкі палива з біомаси, різні види біогазу й енергетичні культури.

Енергетичний потенціал біомаси та торфу в Україні

Вид палива	Енергетичний потенціал, млн т у.п./рік
Солома зернових культур (без кукурудзи)	5,6
Стебло, качани кукурудзи та зерно	2,4
Стебло, лушпиння соняшнику	2,3
Біогаз із гною	1,6
Біогаз зі стічних вод	0,2
Відходи деревини	2,0
Біогаз із полігонів твердих побутових відходів	0,3
Паливні брикети з твердих побутових відходів	1,9
Рідкі палива (біодизель, біоетанол)	2,2
Енергетичні культури (верба, тополя, міскантус)	5,1
Торф	0,6
Усього	24,2

З метою подальшого розвитку біоенергетики в Україні розроблена концепція комплексної програми наукових досліджень НАН України „Біомаса як паливна сировина” на 2010-2012 роки¹. Відповідно до концепції першочергового використання як паливо потребують наявні відходи твердої біомаси, починаючи з деревини та соломи, тоді як вирощування і використання енергетичних культур (верба, тополя, міскантус), виробництво біогазу й рідких палив із біомаси – це, швидше, справа найближчих 5–10 років. Відходи біомаси (без частки, яка використовується іншими секторами економіки) можуть забезпечити понад 10% загальної потреби України в первинній енергії.

На сучасному етапі перед Україною стоїть проблема інтеграції її економіки у світову, зокрема європейську. Подальше розширення міжнародного співробітництва врешті веде до необхідності запровадження адекватної енергетичної політики. У протилежному випадку наша держава може опинитися у дискримінаційному становищі.

Рада Європи в 2007 році визначила на 2020 рік амбіційні цілі у сфері енергетики та змін клімату: скорочення викидів парникових газів на 20%, досягнувши за прийнятних умов 30%, збільшення частки відновлюваної енергії до 20% і підвищення ефективності

¹ Концепція нового етапу цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Біомаса як паливна сировина» («Біопалива») на 2010-2012 рр. Затверджена постановою Президії НАН України від 23.06.2010 № 199. – К., 2010. – 4 с.

використання енергії на 20%¹. Європейський Парламент постійно підтримує такі цілі. Рада Європи також взяла на себе довгострокові зобов'язання щодо декарбонізації з метою скоротити до 2050 року викиди в країнах ЄС та інших промислово розвинутих країнах від 80 до 95%. Виходячи з цього, нашій державі потрібно також по можливості наслідувати відповідні цілі й переймати досвід енергозбереження в усіх галузях народного господарства.

Внутрішній енергетичний ринок як і раніше залишається роздробленим та таким, що не реалізував свого потенціалу для прозорості, доступності й вибору. Компанії вросли за межі національних кордонів, але їхньому подальшому розвитку перешкоджає безліч різних національних правил і практик. Досі існує багато бар'єрів для відкритої та справедливої конкуренції. Недавнє дослідження споживчих умов на роздрібних ринках електроенергії вказує на неоптимальний вибір споживача.

Безпека внутрішніх поставок енергоносіїв погіршується затримкою інвестицій і технічного прогресу. Нині виробництво електроенергії ґрунтується на низьковуглецевих джерелах енергії, в основному ядерної та гідроенергетики. Тому наша держава і деякі країни ЄС можуть втратити понад третину своїх генеруючих потужностей до 2020 року, зважаючи на обмежений термін служби цих установок. Це означає, що необхідно замінити та розширити існуючі потужності, адаптувати мережі до альтернативних джерел енергії і створити дійсно цілісний внутрішній енергетичний ринок. Водночас необхідно поступово відмовитися від екологічно шкідливих субсидій.

Перехід до використання альтернативних джерел енергії та підвищення енергоефективності на транспорті відбувається надто повільно. Хоча ми й знаходимося на шляху до використання альтернативних джерел енергії, але далекі від досягнення поставленої мети. Тому необхідно створити умови, які стимулюватимуть більшу економію енергії та менші інвестиції у вуглецеві ринки, використовувати широкий спектр централізованих і розподілених альтернативних джерел

енергії, а також ключових технологій для зберігання енергії та електромобільності (зокрема, електричні транспортні засоби і громадський транспорт).

Енергетична політика є ключовим фактором для досягнення мети нової стратегії для раціонального, стабільного та всеосяжного зростання підтримки сильної, диверсифікованої і конкурентоспроможної промислової бази. У цьому контексті Україна повинна визнати, що її промислова база потребує вдосконалення всіх секторів по всьому ланцюжку створення вартості.

Україна не може дозволити собі марнотратства у використанні енергії. Енергетична ефективність є однією з головних довгострокових цілей. Особливу увагу необхідно приділяти секторам із найбільшим потенціалом енергетичної ефективності виробництва, а саме існуючому житловому фонду та транспортному сектору. Слід визначитися і вжити таких заходів, які значно прискорять процес використання енергоефективних продуктів і технологій. У житловому секторі потрібно розв'язати проблему поділених стимулів між власниками й орендарями. Що стосується фонду державних будівель, то органи державної влади повинні використовувати всі наявні можливості для поліпшення ефективності використання енергії та автономії будівель. У транспортному секторі необхідно використовувати такі можливості як, наприклад, багатомодельні рішення, ефективні транспортні засоби і безпечне керування ними.

Поряд із цим необхідно консолідувати нормативну базу (наприклад, через використання мережевих кодів) та вжити таких заходів:

створення умов для збільшення використання відновлюваних джерел енергії, зокрема, через забезпечення доступу електроенергії з відновлюваних джерел до електричних мереж за прийнятними цінами, встановлення спеціальних тарифів, спрощення адміністративних процедур надання дозволу на будівництво "відновлюваних" електростанцій тощо;

надання преференцій для розвитку (реабілітації) ресурсної бази для відновлюваних джерел енергії, зокрема, полікристалічного кремнію для виробництва фотоперетворювачів сонячних модулів, біомаси, шахтного метану і т.п.;

підвищення енергоефективності та поліпшення надійності постачання енергетичних продуктів шляхом створення право-

¹ Енергетика 2020. Стратегія конкурентоспроможної, сталої і безпечної енергетики / Повідомлення європейської комісії для європейського парламенту, ради, європейського економічного і соціального комітету і комітету регіонів. – Брюссель, 10.11.2010. – 26 с.

вих рамок для заохочення й розвитку високоефективної когенерації, тобто одночасного виробництва теплової та електричної енергії;

фінансове, правове та організаційне стимулювання використання енергоефективних матеріалів і технологій у соціальній сфері та різних галузях економіки, насамперед транспорті, будівництві й інших;

організаційна, правова та фінансова підтримка можливого використання промислових і побутових відходів, передусім енергоємних, таких як металолом, відходи будівельних матеріалів, склотари тощо;

створення недискримінаційних умов для виробництва енергії з різних відновлюваних джерел.

Розвиток відповідної енергетичної інфраструктури є невідкладним завданням, яке вимагає ширшого погляду на нові механізми фінансування (як державні, так і приватні), а також мобілізації додаткових ресурсів у рамках наступної багаторічної фінансової структури.

Стратегічними пріоритетами програми розвитку біоенергетики в Україні потрібно вважати:

визначення найбільш перспективних джерел біопалива в Україні, включаючи нетрадиційні (тополя, верба, міскантус та ін.);

розробку технологій вирощування й основних напрямів використання нетрадиційних біоенергетичних культур як високоефективного джерела енергії. Забезпечення стабільно високого виходу абсолютно сухої маси та високоякісної технічної олії;

застосування методів біотехнології і генетичної інженерії рослин із метою збільшення продукції сировини для біопалива з одиниці площі при мінімальних енерговитратах ;

удосконалення технологій одержання біопалива та білкових концентратів із рослинної сировини, з пошуком і генетичним конструюванням відповідних штамів мікроорганізмів;

розробку методів одержання вуглеводнів із біомаси сухих відходів та пошук методів одержання етилену з біомаси (хімічні й ферментативні процеси);

технології використання біосировини для одержання біопалива разом зі створенням технологій для одержання супутніх органічних хімікатів;

пошук шляхів використання побічних продуктів і відходів виробництва біопалива;

визначення і поліпшення якості та безпечності біопалив, їх стандартизація;

порівняльний аналіз різних джерел сировини для біоенергетики з урахуванням їх потенційної шкідливості, собівартості та витрат енергії на вирощування, транспортування, зберігання, екології, а також придатності для технологій трансформації біомаси в біопалива, можливості одержання при цьому додаткових корисних продуктів.

Таким чином, вже у середньостроковому періоді Україні потрібно вживати заходів, що сприятимуть розвитку динамічного і конкурентного ринку, а також вдосконалювати інституційні механізми здійснення та моніторингу цих нововведень. Розробка енергетичної стратегії, що відповідатиме європейським вимогам, поліпшить безпеку і сталість енергетичних систем, управління енергосистеми та регулювання енергетичного ринку. Необхідним є проведення заходів щодо залучення внутрішніх та бізнес-споживачів до переходу до сталого енергетичного майбутнього, наприклад, через економію енергії, скорочення витрат і перехід на нові види палива з низьким вмістом вуглецю.

Проаналізовано сучасний стан енергетики і середньострокові цілі енергетичної політики в нашій державі та за кордоном. Намічено основні заходи для наступної інтеграції енергетичного ринку, а також визначено стратегічні пріоритети програми розвитку біоенергетики в Україні.

Проанализировано современное состояние энергетики и среднесрочные цели энергетической политики в нашем государстве и за рубежом. Намечены основные мероприятия для последующей интеграции энергетического рынка, а также определены стратегические приоритеты программы развития биоэнергетики в Украине.

The current state of energy and medium-term aims of power policy of our state and abroad are analysed in the article. The basic measures for subsequent integration of power market and strategic priorities of the program of development of biotenergy in Ukraine are defined.

* * *

В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділу форм господарювання, заступник директора
О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
М.П. ДУШКО, заступник завідувача відділу
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”

Прогноз розвитку зернового виробництва в Україні у 2012 році

Для розрахунку ефективності виробництва зернових культур необхідно насамперед визначити посівні площі, урожайність та валові збори.

Нами¹ на основі застосування методу адаптивного моделювання розроблено методику прогнозування врожайності сільськогосподарських культур і розраховано її параметри на 2012 рік, зокрема й зернових

культур за середнім, оптимістичним та песимістичним варіантами.

На основі даних про площі посіву, опрацьованих у Міністерстві аграрної політики та продовольства України і прогнозованої нами врожайності визначено валові збори зернових культур, які можуть бути одержані у 2012 році, за трьома варіантами (табл. 1).

1. Прогноз виробництва зернових культур в Україні на 2012 рік

Культура	2 011р.			Площа посіву, тис.га	Оптимістичний		Середній		Песимістичний	
	площа посіву, тис.га	урожайність, ц/га	валовий збір, тис.т		урожайність, ц/га	валовий збір, тис.т	урожайність, ц/га	валовий збір, тис.т	урожайність, ц/га	валовий збір, тис.т
Зернові і зернобобові, всього	15314,3	37	56675	15819,6	37,7	59625	34,9	55228	32,1	50831
у тому числі:										
озимі, всього	7848,1	32,5	25519	7049,9	31,7	22359	28,6	20162	25,5	17965
у т.ч. пшениця	6389,4	33,8	21587	5627,6	32,7	18402	29,4	16545	26,1	14688
жито	279,0	20,8	578	307,5	22,1	680	20,1	618	18,1	557
ячмінь	1179,8	28,4	3353	1114,8	29,4	3278	26,9	2999	24,4	2720
ярі, всього	7064,3	43,1	30482	8769,7	42,5	37265	40,0	35066	37,5	32867
у т.ч. пшениця	267,3	27,1	725	299,9	28,0	840	25,9	777	23,8	714
ячмінь	2504,5	22,9	5744	2846,3	24,4	6945	22,1	6290	19,8	5636
овес	280,0	18,1	506	308,7	22,0	679	20,0	617	18	556
кукурудза	3540,9	64,3	22778	4262,4	63,4	27024	60,6	25830	57,8	24637
гречка	285,6	9,9	281,5	289,0	9,9	286	8,9	257	7,9	228
просо	156,3	17,8	278,8	196,0	17,6	345	15,3	300	13	255
рис	29,7	57,2	169,8	27,1	57,0	154	53,0	144	49	133
зернобобові	244,7	16,9	412,5	402,7	19,2	773	16,5	664	13,8	556
сорго	27,2	23,9	65,0	27,2	23,9	65	15	42	7,0	19
інші зернові	129,9	15,1	195,9	137,6	11,2	154	10,5	144	9,7	134

Нині немає ніяких причин, щоб не вибрати оптимістичний варіант, в якому по окремих культурах урожайність навіть нижча досягнутої у 2011 році. Адже на площах озимої пшениці, які залишаються для подальшого вирощування, знаходяться у добро-

му і задовільному стані та при належному догляді за ними може бути забезпечена врожайність у 32,7 ц/га, проти 33,8 ц/га у 2011 році, озимого ячменю – 29,4 проти 28,4 і озимого жита на рівні 2011 р. – 22,1 ц/га. Збільшаться на 20% площі посіву високо-

¹ Месель-Веселяк В.Я. Прогноз урожайності і валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік / В.Я. Месель-Веселяк, М. А. Пехота, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 26-31.

врожайної кукурудзи. Отже, є реальна можливість забезпечити прогнозовану 37,7 ц/га врожайність зернових культур проти 37 ц/га у 2011 році та досягти валового збору 59,6 проти 56,7 млн т.

Для визначення ефективності виробництва розраховано собівартість продукції. За опрацьованою нами методикою, на основі визначеної очікуваної у 2011 році собівартості з урахуванням тенденцій зростання цін на матеріально-технічні ресурси, а також додаткових витрат на пересів і підсів озимих культур, розрахована на 2012 рік собівартість зернових культур у сільськогосподарських підприємствах, площа зернових культур в яких становитиме 10,1 млн га, а валовий збір – 41,4 млн т, що становить відпові-

дно 64 і 69% від показника в усіх категоріях господарств України.

Витрати на 1 га пшениці зростуть у 2012 році до 4615 грн проти 4146 – у 2011 році та 2786,8 – у 2010-му, а на 1 т зерна – відповідно 1360; 1182 і 996 грн.

Середня ціна на пшеницю зросла із 1091,2 грн у 2010 році до 1345,9 грн у 2011-му, або на 23,3% при підвищенні собівартості 1 т на 18,7%. У 2012 році собівартість 1 т пшениці проти 2011 року зросте на 15,06% і якщо ціни на зерно залишаться на рівні 2011 року, то рентабельність знизиться з 13,9% до мінус 1%. Спостерігатиметься значне коливання рентабельності по окремих культурах (табл. 2).

2. Порівняльна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах України

Продукція	2010 р. (факт)			2011 р. (очік.)			2012 р.		
	Повна собівартість 1 т, грн	Реалізована ціна 1 т, грн	Рівень рентабельності, %	Повна собівартість 1 т, грн	Реалізована ціна 1 т, грн	Рівень рентабельності, %	Повна собівартість 1 т, грн (прогноз)	Реалізована ціна 1 т, грн* (2011 р.)	Рівень рентабельності, %
Зернові та зернобобові – всього	988	1126	14,0	1108	1393	25,7	1223	1397	14,2
у т.ч. пшениця	996	1091	9,7	1182	1346	13,9	1360	1346	-1,0
жито	963	790	-18,0	1156	1319	14,1	1252	1319	5,4
гречка	2335	3975	70,2	2614	4801	83,7	3000	4801	60,0
кукурудза	957	1242	29,9	960	1370	42,7	1066	1370	28,5
ячмінь	960	957	-0,4	1169	1367	16,9	1292	1367	5,8
горох	1468	1486	1,2	1944	2027	4,3	1994	2027	1,7
овес	898	763	-15,0	1218	2029	66,6	1178	2029	72,2
просо	932	1035	11,0	1086	1855	70,9	1204	1855	54,1
сорго	985	1055	7,1	1246	1450	16,3	1398	1450	3,7
рис	1838	2324	26,4	2605	2596	-0,3	3035	2596	-14,5
інші зернові	1297	1558	20,1	1451	1700	17,2	1819	1700	-6,5

* Ціни у 2012 р. враховано на рівні 2011 р.

Отже, необхідно буде вирішувати питання щодо підвищення ціни на зернові культури, які б відшкодовували витрати та забезпечували прибуток, необхідний для розширеного відтворення виробництва.

Такий прибуток, за нашими розрахунками, має відповідати 14-15% норми прибутку як відношення прибутку до середньорічної вартості основних і оборотних засобів, що адекватно 40-45% рівня рентабельності – відношення прибутку до собівартості, в якій основні засоби враховуються у розмірі амортизаційних відрахувань. Таку прибутковість

можна досягти поступово. Наприклад, у 2004 році рівень рентабельності становив 20,1%, у 2005 – 3; 2006 – 7,4; 2007 – 28,7; 2008 – 16,4; 2009 – 7,3; 2010 – 13,9 і очікується у 2011 році – 25,7%. Адже зрозуміло, що таке коливання рівня рентабельності, та ще й недостатнього для розширеного відтворення, не дає змоги сільському господарству працювати стабільно. Тому у 2012 році слід орієнтуватися на дещо нижчий, наприклад, 30 і 35%-й рівень рентабельності (табл. 3, варіант I).

3. Розрахунок ціни на зернові культури в сільськогосподарських підприємствах у 2012 році

Продукція	2012 (прогноз)		Варіант I		Варіант II	
			Ціна, грн, при рівні рентабельності, %		Ціна, грн, при рівні рентабельності та прибутку з 1 га на рівні пшениці	
	урожайність, ц/га	повна собівартість 1 т, грн	30	35	30% і 13845 грн	35% і 16153 грн
Зернові та зернобобові – всього	40,9	1223	1590	1651	1562	1618
у т.ч. пшениця	33,9	1360	1768	1836	1768	1836
жито	20,4	1252	1627	1690	1929	2042
гречка	10,3	3000	3900	4050	4345	4569
кукурудза	65,7	1066	1385	1439	1276	1311
ячмінь	27,6	1292	1679	1744	1794	1878
горох	18,7	1994	2592	2692	2733	2856
овес	19,7	1178	1532	1590	1882	1999
просо	19,1	1204	1565	1625	1928	2049
сорго	21,6	1398	1817	1887	1562	1618
рис	55,1	3035	3946	4097	1768	1836
інші зернові	13,8	1819	2365	2456	1929	2042

Це загальні положення в ціноутворенні. Проте на практиці складається ситуація, за якої є вигідні й не вигідні зернові культури, які забезпечують одержання прибутку з 1 га посіву більше чи менше.

Візьмемо, наприклад, гречку. Ця культура за своїми особливостями забезпечує значно нижчу врожайність з 1 га ніж пшениця. За прогнозом, у сільськогосподарських підприємствах у 2012 році врожайність гречки в 3,3 раза менша від пшениці, а прибуток – в 1,5 раза. Висновок господаря може бути спрямований на скорочення площі посіву гречки, тим більше якщо вона після зниження цін у 2008 і

2009 роках була збитковою. Тому у 2010 році площі посіву гречки і відповідно валовий збір зменшилися. Попит на неї не задовольнявся, внаслідок чого закупівельні й роздрібні ціни неймовірно зросли.

Отже, такого не слід допускати. Тому нами запропоновано¹, щоб культури, які за своїми біологічними властивостями мають нижчу за головну культуру – пшеницю врожайність, формувати ціну, яка б забезпечувала прибуток із 1 га не менший, ніж пшениця.

Здійснено такий розрахунок за умов 35%-го рівня рентабельності пшениці у 2012 році:

Якщо при врожайності пшениці	33,9	і гречки	10,3	ц/га
собівартості 1 т	1360	-/-	3000	грн
та ціні при 35% рентабельності	1836	-/-	4050	грн
буде одержано прибутку на 1 т,	476	-/-	1050	грн
а на 1 га,	16153	-/-	10813	грн
то при забезпеченні прибутку на 1 га				
на рівні пшениці	16153	-/-	16153	грн
при витратах на 1 га	46152	-/-	30895	грн
Загальна ціна продукції становитиме з 1 га	62305	-/-	47048	грн
а 1 т	1836	-/-	4569	грн.
при рівні рентабельності	35	-/-	52,3%	

Отже, щоб забезпечити однакову з пшеницею прибутковість з 1 га посіву, ціна на гречку при 35%-му рівні рентабельності пшениці становитиме не 4050, а 4569 грн. При цьому рівень рентабельності буде не 35%, а 52,3%.

За такою методикою нами розраховані ціни на зернові культури, які б забезпечува-

ли однаковий із пшеницею прибуток при рівні рентабельності 30 і 35% (табл. 3, варіант II).

За вказаними варіантами, маючи собівартість і ціни, визначимо прибутки та рівень рентабельності від реалізації зернових культур (табл. 4).

¹ Месель-Веселяк В.Я. Прогноз урожайності і валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік / В.Я. Месель-Веселяк, М. А. Пехота, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 26-31.

4. Варіанти прибутковості від реалізації зернових культур у сільськогосподарських підприємствах у 2012 році

Продукція	2011 р. (очікуваний)		Варіант I		Варіант II			
			При ціні, яка забезпечить рентабельність, %		При ціні, яка забезпечить прибутки з 1 га на рівні пшениці при рентабельності, %			
	прибуток, млн грн	рівень рентабельності, %			30		35	
прибуток, млн грн			прибуток, млн грн	прибуток, млн грн	рівень рентабельності, %	прибуток, млн грн	рівень рентабельності, %	
Зернові та зернобобові – всього	7841	25,7	12 589	14 687	11 663	27,8	13 606	32,4
у т.ч. пшениця	1953	13,9	4 646	5 420	4 646	30,0	5 419	35,0
жито	30	14,1	123	143	222	54,1	259	63,2
гречка	369	83,7	173	201	258	44,8	301	52,3
кукурудза	4494	42,7	5 391	6 290	3 548	19,7	4 138	23,0
ячмінь	726	16,9	1 769	2 064	2 293	38,9	2 676	45,4
горох	13	4,3	241	281	298	37,1	348	43,2
овес	105	66,6	74	86	147	59,7	172	69,7
просо	123	70,9	76	89	152	60,2	178	70,2
сорго	7	16,3	13	16	21	45,9	24	53,5
рис	-1	-0,3	47	55	13	8,3	15	9,7
інші зернові	20	17,2	35	41	65	55,0	76	64,2

Отже, можна було б у 2012 році погодитися на варіант з 30%-им рівнем рентабельності, який забезпечує приріст прибутку від реалізації зернових культур.

Наведені нами аргументи щодо встановлення ціни на зернові культури є орієнтирами для виробників зернових культур і закупівельних організацій. Ринок відрегулює ціну відповідно до попиту і пропозиції. Проте різких відхилень не повинно бути – тоді працюють монополні схеми, а їх допускати не можна та й немає ніякого сенсу.

І нарешті питання забезпечення пропозиції попитом. Із 59,6 млн т валового збору зернових культур у 2012 році буде використана зерно для задоволення хлібними продуктами населення країни – 6,8 млн т, на потреби тваринництва – 15,5 млн т, на посів – 3,5 млн т. Решту зерна – 33,1 млн т може бути експортовано. У 2008 році, наприклад, при виробництві 53,3 млн т, було експортовано 16,7, 2009 – відпо-

відно 46 і 26,1, 2010 – 39,3 і 14,2 й у 2011 році – 56,7 і 14,3 млн т.

Збільшення експорту призводить до зниження цін як на експортовану продукцію, так відповідно й на внутрішньому ринку. Наприклад, збільшення експорту зерна у 2009 році призвело до зниження ціни на закуплене зерно, а отже, і рівня рентабельності до 7,3%. Тому необхідно мати альтернативні напрями використання зерна, яким є його переробка на біоетанол. Наші розрахунки показали, що використання на переробку кукурудзи для виготовлення біоетанолу безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах або на міжгосподарській основі порівняно з її реалізацією у вигляді зерна забезпечує прибуток (економію) 3 тис. грн.

Крім економії це забезпечить додаткові робочі місця в підприємствах із виготовлення біоетанолу, а також зменшить залежність України від країн, із яких ми імпортуємо нафту.

Розраховано прогноз урожайності зернових культур і виробництва продукції на 2012 рік за максимальним, середнім і мінімальним варіантами. Визначено повну собівартість та ціну реалізації зернових, яка б забезпечила 30% та 35% рівень рентабельності. Пропонується розраховувати ціни на окремі зернові культури з врахуванням забезпечення прибутку на рівні гектара пшениці, що поставить у рівні економічні умови використання гектара ріллі.

Расчитаны прогноз урожайности зерновых культур и производства продукции на 2012 год за максимальным, средним и минимальным вариантами. Определена полная себестоимость и цена реализации зерновых, которая бы обеспечила 30% и 35% уровень рентабельности. Предлагается цены на отдельные зерновые культуры рассчитывать с учетом обеспечения прибыли на уровне пшеницы, которая поставит в равные экономические условия использование гектара пашни.

An article provides calculated yield forecast of cereals and production in 2012 at the maximum, average and minimal options. The full cost and price of grain, which would provide 30% and 35% profitability are determined. It is proposed to calculate the price of some crops in view of profit per hectare of wheat at that level set in the economic conditions of use per hectare of arable land.

*

*Р.А. ВОЖЕГОВА, доктор сільськогосподарських наук
Л.М. МИРОНОВА, кандидат сільськогосподарських наук
М.В. ВЕРДИШ, молодший науковий співробітник
Інститут зрошуваного землеробства НААН*

Шляхи підвищення ефективності використання зрошуваних земель

Степова зона є важливою базою виробництва сільськогосподарської продукції. Вона характеризується родючими ґрунтами, достатком тепла і тривалим безморозним періодом. Але через дефіцит природного зволоження, часті посухи та суховії тут не забезпечуються умови для одержання високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур¹. Тому зрошення земель у цій зоні є фактором інтенсивного ведення сільськогосподарського виробництва.

Питання різноманітних аспектів використання зрошуваних земель відображені у наукових працях В.І. Благодатного, Г.Є. Жуйкова, Ю.І. Івашкевича, П.І. Коваленка, О.О. Собка та інших.

Проте зі зміною умов господарювання і запровадженням ринкових відносин, виникає необхідність поглиблення досліджень та розробки напрямів ефективного ведення зрошуваного землеробства.

Сучасний стан водогосподарсько-меліоративного комплексу характеризується різким зменшенням фінансового і ресурсного забезпечення, що призвело до істотного погіршення й виходу з ладу меліоративних засобів і поливної техніки, скорочення обсягів поливу та порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур, погіршення еколого-меліоративного стану зрошуваних земель².

Внаслідок незадовільного меліоративного стану, втрати джерел води для зрошення, руйнування меліоративної мережі й інших причин із 1990 по 2004 рік площа зрошуваних земель в Україні зменшилася на 429,1

тис. га, а за період з 2001 по 2009 рік – на 256 тис. га, в тому числі у Херсонській області – на 41,7 тис. га.

Через недостатнє фінансування не проводиться оновлення парку меліоративних машин і механізмів водогосподарських експлуатаційних організацій, що негативно позначається на обсягах виконання ремонтно-відновлюваних робіт. Незадовільний технічний стан внутрішньогосподарської меліоративної мережі та зменшення кількості дощувальної техніки не дає можливості забезпечити полив сільськогосподарських культур на значних площах. Останніми роками з наявних 2097,9 тис. га зрошуваних земель у сільськогосподарських підприємствах поливається близько 400 тис. га. Знизилася також кратність поливу, через що майже на 50% площ не забезпечується зрошувальна норма³.

Перехід на ринкові умови господарювання та різкий занепад галузі тваринництва в підприємствах зумовили зміни структури посівів на зрошуваних землях.

Так, у Херсонській області, де зосереджено найбільші площі зрошуваних земель, у структурі посівних площ за 1985-1990 роки зернові і зернобобові займали 35-40%, кормові – 45-55, технічні – 4-6, овочеваштанні та картопля 6-10%. Починаючи з 1990-х років, спостерігається тенденція до збільшення питомої ваги технічних культур і зменшення зернових і кормових. У структурі посівних площ на зрошуваних землях Херсонської області у середньому за 2000-2010 роки зернові культури займали 40,2%, технічні – 38,2, кормові – 15,2, овочеваштанні та картопля – 6,4%.

¹ Коваленко П.І. Механізм державної підтримки зрошуваного землеробства в Україні / П.І. Коваленко, Ю.О. Михайлов, В.І. Сатаєв // Вісник аграрної науки. – 2002. - №9.

² Коваленко П.І. Зрошувані меліорації в Україні: розвиток, стан та проблеми / П.І. Коваленко, О.О. Собко, А.С. Нагайчук, І.І. Калантиренко // Меліорація і водне господарство. – 2004. – Вип. 90.

³ Жуйков Г.С. Економічні засади ведення землеробства на зрошуваних землях: монографія / Г.С. Жуйков. – Херсон: Айлант, 2003. – 288 с.

Одним із важливих показників ефективності зрошення є врожайність сільськогосподарських культур, яка в умовах зрошення у 2-3 рази перевищує цей показник на неполивних землях. Найбільш позитивно реагують на зрошення кукурудза, соя, овочеві та кормові культури.

У комплексі заходів, що забезпечують високу врожайність сільськогосподарських культур на зрошуваних землях, велику роль відіграють добрива. Останніми роками внесення мінеральних добрив на зрошуваних землях скоротилося з 130-140 кг/га до 20-30 кг (діючої речовини). В умовах різкого скорочення поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах проблемою стало внесення органічних добрив. Доведено, що за рахунок заорювання поживно-кореневих залишків за першу ротацію 8-пільної зрошуваної зерно-кормової сівозміни з двома полями багаторічних трав утворюється 8,3 т/га гумусу, що еквівалентно внесенню 40 т/га гною. Тому насичення сівозмін люцерною забезпечує надходження в ґрунт рослинних залишків. Крім того, важливим фактором збільшення надходження органічної речовини в ґрунт є застосування сидератів, проміжних і поживних культур.

Урожайність сільськогосподарських культур, безумовно, позначається на їх валовому зборі. За нашими підрахунками, на зрошуваних землях Херсонщини у 2010 році було вироблено валової продукції рослинництва на 723,4 млн грн (у порівнянних цінах 2005 р.), що становить 52,2% вартості продукції рослинництва на всіх землях.

Зрошувані землі залишаються важливим чинником стабілізації аграрного виробництва в південному Степу. У Херсонській області у 2006-2010 роках тільки за рахунок зрошення щорічно додатково одержували в середньому 170,1 тис. т зернових, 86,5 тис. т овочевих і 7,5 тис. т к. од. кормових культур.

У структурі посівних площ у середньому за 2006-2010 роки на зрошуваних землях технічні культури займали 54,6%, з них соя – 34,2%, урожайність якої за останні п'ять років була на рівні 2,4 т/га. Додатково, за

рахунок зрошення, одержано приріст урожаю 1,2 т з 1 га.

Овочеві та баштанні культури, що вирощуються на Херсонщині, мають високі харчові властивості й можуть конкурувати на світовому ринку. В 2010 році овочеві та картопля на зрошенні займали 63,5% площ усіх овоче-баштанних культур області, а у валовій продукції цих культур питома вага на зрошуваних землях становила 79,0% усього їх урожаю. Основною культурою у цій групі залишаються томати, рівень рентабельності вирощування яких становить 150-180%.

Продуктивність зрошеного гектара в Херсонській області у 2010 році з розрахунку на 1 га землі в обробітку становила 4193,2 грн, а неполивної – 1057 грн. Найбільшу віддачу з поливного гектара одержали сільгосптоваровиробники Голопристанського, Білозерського та Бериславського районів.

Останніми роками певні підприємства, які застосовують повний комплекс агротехнічних і меліоративних заходів, одержують високі врожаї сільськогосподарських культур. У підприємствах “Славута Юг”, ТОВ “Торговий дім “Долинське” Чаплинського району, ДПДГ “Асканійське” та ТОВ “Таврійська перспектива” Каховського, ТОВ “Торговий дім “Райагрохім” Горностаївського районів збирають пшениці озимої по 5-8 т/га.

Концепцією Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства на період до 2020 року (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 р. №1029-р) передбачено подальший розвиток меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних угідь, зокрема:

забезпечення відновлення та надійного функціонування гідромеліоративного комплексу;

оптимізація функціонування, реконструкція і модернізація меліоративних систем;

запровадження нових способів зрошення (краплинне, мікродощування);

виробництво поливної та меліоративної техніки;

запровадження механізму державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції на меліорованих землях;

застосування на меліоративних системах водо- і енергозберігаючих екологічнобезпечних режимів зрошення та водорегулювання;

удосконалення земельного законодавства у частині використання меліорованих земель.

Таким чином, меліорація земель має орієнтуватися на інноваційну модель розвитку, яка передбачає систему заходів інноваційної спрямованості: екологічних, організаційних, техніко-технологічних і нормативно-правових. При цьому еколого-економічна оптимізація зрошення земель виступає як об'єктивно необхідний стан його розвитку.

Одним із факторів підвищення ефективності використання зрошуваних земель є удосконалення структури посівних площ. Запровадження оптимальної структури посівних площ передбачає збільшення: в групі технічних культур – сої до 3-3,5%, кормових – розширення посівів багаторічних трав до 50-55%.

У підвищенні еколого-економічної ефективності поливної води велике значення мають режим зрошення, спосіб і техніка поливів.

Багаторічні дослідження Інституту зрошувального землеробства показують, що орієнтація на формування режимів зрошення, які забезпечували безперебійне водопостачання рослин протягом усього вегетаційного періоду, призвела до непродуктивних витрат значної кількості води, електроенергії, пально-мастильних матеріалів та інших ресурсів. Крім того, погіршився меліоративний стан зрошуваних масивів, відбулися деградація ґрунтів та інші екологічні наслідки. У зв'язку з цим постає питання переходу від традиційних режимів зрошення до нових з урахуванням екологічної та економічної доцільності.

Аналіз режимів зрошення вказує на переваги водозберігаючих режимів, які враховують фізіологічні особливості й критичні періоди в розвитку рослин. Їх застосування дає змогу економити на одному гектарі, залежно від типу машин і водоспоживання сільськогосподарських культур, до 977 кВт-год електроенергії, 1560 м³ води, 215 кг па-

льно-мастильних матеріалів та скоротити на 37% експлуатаційні витрати.

Економічна оцінка водних ресурсів Херсонської області дає змогу виявити резерви та вузькі місця забезпечення ними сільськогосподарського виробництва з метою підвищення його ефективності. Вартість води у структурі витрат на вирощування сільськогосподарських культур становить 33,9%, а в районах інтенсивного зрошення – навіть 50,6-65,6%. Це свідчить про значні резерви ефективного розвитку сільського господарства, а також про необхідність відповідного фондозабезпечення водокористування. Проте останніми роками капітальні вкладення у водну меліорацію були незначні, що відкриває доступ вітчизняним інвесторам до активної господарської діяльності, дає можливість залучити додаткові кошти для реконструкції зрошувальних систем, що перебувають у незадовільному технічному стані, але не втратили свого потенціалу.

У 2010 році площа зрошуваних земель Херсонщини, що використовувалась інвесторами, становила 130,0 тис. га (45% від площ, задіяних у поливі).

Розширення площ зрошення можливе за рахунок збереження основних фондів зрошувальних систем, популяризації галузі в засобах масової інформації, залучення інвестицій у зрошувальне землеробство, державної підтримки виробництва продукції рослинництва на зрошуваних землях.

Основними напрямками розширення площ поливів є, передусім, залучення інвесторів, впровадження новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур, нових способів поливу і, насамперед, краплинного зрошення (при його застосуванні економія поливної води досягає від 30 до 50%, економія електроенергії – 50-70%, практично усувається негативний вплив на навколишнє природне середовище, в першу чергу на ґрунти).

Проведені Інститутом водних проблем і меліорації дослідження показують, що на сучасному етапі існує можливість застосування мікрозрошення від переважно плодючих культур та винограду до практично всіх видів сільськогосподарських культур. Порівняльна

економічна оцінка поливу різними технічними засобами довела, що вартість поливу краплинним зрошенням дешевша від поливу дощувальним агрегатом ДДА-100МА в 3 рази і ДМУ “Фрегат” – в 2,5 рази.

Ефективність зрошення в посушливих умовах свідчить про можливість за рахунок поливних земель підвищити виробничі та економічні показники і загальну стабільність землеробства¹.

Проаналізовано сучасний стан зрошуваного землеробства та визначено шляхи підвищення ефективності його використання на прикладі Херсонської області.

Проанализировано современное состояние орошаемого земледелия и определены пути повышения эффективности его использования на примере Херсонской области.

An article analysis the modern condition of the irrigated husbandry and is determined way of increasing of the use the irrigated lands on example Kherson region.

*

*С.М. ОНИСЬКО, кандидат економічних наук, професор
М.М. БОГАЧ, кандидат економічних наук
Львівський національний аграрний університет*

Ефективність сільського господарства Львівської області й рівень життя сільського населення

Рівень життя населення тісно зв'язаний з ефективністю сільського господарства. Більшість розвинутих країн світу давно розв'язали продовольчу проблему. Важко собі уявити країну з розвинутим сільським господарством, але з низьким рівнем добробуту громадян, як і навпаки. Однак у кожній країні взаємозв'язок між ними має свої особливості.

Багаті громадяни розвинутих країн світу мають можливість купувати дешеві продовольчі товари, ціни на які формуються відповідно до законів ринкової економіки. Натомість у бідних країнах найпростіші види продовольства залишаються недоступними

для багатьох верств населення. Серед основних причин виникнення такої ситуації є недостатній рівень ефективності сільськогосподарської галузі. Україна у глобалізованому світі не може залишатися осторонь таких процесів. Особливої ваги проблема взаємозв'язку між ефективністю сільського господарства й рівнем життя набуває в умовах загострення світової продовольчої кризи.

Вітчизняна соціально-економічна література багата на дослідження, які присвячені проблемам підвищення ефективності сільського господарства та рівня життя населення. Зокрема, В.Г. Андрійчук², С.І. Дем'яненко³, А. Лісита⁴ та інші зосередили свою увагу на

¹ Коваленко П.І. Розвиток та проблеми зрошувальних меліорацій в Україні / П.І. Коваленко, О.О. Собко // Вісн. аграр. науки. – 2001. – №2. – С.46-51.

² Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.

³ Галушко В. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Б. Брюмер. – К. : Ін-т економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2003. – 26 с.

⁴ Лисита А. Теоретические основы анализа продуктивности и эффективности сельскохозяйственных предприятий /А. Лисита, Т. Бабичева. – Halle : Germany, 2006. – 34 с.

економічна оцінка поливу різними технічними засобами довела, що вартість поливу краплинним зрошенням дешевша від поливу дощувальним агрегатом ДДА-100МА в 3 рази і ДМУ “Фрегат” – в 2,5 рази.

Ефективність зрошення в посушливих умовах свідчить про можливість за рахунок поливних земель підвищити виробничі та економічні показники і загальну стабільність землеробства¹.

Проаналізовано сучасний стан зрошуваного землеробства та визначено шляхи підвищення ефективності його використання на прикладі Херсонської області.

Проанализировано современное состояние орошаемого земледелия и определены пути повышения эффективности его использования на примере Херсонской области.

An article analysis the modern condition of the irrigated husbandry and is determined way of increasing of the use the irrigated lands on example Kherson region.

*

*С.М. ОНИСЬКО, кандидат економічних наук, професор
М.М. БОГАЧ, кандидат економічних наук
Львівський національний аграрний університет*

Ефективність сільського господарства Львівської області й рівень життя сільського населення

Рівень життя населення тісно зв'язаний з ефективністю сільського господарства. Більшість розвинутих країн світу давно розв'язали продовольчу проблему. Важко собі уявити країну з розвинутим сільським господарством, але з низьким рівнем добробуту громадян, як і навпаки. Однак у кожній країні взаємозв'язок між ними має свої особливості.

Багаті громадяни розвинутих країн світу мають можливість купувати дешеві продовольчі товари, ціни на які формуються відповідно до законів ринкової економіки. Натомість у бідних країнах найпростіші види продовольства залишаються недоступними

для багатьох верств населення. Серед основних причин виникнення такої ситуації є недостатній рівень ефективності сільськогосподарської галузі. Україна у глобалізованому світі не може залишатися осторонь таких процесів. Особливої ваги проблема взаємозв'язку між ефективністю сільського господарства й рівнем життя набуває в умовах загострення світової продовольчої кризи.

Вітчизняна соціально-економічна література багата на дослідження, які присвячені проблемам підвищення ефективності сільського господарства та рівня життя населення. Зокрема, В.Г. Андрійчук², С.І. Дем'яненко³, А. Лісита⁴ та інші зосередили свою увагу на

¹ Коваленко П.І. Розвиток та проблеми зрошувальних меліорацій в Україні / П.І. Коваленко, О.О. Собко // Вісн. аграр. науки. – 2001. – №2. – С.46-51.

² Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.

³ Галушко В. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Б. Брюмер. – К. : Ін-т економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2003. – 26 с.

⁴ Лисита А. Теоретические основы анализа продуктивности и эффективности сельскохозяйственных предприятий /А. Лисита, Т. Бабичева. – Halle : Germany, 2006. – 34 с.

пошуку шляхів ефективного розвитку сільського господарства. Предметом наукових пошуків Л.І. Михайлової¹, Б. Пасхавера² та інших стало обґрунтування напрямів підвищення рівня життя населення. Водночас майже не проводяться дослідження, присвячені оцінці ступеня та форм взаємозв'язку між цими соціально-економічними процесами, які повинні стати основою їх державного регулювання, гармонізації. Потреба в таких дослідженнях зростає з року в рік. Усе це зумовило вибір і актуальність теми, наукове й практичне значення проведеного дослідження.

Ефективність сільськогосподарської галузі на регіональному та національному рівнях визначається ступенем досягнення цілей, поставлених перед нею суспільством, при мінімальному використанні ресурсів. Основними складовими ефективності сільського господарства є: забезпечення продовольчої безпеки країни, регіонів і домогосподарств; розвиток сільськогосподарських підприємств на інноваційно-інвестиційній основі; скорочення державних видатків на підтримку розвитку сільського господарства; поміркований розвиток особистих селянських господарств.

Очевидно, що основною метою розвитку сільського господарства є забезпечення продовольчої безпеки, під якою слід розуміти не лише певний рівень самозабезпечення країни, регіону основними видами продуктів харчування, а й створення умов для достатнього продовольчого забезпечення всіх верств населення. Продовольча безпека досягається тоді, коли суспільство має можливості самозабезпечення продовольством без залучення в сільськогосподарський оборот значної частини наявних земельних угідь і сільськогосподарських тварин, адже при цьому зростають ризики екологічного характеру і загрози продовольчій безпеці майбутніх поколінь. Чисельність зайнятих у сільському господарстві повинна бути незначною й порівнянною з показниками найбільш

розвинутих країн світу. Розвиток сільськогосподарських підприємств має відбуватися на інноваційно-інвестиційній основі, оскільки лише при використанні досягнень світової аграрної науки можливе збільшення виходу продукції на одиницю використаних ресурсів. Забезпечити такий розвиток можуть лише великотоварні сільськогосподарські підприємства. Однією з ознак високо-ефективного сільського господарства є мінімум коштів державного бюджету, які уряд змушений виділяти для його подальшого розвитку.

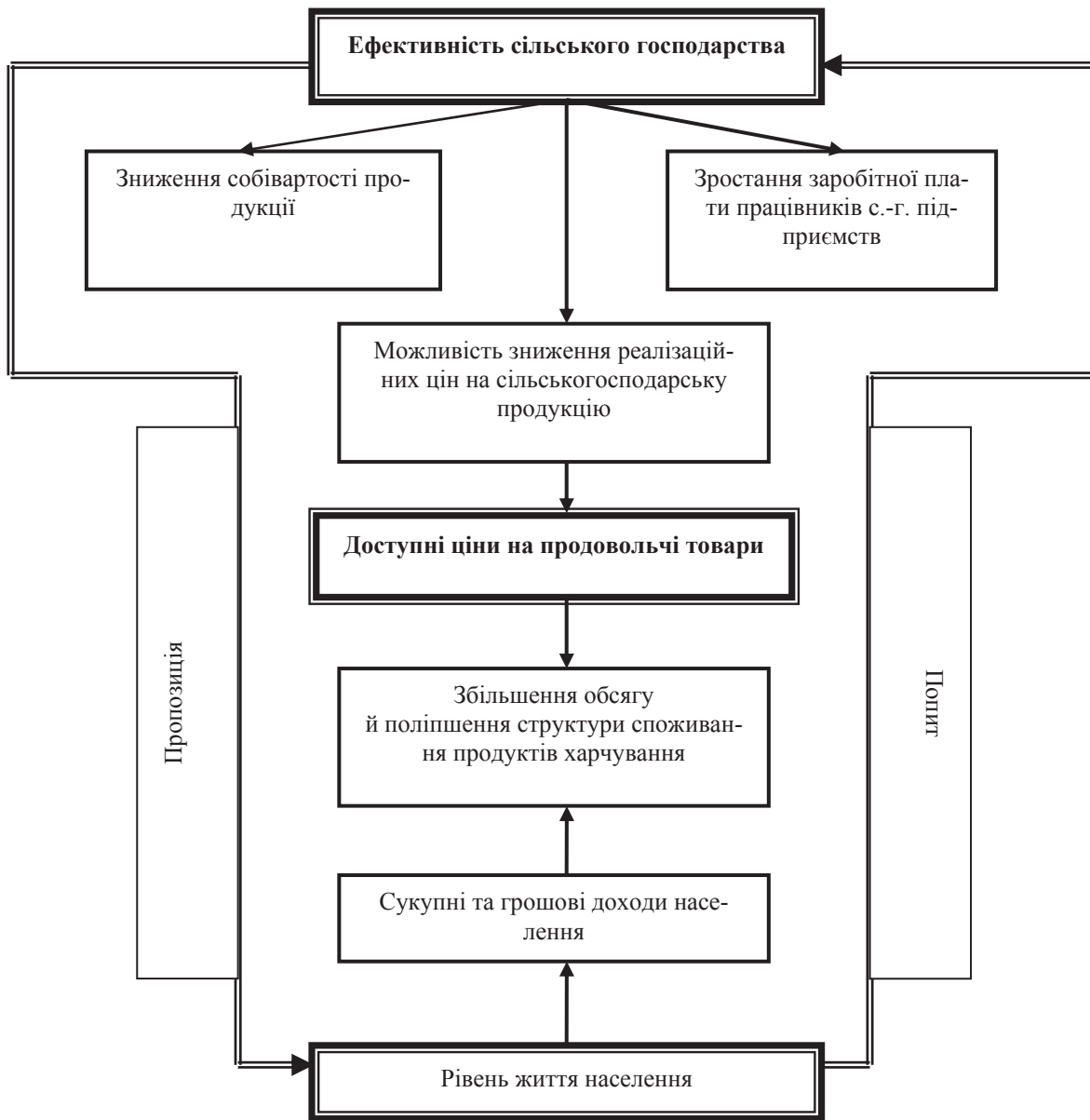
Досягнутий рівень задоволення матеріальних, духовних, соціальних та економічних потреб людини, а також соціальних прошарків і груп визначає рівень життя, основними складовими якого є показники споживання домогосподарств, обсягу й структури сукупних і грошових доходів, а також витрат населення, розвитку соціальної інфраструктури. Зміни у структурі сукупних доходів населення також є непрямим відображенням динаміки рівня його життя.

При досягненні високих показників урожайності, продуктивності тварин забезпечується зниження собівартості продукції сільського господарства. Висока технологічна ефективність галузі є основою підвищення її економічної та соціальної ефективності. Виробляючи сільськогосподарську продукцію низької собівартості, сільські товаровиробники здатні одержувати відповідні прибутки, певна частина яких буде інвестована в подальше зростання ефективності на інноваційній основі. Якщо такі тенденції в аграрній економіці переважають, створюється економічна основа формування загальної культури аграрного виробництва та його високої ефективності.

Схематично процес взаємозв'язку між ефективністю сільського господарства та рівнем життя населення відображено на рисунку. Високий рівень життя неможливий без ефективного сільськогосподарського виробництва, а високоефективне сільське господарство неможливе в умовах низького рівня життя населення. Своєрідним центром вираження такого взаємозв'язку є формування на ринку доступних цін на продовольчі товари.

¹ Михайлова Л. І. Методологічні особливості дослідження людського капіталу в аграрній економіці / Л. І. Михайлова // Вісник Сумського національного аграрного університету: Серія «Економіка та менеджмент». – Вип. 8. – 2004. – С. 105–109.

² Пасхавер Б. Сучасний розвиток продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 43–50.

Основні напрями взаємозв'язку між ефективністю сільського господарства та рівнем життя населення

Достатній рівень доходів населення як основна складова рівня життя формує попит на продовольчі товари. Фінансові ресурси населення, виділені на придбання продовольчих товарів через сферу торгівлі, переробні підприємства потрапляють у сільське господарство у вигляді грошових доходів від реалізації сільськогосподарської продукції. Ці кошти становлять основу фінансування сільськогосподарського виробництва.

Щоб дешева сільськогосподарська продукція, вироблена в умовах ефективного сільськогосподарського виробництва, надходила до кінцевих споживачів у вигляді продовольчих товарів за доступними для

всіх верств населення цінами, необхідне оптимальне функціонування всіх стадій продуктових ланцюжків: ефективне виробництво → ефективний збут → ефективна переробка сільськогосподарської продукції → ефективна оптова торгівля продовольчими товарами → ефективна організація роздрібно-торгівлі продовольчими товарами. Якщо на будь-якому етапі продуктового ланцюжка не забезпечено оптимальне використання ресурсів, це негативно позначається на ефективності всього продуктового ланцюжка.

Упродовж 2000-2010 років виробництво валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 року в усіх катего-

ріях господарств Львівської області збільшилося з 3957,7 до 4181,4 млн грн, тобто на 5,2%. У господарствах населення цей показник зменшився з 3592,4 до 3083,7 млн грн (на 14,2%), а в сільськогосподарських підприємствах – зріс із 365,3 до 1097,7 млн грн, тобто в три рази. Зважаючи на те, що загальний обсяг використаних ресурсів зменшувався, це свідчить про підвищення загальної ефективності сільського господарства в регіоні. Питома вага прибуткових сільськогосподарських підприємств у загальній їх кількості за цей час скоротилася з 72,0 до 52,2%. Однак рівень рентабельності (збитковості) від реалізації продукції сільського господарства зріс з 12,5 до 27,6,0%.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва формується під впливом кон'юнктури на ринках продовольчих товарів, а також характеру економічних відносин між основними ринковими агентами. Випереджаюче зростання закупівельних цін упродовж досліджуваного періоду свідчить про те, що процес удосконалення економічних відносин був спрямований на поліпшення економічних позицій виробників сільськогосподарської продукції.

Однак постійна зміна економічних умов господарювання, напрямів і обсягів державної підтримки призводять до того, що підприємства перестають орієнтуватися на досягнення певних стратегічних цілей, а орієнтуються на використання тимчасових особливостей ринкової кон'юнктури, переваг виробництва тієї чи іншої продукції чи виду діяльності. Це не стимулює процес удосконалення виробництва, його технологічного оновлення, що призводить до здорожчання вітчизняної сільськогосподарської продукції порівняно із зарубіжною. Неefективне сільське господарство є однією з основних причин відносно високої вартості сільськогосподарської продукції на ринку та високих цін на агропродовольчі товари. Це не може не позначитися на показниках рівня життя населення як міського, так і сільського.

Упродовж 2000-2010 років відбувався процес значного зростання доходів та видачків домогосподарств Львівської області. У

2000 році середньостатистичне сільське домогосподарство одержувало 605,28 грн сукупних доходів на місяць, тобто по 169,07 грн із розрахунку на одну особу, що в 1,2 раза перевищувало доходи міських домогосподарств. Однак грошові доходи сільських домогосподарств на одну особу були меншими від аналогічних доходів міських домогосподарств в 1,3 раза. Основою добробуту сільських сімей на той час було особисте господарство. Основу сукупних доходів сільського населення у 2010 році становили грошові доходи. Питома вага оплати праці в їх структурі дорівнювала 44,2%, а частка пенсій, стипендій, допомог і субсидій – 22,4%.

Відбуваються позитивні зміни у структурі харчування сільських жителів. Завдяки зростанню доходів вони здатні забезпечити себе збалансованими за основними поживними речовинами харчовими раціонами. Однак обсяг та структура харчування сільських жителів все ще гірші, ніж у міських жителів. Особливо значне відставання у споживанні м'яса й м'ясопродуктів, фруктів і овочів.

Взаємозв'язок між величиною доходів населення, як основної характеристики рівня життя, та ефективністю сільськогосподарського виробництва проявляється, насамперед, через динаміку цін на продовольчі товари і сільськогосподарську продукцію. В умовах зростання грошових доходів населення має можливість виділяти на придбання продовольчих товарів більше коштів, однак при випереджаючому підвищенні цін на них можна придбати менше продуктів харчування в натуральній формі. Якщо ж ціни на продовольчі товари зростають темпами, нижчими від темпів зростання грошових доходів населення, відбувається процес поліпшення показників споживання продуктів харчування. Порівняння індексів споживчих цін, цін на продовольчі товари та цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (грудень до грудня попереднього року) свідчить, що загальний індекс споживчих цін упродовж 2004-2010 років Львівщини становив 186,9%, а індекс цін на продоволь-

чі товари – 195,1%. Таким чином, темпи зростання цін на продовольчі товари були вищими від середніх темпів зростання споживчих цін.

Низький рівень доходів населення не дає змоги йому сформувавши такий харчовий раціон, в якому переважали б високоякісні продукти харчування – м'ясо й м'ясопродукти, овочі, фрукти і ягоди. Особливо менше від рекомендованих норм населення Львівської області споживає м'яса та м'ясопродуктів. Недостатній розвиток тваринництва, у свою чергу, призводить до занепаду такої важливої галузі, як кормовиробництво. Питома вага кормових культур у структурі посівних площ неухильно знижується.

В умовах перехідної економіки, низького рівня доходів населення, нестабільності аграрної політики держави ефективність сільського господарства залишається низькою. Рівень економічної ефективності більшості сільськогосподарських підприємств недостатній для переходу на інноваційний розвиток, що унеможливує необхідне зростання продуктивності праці як основи зниження собівартості продукції.

Отже, вдосконалення організаційно-економічного механізму функціонування АПК є основою підвищення його ефективності, зокрема сільського господарства. Особливе значення має державне регулювання процесу виробництва й товароруку

сільськогосподарської продукції та продовольства від виробників до кінцевих споживачів у процесі їх проходження продуктових ланцюжків, спрямоване на його прискорення й здешевлення. Необхідно вдосконалити оподаткування сільських товаровиробників, запровадивши прибутковий податок замість фіксованого сільськогосподарського податку, значно знизити податкове навантаження суб'єктів агропродовольчого ринку податком на додану вартість; удосконалити фінансово-кредитний механізм та цінове регулювання в АПК з урахуванням вимог Світової організації торгівлі. Зростання ефективності сільського господарства неможливе без проведення суворої боротьби з тінізацією агропродовольчого ринку й забезпечення прозорості економічних відносин.

Підвищення рівня життя населення належить до пріоритетів соціально-економічної політики держави. З метою забезпечення прискореного зростання обсягів споживання продовольчих товарів та раціоналізації харчового раціону населення слід збільшити такі соціальні стандарти, як мінімальний розмір заробітної плати і пенсій. Необхідно посилити боротьбу з тіньовими схемами виплати заробітної плати, формування підприємницьких та інших видів доходів у країні. Найважливішими завданнями органів державного управління є подолання бідності й формування середнього класу як основи стабільності суспільства.

Розглянуто теоретичні основи ефективності сільського господарства, рівня життя населення та взаємозв'язку між ними. Проаналізовано показники ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах та рівня життя населення. Через дослідження динаміки цін на продовольчі товари і сільськогосподарську продукцію визначено ступінь взаємозв'язку між ефективністю сільського господарства та рівнем життя населення. Розроблено пропозиції щодо удосконалення економічних відносин у продуктових ланцюжках товаропросування продовольчих товарів від виробників до споживачів з метою їх здешевлення.

Рассмотрены теоретические основы эффективности сельского хозяйства, уровня жизни населения и взаимосвязи между ними. Проанализированы показатели эффективности производства в сельскохозяйственных предприятиях и уровня жизни населения. Через исследование динамики цен на продовольственные товары и сельскохозяйственную продукцию определена степень взаимосвязи между эффективностью сельского хозяйства и уровнем жизни населения. Разработаны предложения по совершенствованию экономических отношений в продуктовых цепочках товародвижения продовольственных товаров от производителей к потребителям с целью их удешевления.

The article discusses the theoretical foundations of the efficiency of agriculture, living standards and interrelation between them. An analysis of production efficiency at farms and people's lives. A study of the dynamics of food prices and agricultural products defined degree of correlation between the efficiency of agriculture and living standards. A proposal to improve economic relations in the food chain commodity circulation food products from producers to consumers.

*

Економічна ефективність вирощування оригінального насіння озимих і ярих зернових культур в умовах Полісся

У збільшенні виробництва зерна в Україні суттєву роль відіграє запровадження нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, стійких біотичних та абіотичних факторів середовища із зерном високої якості. Швидке запровадження, а також підтримання на високому рівні якісних показників таких сортів неможливе без добре організованого насінництва, що ґрунтується на передових досягненнях аграрної науки. Система насінництва повинна забезпечувати одержання високоякісного, з добрими врожайними властивостями насіння, від якого значною мірою залежить урожайність сорту на всіх етапах розмноження і висіву на виробничих площах.

Звичайно, найважливішим у роботі насінницької галузі є поліпшення якості й підвищення конкурентоспроможності насінневої продукції. А тому вивченню біологічних аспектів поліпшення посівних якостей та врожайних властивостей насіння повинна приділятися належна увага, адже ринок насіння надзвичайно вибагливий до його якості й сортової кон'юнктури.

Поряд із тим галузь не може обійтися без сучасних ресурсозберігаючих технологій, які, на відміну від традиційних (інтенсивних), сприяють скороченню витрат на виробництво насіння і тим самим підвищують його конкурентоспроможність. Чільне місце в таких технологіях повинні займати агротехнічні й інші заходи з прискореного розмноження насіння нових сортів і гібридів, а також прийоми його допосівного поліпшення¹.

Не менш важливе значення має збереження вирощеної насінневої продукції без суттєвих втрат її якості, а для цього необхідні дослідження з удосконалення режимів зберігання товарного насіння, а також генетичних ресурсів культурних рослин як вихідного матеріалу й цінних донорів для створення нових сортів і гібридів².

Постійної уваги заслуговують стандартизація насіння, розробка й удосконалення насінневих стандартів, їх гармонізація з кращими світовими аналогами. Без цього неможливий ефективний державний і внутрішньогосподарський насінневий контроль та вихід України на світовий ринок насіння.

Вченими підраховано, а практикою доведено, що врожаї і валові збори зерна сільськогосподарських культур підвищуються на 20-25% за рахунок посіву доброякісним насінням нових районаних та перспективних сортів. Насіння справедливо вважається одним із найважливіших і незамінних засобів сільськогосподарського виробництва, що має велике різноманіття стійких генетичних властивостей. Ось чому організація правильної, побудованої на науковій основі системи насінництва є актуальним народногосподарським завданням³.

Досвід вітчизняної та зарубіжної практики показує, що одним із реальних резервів збільшення виробництва зерна є не стільки сортооновлення, скільки сортозаміна, тобто заміна старих малопродуктивних сортів на

¹ Гриценко В.В. Семеноводство полевих культур / В.В. Гриценко, З.М. Калошна. – М.: Колос, 1984. – 272 с.

² Іжик М.К. Сільськогосподарське насіннєзнавство / М.К. Іжик. – Харків, 2000. – Ч. 1. – 104 с.; Іжик М.К. Сільськогосподарське насіннєзнавство / М.К. Іжик. – Харків, 2001. Ч. 2. – 117 с.

³ Насыпайко В.М. Факторы, обуславливающие степень разнородности семян озимой пшеницы и их урожайные свойства / В.М. Насыпайко, Г.А. Белоус // Биология и технология семян. – Х., 1974. – С. 204-208; Промышленное семеноводство. Справочник; под ред. И.Г. Строны. – М., 1980. – С. 154-172.

нові, урожайніші. Але для прискореного запровадження останніх у виробництво слід переглянути наукову організацію й структуру первинного та елітного насінництва.

Досить обнадійливим є запровадження в первинне й елітне насінництво генетичного методу контролю сортової чистоти насіння за допомогою біохімічних та молекулярно-генетичних маркерів. З використанням цього методу можна скоротити процес відтворення еліти з 5-6 до 3-4 років і, таким чином, прискорити проходження нового сорту через ланки насінництва.

Найбільш реальним на нинішній час є раціональне використання агротехнічних заходів для прискореного розмноження насіння. Уміло маніпулюючи ними, можна досягти значного підвищення коефіцієнта розмноження насіння й цим самим збільшити виробництво його в усіх ланках насінництва. До таких заходів належить будь-який (попередник, строк сівби, зрошення та ін.), що сприяє зростанню коефіцієнта розмноження й виходу кондиційного насіння.

Доведено¹, що на прискорене розмноження нових зернових і зернобобових культур значною мірою впливають способи посіву й норми висіву насіння. Механізм цього впливу якраз і полягає в мінливості розмноження насіння, який різко підвищується (втричі й більше) на розріджених посівах.

Значну роль у формуванні насіння відіграють попередники, хоча І.Г. Строна² вважає, що вони виявляють не пряму, а опосередковану дію на якість насіння. Багато дослідників віддають перевагу чистим і зайнятим парам. У зоні Полісся кращими попередниками для озимих культур є люпин, багаторічні трави, горох та зайнятий пар. Урожайність у потомстві від насіння, вирощеного після цих попередників, була на 4-14% вищою, ніж у насінні, одержаного після пару й гороху. Стосовно ярих культур, то вплив попередників на якість

насіння ще менший, ніж в озимих, унаслідок того, що період від збирання попередника до сівби цих культур достатній для ретельного обробітку ґрунту й нагромадження вологи.

На якість насіння сільськогосподарських рослин також впливають строки сівби, про що повідомляється в багатьох публікаціях. Змінюючи строки сівби, можна впливати на умови проростання насіння й появу сходів. А це, в свою чергу, позначається на дружності сходів, розвитку рослин, їх фотосинтетичній активності, визріванні, від чого залежать урожай і якість насіння. Для більшості культур кращими строками сівби на насінницьких посівах є оптимальні для товарних посівів, які забезпечують найвищі врожаї.

Внесення добрив на насінницьких посівах є дійовим заходом підвищення врожайності. Вплив окремих елементів живлення на обсяг урожаю вивчено досить добре для багатьох культур. Значно менше проведено дослідів, де вивчався їх вплив на посівні якості та врожайні властивості насіння. Лише останніми десятиріччями цьому питанню було приділено належну увагу. Добрива змінюють хімічний склад насіння, його розміри й масу 1000 шт., а відтак змінюються й урожайні властивості³.

Більшість учених і фахівців вважають, що кращі умови для формування насіння настають за повного забезпечення материнських рослин елементами живлення. Як показують дослідження, надлишок азоту затримує надходження в материнські рослини калію, кальцію й магнію, що спричиняє біологічну неповноцінність насіння. Фосфор же сприяє поглинанню цих елементів, чим поліпшує посівні якості й урожайні властивості насіння. Він бере активну участь у реакціях фосфоритування і значною мірою визначає рівень енергетичних процесів у рослині. Тому наявність його в насінні в достатній кількості забезпечує життя молодій рослині на високому енергетичному рівні, визначає інтенсивність подальших біохімічних перетворень, розвиток рослин і кінцевий урожай.

¹ Гуляев Г.В. Проведение сортообновления зерновых и зернобобовых культур на основе определения урожайных и сортовых качеств семян / Г.В. Гуляев. – М.: Сельхозгиз, 1965. – С. 33-41. – (Обоснование сроков сортообновления зерновых и зернобобовых культур).

² Строна И.Г. Общее семеноводство полевых культур / И.Г. Строна. – М.: Колос, 1966. – 464 с.

³ Кулешов Н.Н. Агрономическое семеноведение / Н.Н. Кулешов. – М., 1963. – 304 с.; Рослинництво / Н.А. Майсурен, В.Н. Степанов і др. – М.: Колос, 1971. – С. 178-186.

Калій позитивно впливає на інтенсивність процесів фосфоритування, переміщення та засвоєння цукрів як основного продукту фотосинтезу. Таким чином, нормальний розвиток рослин можливий лише за умов повного забезпечення всіма елементами живлення в повному їх співвідношенні. Вищесказане пояснює той факт, що в переважній більшості досліджень внесення повного мінерального добрива під насінницькі посіви підвищує урожай і поліпшує якість насіння.

Таким чином, результати численних дослідів свідчать про те, що кожен агрозахід тією чи іншою мірою впливає на врожай та якість насінневої продукції. Неважко передбачити такий вплив і на темпи розмноження насіння, адже якщо змінюється розмір врожаю та, принаймні, не погіршується якість посівного матеріалу, то адекватно змінюватимуться коефіцієнт розмноження й вихід кондиційного насіння.

В умовах економічної кризи та реформування відносин власності спостерігається тенденція до порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур, подальшого скорочення кількості та якості внесених добрив, спрощення обробки ґрунту, що веде до закономірного зниження його родючості, врожайності культур, погіршення фітосанітарного стану в агробіоценозах, що негативно впливає на репродукційний склад, врожайні властивості та посівні якості вирощуваного насіння.

Мета дослідження – розробити й науково обґрунтувати технологію виробництва насіння нових сортів зернових культур в умовах Полісся України.

У зв'язку з цим Інститут сільського господарства Полісся НААН проводить дослідження, суть яких полягає у виявленні й всебічному обґрунтуванні ролі впливу різних норм висіву насіння зернових культур на насінневі та продуктивні якості рослин, що дасть змогу розробити сортову агротехніку і науково обґрунтовану технологію вирощування їх на зерно й насіння в агропромислових формуваннях поліської зони.

Дослідження проводили в 2006-2010 роках на дослідному полі Інституту сільського господарства Полісся на дерново-середньопідзолистому супіщаному ґрунті зі вміс-

том в орному шарі (0-22 см) гумусу – 1,05-1,1%, загального азоту – 0,055-0,06%, рухомого фосфору – 6-8, обмінного калію – 7-9 мг на 100 г ґрунту, рН – 5,7-6, із використанням методичних підходів, які викладені в „Методике полевого опыта” (Доспехов Б.А., 1985), „Методике государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур” (Ушаков Е.И., 1964) і відповідають вимогам ТУ та ДСТУ.

Об'єкт дослідження – процес інтенсифікації виробництва зерна досліджуваних культур на Поліссі з урахуванням агробіологічних особливостей.

Предмет дослідження – теоретичні та методологічні основи оптимізації розміщення виробництва зернових культур у ґрунтово-кліматичній зоні Полісся; районовані сорти польових культур.

Дослідження проводилися по зернових культурах, а саме: озимому житу (Клич), озимій пшениці (Столична), ячменю ярому (Вакула), вівсу (Нептун).

Порівнюючи середні дані результатів досліджень щодо впливу звичайного і розрізженого способу сівби нових сортів зернових культур (ячменю, вівса, озимої пшениці, озимого жита) на продуктивність та якість насіння в умовах Полісся України за час їх проведення, можна стверджувати, що в середньому за 2006-2010 роки в озимій пшениці сорту Столична найбільший вихід насіння з урожаю зернової маси (21,6 ц/га) з найвищою рентабельністю виробництва (125%), масою 1000 зерен (38,1 г) та 21 зерниною в колосі, одержали на варіанті з висівом 180 кг/га насіння. При цьому найвищий урожай зернової маси культури (31,4 ц/га) з найнижчою рентабельністю виробництва (77%), масою 1000 зерен (36,3 г) та кількістю зерен у колосі (21 шт.) був зібраний на варіанті з висівом 260 кг/га посівного матеріалу (табл.).

Варіант із нормою висіву 130 кг/га насіння пшениці озимої забезпечив вихід насіння з найбільшою масою 1000 зерен (40,0 г), однак за врожайністю та виходом насіння з одиниці площі його показники були найнижчими і становили 23,5 і 17,9 ц/га відповідно (вихід насіння – 76%).

Вплив різних норм висіву насіння на врожайність зернових культур та економічна ефективність вирощування оригінального насіння (в середньому за 2006-2010 рр.)

Культура	Сорт	Норма висіву, кг/га	Маса 1000 зерен, г	Урожайність, ц/га	Вихід насіння, ц/га	Собівартість, грн	Вартість насіння, грн	Прибуток, грн	Рентабельність, %
Пшениця озима	Столична	260	36,3	31,4	20,1	4218,4	7466,6	3248,2	77
		180	38,1	29,2	21,6	3589,8	8077,1	4487,3	125
		130	40,0	23,5	17,9	3194,6	6612,8	3418,2	107
Жито озиме	Клич	200	29,1	35,1	22,8	3350,8	6534,1	3183,3	95
		150	30,9	31,4	23,1	3145,6	6826,0	3680,4	117
		100	32,8	26,7	20,1	2820,8	5980,1	3159,3	112
Ячмінь ярий	Вакула	200	41,7	33,2	21,5	3390,2	7560,2	4170,0	123
		150	41,7	29,7	21,2	3080,0	7761,6	4681,6	152
		100	43,2	23,1	17,0	2770,2	6177,5	3407,3	123
Овес	Нептун	200	35,4	35,6	23,5	3165,1	6741,7	3576,6	113
		150	36,9	33,0	22,8	2914,9	6558,3	3643,4	125
		100	37,8	26,4	18,1	2578,7	5312,1	2733,4	106

Джерело: Власні дослідження.

В озимого жита сорту Клич спостерігалася така сама закономірність, що й у пшениці озимої. Найбільший вихід насіння (23,1 ц/га), або 74%, з рентабельністю виробництва – 117% забезпечив варіант із нормою висіву 150 кг/га посівного матеріалу. Посів 200 кг/га насіння дав можливість зібрати найвищий урожай зерна, який у середньому за чотири роки досліджень становив 35,1 ц/га, а вихід посівного матеріалу при цьому був на рівні 22,8 ц/га (65%) з рентабельністю виробництва 95%. Середнє значення рентабельності по культурі (112%) з найбільшим показником маси 1000 зерен – 32,8 г, але з найнижчою врожайністю (26,7 ц/га) та виходом насіння (20,1 ц/га), одержали при висіві 100 кг/га посівного матеріалу. Вихід кондиційного насіння при цьому становив 75%.

Залежність продуктивності врожаю та виходу насіння з одиниці площі у ячменю ярого сорту Вакула істотно відрізнялася від інших культур. Найвищу врожайність зерна (33,2 ц/га) та найбільший вихід насіння (21,5 ц/га) з урожаю, який забезпечив рентабельність виробництва по культурі 123%, одержали при посіві 200 кг/га ячменю.

Деяко нижчу врожайністю зерна з 1 га угідь (29,7 ц/га) та кількість насіння з одиниці площі (21,2 ц/га) з виходом насіння 71%, забезпечив варіант із нормою висіву 150 кг/га посівного матеріалу. Рентабельність виробництва при цьому була найвищою і становила 152 %, але за показниками кількості зерен у колосі та їх маси 1000 шт. – даний варіант практично не відрізнявся від

варіанта з висівом 200 кг/га насіння, а їхнє значення знаходилось у межах 28-29 шт. та 41,7 г відповідно.

Висів 100 кг/га насіння ячменю ярого забезпечив найнижчу врожайність зерна досліджуваної культури (23,1 ц/га) з найменшим виходом насіння з одиниці площі (17,0 ц/га) в досліді, але при цьому за значенням виходу кількості зерен у колосі (31 шт.) та масою їх 1000 шт. (43,2 г) був найвищим. Рентабельність виробництва на даному варіанті в середньому за роки досліджень становила 123%.

Аналіз результатів досліджень вирощування вівса сорту Нептун показав, що найвищу врожайність (35,6 ц/га) та найбільший вихід насіння з урожаю (23,5 ц/га) з його виходом 66%, але найменшу кількість зерен у волоті (38 шт.) і масу їх 1000 шт. (35,4 г) з рентабельністю виробництва 113% забезпечив варіант із висівом 200 кг/га посівного матеріалу. Деяко нижчі показники врожайності (35,0 ц/га) та виходу насіння із зернової маси врожаю (24,1 ц/га), але найвищу рентабельність виробництва (125 %) забезпечив варіант, на якому висівали 150 кг/га насіння вівса.

Найнижчу врожайність (26,4 ц/га) з виходом насіння 18,1 ц/га (69%) та рентабельністю виробництва 106 % спостерігали на варіанті з висівом 100 кг/га посівного матеріалу досліджуваної культури.

На основі одержаних багаторічних даних можна зробити висновок, що на Поліссі для прискореного розмноження озимої пшениці

(Столична), озимого жита (Клич), ячменю ярого (Вакула), вівса (Нептун) – найоптимальнішою у середньому за роки досліджень нормою висіву насіння культур є: 180 кг/га – для озимої пшениці та 150 кг/га – для озимого жита, ярого ячменю й вівса.

Висвітлено питання виробництва та якості насіння нових сортів зернових культур в умовах Полісся України, наведено розрахунки щодо впливу різних норм висіву насіння на врожайність зернових культур та економічної ефективності вирощування оригінального насіння (в середньому за 2006-2010 рр.)

Освещены вопросы производства и качества семян новых сортов зерновых культур в условиях Полесья Украины, приведены расчеты относительно влияния разных норм высева семян на урожайность зерновых культур и экономической эффективности выращивания оригинальных семян (в среднем за 2006-2010 гг.)

The problems of the production and quality of seeds of different kinds of crops under conditions of the Polissya region are highlighted, the calculations of the influence of different norms of sowing on the yield capacity of crops and economic efficiency of original seeds growing are provided (in average from year 2006 to 2010)

*

**М.П. ТАЛАВИРЯ, кандидат економічних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту економіки і менеджменту
О.М. ТАЛАВИРЯ, магістр
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Теоретичні основи ефективності виробництва свинини в ринкових умовах

Багаторічна світова практика показує, що ринкова економіка здатна спонукати людину краще й продуктивніше працювати, радикально змінити її ставлення до землі та засобів виробництва, відродити прагнення до підприємництва, конкуренції і змагання. Тому ринкові відносини є об'єктивною необхідністю, які сприяють поліпшенню економічного стану країни й забезпеченню населення продовольством.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні, в умовах обмежених засобів виробництва дедалі більшого значення набуває питання підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Від вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників вимагається запровадження активних заходів щодо максимально можливого задоволення потреб суспільства у продуктах харчування. Важлива роль при цьому відводиться галузі свинарства.

Розглядаючи економічну ефективність свинарства з народногосподарського погляду, доцільно сформулювати її як виробницт-

во високоякісної свинини на душу населення з мінімальними витратами на одиницю продукції. Адже мета і завдання кожної галузі народного господарства – найповніше задоволення потреб членів суспільства, використовуючи мінімально можливу кількість виробничих ресурсів.

Однак лише при повному уявленні поняття ефективності, як і про сучасні методи її вимірювання, можливо провести на практиці глибокий аналіз наявних резервів, розробити й обґрунтувати систему конкретних заходів щодо підвищення ефективності виробництва свинини.

В економічній літературі значну увагу проблемам підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і свинарства зокрема приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких слід відзначити дослідження В.Г. Андрійчука, О.А. Бугуцького, П.І. Гайдуцького, М.А. Голика, В.Н. Зимовця, М.І. Кісіля, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, О.М. Шпичака та інших.

(Столична), озимого жита (Клич), ячменю ярого (Вакула), вівса (Нептун) – найоптимальнішою у середньому за роки досліджень нормою висіву насіння культур є: 180 кг/га – для озимої пшениці та 150 кг/га – для озимого жита, ярого ячменю й вівса.

Висвітлено питання виробництва та якості насіння нових сортів зернових культур в умовах Полісся України, наведено розрахунки щодо впливу різних норм висіву насіння на врожайність зернових культур та економічної ефективності вирощування оригінального насіння (в середньому за 2006-2010 рр.)

Освещены вопросы производства и качества семян новых сортов зерновых культур в условиях Полесья Украины, приведены расчеты относительно влияния разных норм высева семян на урожайность зерновых культур и экономической эффективности выращивания оригинальных семян (в среднем за 2006-2010 гг.)

The problems of the production and quality of seeds of different kinds of crops under conditions of the Polissya region are highlighted, the calculations of the influence of different norms of sowing on the yield capacity of crops and economic efficiency of original seeds growing are provided (in average from year 2006 to 2010)

*

**М.П. ТАЛАВИРЯ, кандидат економічних наук, професор,
директор Науково-дослідного інституту економіки і менеджменту
О.М. ТАЛАВИРЯ, магістр
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Теоретичні основи ефективності виробництва свинини в ринкових умовах

Багаторічна світова практика показує, що ринкова економіка здатна спонукати людину краще й продуктивніше працювати, радикально змінити її ставлення до землі та засобів виробництва, відродити прагнення до підприємництва, конкуренції і змагання. Тому ринкові відносини є об'єктивною необхідністю, які сприяють поліпшенню економічного стану країни й забезпеченню населення продовольством.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні, в умовах обмежених засобів виробництва дедалі більшого значення набуває питання підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Від вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників вимагається запровадження активних заходів щодо максимально можливого задоволення потреб суспільства у продуктах харчування. Важлива роль при цьому відводиться галузі свинарства.

Розглядаючи економічну ефективність свинарства з народногосподарського погляду, доцільно сформулювати її як виробницт-

во високоякісної свинини на душу населення з мінімальними витратами на одиницю продукції. Адже мета і завдання кожної галузі народного господарства – найповніше задоволення потреб членів суспільства, використовуючи мінімально можливу кількість виробничих ресурсів.

Однак лише при повному уявленні поняття ефективності, як і про сучасні методи її вимірювання, можливо провести на практиці глибокий аналіз наявних резервів, розробити й обґрунтувати систему конкретних заходів щодо підвищення ефективності виробництва свинини.

В економічній літературі значну увагу проблемам підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і свинарства зокрема приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких слід відзначити дослідження В.Г. Андрійчука, О.А. Бугуцького, П.І. Гайдуцького, М.А. Голика, В.Н. Зимовця, М.І. Кісіля, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, О.М. Шпичака та інших.

Однак незважаючи на існуючі дослідження, залишається мало вивченим питання сутності ефективності виробництва свинини з урахуванням особливостей галузі, визначення видів ефективності виробництва свинини та їх взаємозв'язок між собою.

Метою статті є аналіз теоретичних засад щодо сутності ефективності виробництва свинини з урахуванням особливостей функціонування галузі та визначення взаємозв'язку видів ефективності виробництва свинини між собою, обґрунтувавши показники їхнього вимірювання.

Так, В.Г. Андрійчук категорію ефективності трактує як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаним результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили¹. Такої ж думки щодо сутності категорії ефективності дотримуються ряд вітчизняних економістів². Наприклад, О.А. Бугуцький суть поняття «ефективність виробництва» визначав як відношення одержаних результатів до затрат праці та засобів виробництва у матеріальному виробництві, що ефективність виробництва є комплексною, узагальнюючою економічною категорією, якісна характеристика якої відбивається, насамперед, у результативності використання живої й уречевленої в засобах виробництва праці³. М.І. Кісіль підкреслює, що ефективність визначається зіставленням економічного результату (вигід від бізнесу) з витратами на досягнення цього результату⁴.

У працях багатьох учених суть ефективності полягає саме в досягненні максимальної кількості продукції за мінімальних витрат. Зокрема, М.А. Голик підкреслює, що економічна ефективність сільського господарства полягає у виробництві максимальної кількості високоякісної продукції з одиниці сільськогосподарських угідь чи від однієї

голови худоби за найменших витрат ресурсів з метою найповнішого задоволення потреб населення у продуктах харчування і промисловості у сировині⁵. В сільському господарстві економічна ефективність – це одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі за найменших затрат живої та уречевленої праці.

Варто відзначити, що особливості галузі свинарства істотно впливають на господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників, рівень задоволення споживчого попиту та найголовніше – на ефективність функціонування галузі в цілому. Тому при визначенні суті ефективності свинарства й показників її вимірювання, на нашу думку, необхідно враховувати ці особливості, які впливають із того, що виробництво продукції тут ґрунтується на використанні головного знаряддя – тварин. Врахування їхніх біологічних особливостей робить дану галузь високоприбутковою, що, в свою чергу, забезпечує можливість здійснення ефективного виробництва, а також вона характеризується високим рівнем взаємодії виробничо-економічних процесів із природно-біологічними:

економічний процес відтворення у свинарстві тісно пов'язаний з природним розвитком тварин, які мають певні фізіологічні та генетичні особливості;

свинина відрізняється великим вмістом повноцінного й легкозасвоюваного білка і незамінних амінокислот;

сезонність виробництва як така відсутня (за умови правильно налагодженої циклічності виробництва продукції в підприємстві), що дає змогу в основному рівномірно одержувати продукцію та доходи впродовж року;

ціни у промисловому секторі економіки зростають швидшими темпами, ніж в аграрному, що призводить до диспаритету їх на продукцію свинарства і виробничі ресурси;

виробництво свинини проходить кілька стадій в результаті спеціалізації свинарських підприємств (племінні, репродуктивні, відгодівельні);

ринок продукції свинарства далекий до насичення і має величезний потенціал для

¹ Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В. Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – С. 9.

² Бугуцький О.А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький – К.: Урожай, 1976. – 264 с.; Збарський В.К. Становлення ринку конкурентної продукції свинарства на Черкащині / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 43-47.

³ Бугуцький О.А. Аналіз економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / О. А. Бугуцький – К.: Урожай, 1976. – С. 8.

⁴ Кісіль М. І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59-64.

⁵ Голик М. А. Підвищення ефективності тваринництва / М. А. Голик. – К.: Урожай, 1981. – 104 с.

свого росту, оскільки на ньому присутня велика кількість сильних конкурентів;

прискорена оборотність капіталу, порівняно з галузями молочного та м'ясного скотарства, що робить її привабливою для залучення інвестицій;

особливістю виробництва свинини є і територіальне розміщення сільськогосподарських підприємств.

Врахування цього фактора особливо важливе при визначенні специфіки підприємства, для вирішення завдань щодо зниження собівартості продукції, зокрема, транспортних витрат, які залежать від наявності поблизу сільськогосподарських підприємств приймальних пунктів, переробних підприємств, великих міст.

Досвід країн із розвиненим свинарством показує, що найкращих результатів можна досягти при замкненому циклі утримання та відгодівлі свиней і з власним виробництвом кормів. У цьому випадку всі економічні переваги – як короткострокові, так і стратегічні – залишаються у сільськогосподарського підприємства, працюють на збільшення прибутку свиногокомплексу.

Узагальнюючи думки науковців з урахуванням особливостей галузі свинарства, вважаємо, що під ефективністю свинарства слід розуміти істотне збільшення виробництва високоякісної продукції, необхідної суспільству, з найменшими матеріально-грошовими витратами на одиницю продукції на основі підвищення продуктивності праці та повного використання всіх засобів виробництва (включаючи тварин і землю), що супроводжується зростанням прибутку на одну голову та 1 ц к. од. Критерієм ефективності виробництва свинини є максимізація кінцевого результату за мінімальних витрат ресурсів. Зазначений критерій відповідає меті сільськогосподарського виробництва в умовах ринкової економіки.

Сутність ефективності у галузі свинарства повніше розглянемо за допомогою аналізу її видів. Вітчизняні вчені¹ у своїх наукових працях більше концентрують увагу саме

на економічній ефективності, однак враховуючи особливості сільського господарства та галузі свинарства зокрема, слід приділити значну увагу технологічній, соціальній і екологічній ефективності.

Технологічна ефективність за своєю суттю є результатом взаємодії факторів виробництва з біологічними особливостями тварин, що відображає рівень досягнення продуктивності живих організмів та основні параметри якості продукції. Саме за допомогою технологічних показників можна визначити якість продукції, що вказує на її важливість у системі формування видів ефективності у свинарстві. Адже в сучасних умовах попит на продукцію й рівень її споживання зумовлений забезпеченням належної якості продукції, а оскільки попит породжує пропозицію, то це приводить до зростання кількості продукції.

Продуктивність свиней характеризують такі основні технологічні показники: кількість опоросів на одну свиноматку на рік; вихід приплоду з розрахунку на 100 свиноматок, наявних на початок року; вихід ділових поросят із розрахунку на одну свиноматку; інтенсивність використання свиноматок; середньодобовий приріст живої маси молодняку та свиней на відгодівлі; вік досягнення живої маси 100 кг; виробництво живої маси свиней за рік із розрахунку на одну свиноматку й на одну голову свиней на відгодівлі; витрати корму на 1 ц приросту живої маси; рівень конверсії корму.

Виділяють такі показники якості, як категорія вгодованості тварин, прижиттєва оцінка м'ясності (площа м'язового вічка, товщина шпигу), забійний вихід, здавальна жива маса свиней, стать.

За результат діяльності підприємств приймають вироблену продукцію, а за ресурс, з яким зіставляється даний результат, – поголів'я тварин.

Варто зазначити, що однією із властивостей технологічної ефективності є те, що однаковий рівень технологічної ефективності свиней може бути досягнутий за різних витрат ресурсів, і навпаки, за однакових витрат ресурсів продуктивність тварин може бути різною. Здебільшого це залежить від технології вирощування свиней. При використанні інтенсивної технології показники

¹ Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.; Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: моногр. / В. Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.; Михайлов С. І. Економіка виробництва свинини / С. І. Михайлов, О. А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1990. – 216 с.

технологічної ефективності завжди будуть вищими порівняно з вирощуванням свиней за традиційною технологією.

Соціальна ефективність відображає поліпшення соціальних умов життя людей. Вона направлена на здійснення комплексу заходів, а саме: підвищення рівня зайнятості населення і скорочення безробіття, поступове збільшення заробітної плати, зацікавленість працівників у результатах роботи підприємства, створення умов для підвищення рівня освіти та професійного зростання, поліпшення умов праці, заміна важкої і непрестижної ручної праці засобами механізації й автоматизації, соціальні виплати на оздоровлення. Соціальна ефективність є, по суті, похідною від економічної ефективності. Вона, за однакових інших умов, буде тим вищою, чим вищого рівня економічної ефективності досягнуто. Разом із тим із підвищенням соціальної ефективності зростає продуктивність праці працівників, а отже, й економічна ефективність виробництва, тобто тут має місце дія мультиплікативного важеля.

Соціальну ефективність визначають за допомогою показників: питомої ваги прибутку, направлено на соціальні заходи і модернізацію обладнання; величини одержаного прибутку з розрахунку на одного середньооблікового працівника; рівня забезпечення підприємства працівниками; середньої заробітної плати по підприємству, динаміки її підвищення; витрат на навчання та перепідготовку кадрів.

Виділення екологічної ефективності в самостійну форму зумовлено щонайменше двома причинами. По-перше, необхідністю створення екологічно безпечного для людей довкілля, за якого зберігається біологічна рівновага, здійснюється виробництво екологічно чистої продукції і не допускається забруднення навколишнього середовища хімічними засобами сільськогосподарського призначення; по-друге, потребою в існуванні індикатора для означення гармонійного розвитку виробництва.

Екологічна ефективність визначається величиною вкладень, направлених на охорону навколишнього природного середовища. Оці-

нку її рівня визначають такі показники: частка чистого прибутку, спрямованого на екологічні заходи; питома вага прибутку, що витрачається на утилізацію відходів; частка екологічно чистої продукції в загальному її виробництві; наявність очисних споруд і сховищ для зберігання технологічних стоків; частка екологічно чистих кормів для годівлі тварин у загальній їх кількості; кількість медичних препаратів, які використовуються для ветеринарного обслуговування тварин.

Економічна ефективність показує кінцевий результат від застосування всіх виробничих ресурсів та визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів.

Економічну ефективність виробництва у свиначстві визначають використовуючи як основні показники ефективності виробництва тваринницької продукції, так і допоміжні. При цьому загальними для усіх видів продукції тваринництва є натуральні та вартісні показники, які порівнюють у динаміці за відповідний період.

С.І. Михайлов, О.А. Бугуцький вважають, що ступінь економічної ефективності галузі свиначства можна охарактеризувати за такою системою основних і допоміжних показників:

основні – виробництво продукції (у натуральному або вартісному виразі) на середньорічну голову худоби, середньорічного працівника галузі, 1 люд.-год, 100 грн витрат виробництва, 100 грн основних виробничих фондів галузі; розмір чистого й валового доходу на середньорічну голову тварин, середньорічного працівника галузі; середньорічна та середньодобова продуктивність тварин; витрати кормів, трудомісткість і матеріаломісткість, виробнича собівартість та середня ціна реалізації 1 ц продукції, повна собівартість 1 ц продукції; рівень рентабельності виробництва;

допоміжні – вихід порослят на 100 основних свиноматок, витрати кормів, праці, вартість основних фондів галузі свиначства на середньорічну голову худоби; вартість валової продукції на 100 к. од. спожитих кормів¹.

¹ Михайлов С. І. Економіка виробництва свинини / С. І. Михайлов, О. А. Бугуцький. – К.: Урожай, 1990. – 216 с.

При визначенні показників економічної ефективності свинарства необхідно враховувати, що облік ведеться по двох групах: основне стадо свиней (із поросятами до відлучення) та свині на вирощуванні й відгодівлі.

Так, виходячи з особливостей галузі, в систему показників необхідно включати такі факторні та результативні показники: середню продуктивність поголів'я; вироблено продукції на голову свиней; середню вагу однієї голови при реалізації; щільність поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь; виробництво свинини на 100 га землі; вихід приплоду в середньому на 100 маток; падіж; витрати кормів на виробництво 1 ц свинини; середні витрати кормів на одну голову¹.

На нашу думку, при визначенні економічної ефективності у свинарстві необхідно застосовувати систему показників діяльності підприємства, об'єднавши їх у групи:

1. Показники, що характеризують фінансовий стан підприємства;
2. Показники, що характеризують використання основних виробничих фондів.
3. Показники, що характеризують використання оборотних засобів.
4. Показники, що характеризують використання трудових ресурсів.
5. Показники, що характеризують оцінку капіталовкладень.

Кожна з цих груп включає абсолютні й відносні показники, що характеризують загальну ефективність господарювання, або ефективність використання окремих видів ресурсів.

Усі форми вияву ефективності знаходяться в тісному взаємозв'язку. Впливаючи одна на одну, вони дають загальний ефект, результативність певного процесу або дії.

Досліджено теоретичні засади сутності ефективності виробництва свинини з урахуванням особливостей функціонування галузі. Визначено взаємозв'язок видів ефективності, обґрунтовано показники їх вимірювання.

Исследованы теоретические основы сущности эффективности производства свинины с учетом особенностей функционирования отрасли. Определена связь видов эффективности, обоснованы показатели их измерения.

An article studies theoretical aspects of the essence of the pork production with consideration of functioning peculiarities of this of field of economy.

* * *

Чим вищого рівня технологічної ефективності досягнуто при виробництві свинини, тим більшою є потреба підприємства у залученні додаткової робочої сили та у впровадженні інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій для обслуговування виробництва. Це сприяє зниженню безробіття та підвищенню рівня зайнятості працездатного населення в сільській місцевості, переходу від ручної фізичної праці до автоматизованої й механізованої.

Економічна ефективність діяльності підприємства безпосередньо пов'язана із соціальною ефективністю, оскільки результати його роботи є базою для розв'язання важливих соціальних проблем. Відрахування частини прибутку, направленою на соціальні заходи, дасть змогу зберегти кваліфікований персонал і розвивати соціальну інфраструктуру села.

Із широким впровадженням інтенсивних технологій у галузі свинарства, розвитком його концентрації, спеціалізації та орієнтації на максимальне одержання продукції, дедалі більшого значення набуває проблема екологічної безпеки. Природне середовище – це невід'ємна складова аграрного виробництва. Всі суб'єкти господарської діяльності повинні чітко дотримувати правил екологічної безпеки, які є обов'язковими для виконання. Виробничі процеси не можуть ставити навколишнє природне середовище окремого регіону чи місцевості під загрозу. Екологічність господарської діяльності поліпшує соціальний імідж підприємства, полегшує співпрацю з громадськістю, місцевими органами влади та є економічно вигідною.

¹ Розвиток господарських формувань і організації виробництва в аграрній сфері АПК / під ред. П.Т. Саблука, М. В. Зубця. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 296 с.

*С.А. СТАСІНЕВИЧ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ф'ючерсний контракт як інструмент цінового захисту сільськогосподарського виробника

Світовий досвід господарювання в ринкових умовах показує, що серед організаційних форм інфраструктури аграрного ринку одне з основних місць посідає біржова торгівля. Проте в сучасних умовах залишається гострою проблема функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні та розробки шляхів її удосконалення.

Дослідженню розвитку біржового ринку в Україні й вивченню досвіду біржової діяльності за кордоном присвячені праці Б. Губського, О. Дегтярьової, Б. Дмитрука, Г. Міщука, О. Сахацької, М. Солодкого, П. Саблука, О. Шпичака, Г. Шевченко¹ та ін.

Мета статті – обґрунтувати значимість у розвитку біржової торгівлі важливого і прогресивного сегмента біржової діяльності – ф'ючерсного ринку сільськогосподарської продукції.

Економічна сутність біржової торгівлі формується під впливом одного із основних законів ринку – закону попиту та пропозиції. Як свідчить багатовіковий досвід ринкових відносин, біржі є ключовими економічними інструментами, що забезпечують відкритість товарних ринків, завдяки конкурентному середовищу – швидке пересування сировини й інших товарів від виробників до споживачів (переробників). Нині біржі в країнах з розвиненим ринком виконують такі основоположні для економіки функції, як забезпечення вільного та прозорого ціноутворення, страхування цінових ризиків, трансферт товарних і фінансових потоків, забезпечення прогнозування та планування

виробничої діяльності, одержання прибутків товаровиробниками, стабілізацію економіки в цілому і в глобальних масштабах.

Завдяки системі біржової торгівлі будь-який товаровиробник має можливість продати свій товар за реальною ринковою й максимально можливою ціною, а також планувати і розвинути своє виробництво, адже торги на біржах проводяться в термін понад рік до можливого постачання товару, що створює можливість прогнозування ситуації на ринку. Наприклад, виробник сільськогосподарської продукції може визначитися, що йому вигідно вирощувати й поставляти на ринок і в яких обсягах.

У зв'язку з сезонністю сільськогосподарського виробництва виникає необхідність застосування такої форми фінансування, як кредитування або авансування виробництва. Класичною формою цього явища є надання банком кредиту сільськогосподарському товаровиробнику. Проте нині в Україні фінансовий стан, а отже, й платоспроможність сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств (останні на сучасному етапі також виробляють значну частину аграрної продукції) є настільки – відповідно тяжким і низькою, що господарства не в змозі своєчасно повертати кредити й, тим більше, оплатити вартість послуг, тому банки відмовляють у кредитах аграрному сектору².

Сільськогосподарський виробник як господарський агент найбільше страждає від нерозвиненої структури біржового ринку. Природа його діяльності така, що без меха-

¹ Солодкий М.О. Біржовий ринок. навч. посіб. – К.: “Аграрна освіта”, 2011.– 564 с.; Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку / [Саблук П.Т., Шпичак О.М., Шевченко Г.О. та ін.] – К.: ІАЕ, 1997. – 428 с.

² Розгон А.В. Формування та функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А.В.Розгон. – К., 2008. – 20 с.

нізму біржової торгівлі йому просто неможливо досягти бажаної ефективності, він не в змозі реалізувати надану йому економічну свободу, продавати вироблену продукцію за реальною ціною, бути впевненим у виконанні укладених із ним угод, страхувати свій урожай від зміни цін на ринку і т.д. Через це українські сільськогосподарські виробники нині 20-30% своїх прибутків витрачають на сплату послуг трейдерам-тіньовикам, біржова торгівля їм переважно недоступна, що пов'язано з дрібними партіям однотипної продукції, складністю участі в торгах, залежністю від великих трейдерів, які проводять товарне їх кредитування, непристосованістю до біржової "гри" на цінових котируваннях¹.

Отже, до причин слабого функціонування біржової торгівлі товарами аграрного походження в Україні слід віднести недосконалість нормативно-правової бази з питань організації біржової діяльності, особливо укладення строкових контрактів, роздробленість сільського господарства, кризовий стан більшої частини сільськогосподарських підприємств, тінізацію товарообігу, низький рівень товарності вітчизняної аграрної продукції, практичну відсутність біржової інфраструктури (транспортного обслуговування, належних складських приміщень, організаційного механізму взаємодії з консалтинговими і маркетинговими фірмами, банків з аграрними підприємствами), недостатній розвиток стандартизації біржових контрактів та клірингового механізму, психологічне несприйняття біржового хеджування, присутність недоліків в інформаційному забезпеченні. Тому попри наявності майже шести сотень бірж через них (не враховуючи операцій з реєстрації та укладення торгових угод на сільськогосподарську продукцію, що постачається на експорт) сільськогосподарськими підприємствами реалізується (відповідно в частині внутрішнього ринку) мізерна частина (в межах відсотка) зерна (пшениця, ячмінь, кукурудза тощо), подібна ситуація з насінням соняшнику і майже не здійснюються торги цукром.

¹ Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку / [Саблук П.Т., Шпичак О.М., Шевченко Г.О. та ін.] – К.: ІАЕ, 1997. – 428 с.

У світі більшість учасників аграрного ринку використовують біржовий ринок з метою управління ризиками, у тому числі для забезпечення захисту від майбутніх коливань ціни. Такі можливості надає ф'ючерсний ринок з допомогою механізму хеджування.

Як відомо, ф'ючерсний контракт – це угода про купівлю або продаж конкретного товару у визначену дату в майбутньому за встановленою ціною. Особливість цих контрактів – стандартизованість. Практично не існує ризику невиконання контракту: відкрита позиція в будь-який день може бути закрита. При цьому фізичне постачання товару необов'язкове, терміни дії контрактів – до 18 (навіть 36) місяців. Ф'ючерсні контракти виконують важливу функцію страхування, оскільки вони можуть надавати захист проти несприятливого розвитку цін на готівковому ринку, що зумовить загальну ринкову стабільність, оскільки покупці та продавці одержують більшу безпеку у своїх операціях.

Таким чином можна стверджувати, що ф'ючерси призначені для хеджування цін. Є дві групи учасників ринку, які вдаються до операцій із хеджування: ті, які захищаються від підвищення ціни, оскільки є споживачами (переробниками) базового активу (товару), наприклад, виробники борошна та продуктів переробки базового активу, й ті, що захищаються від зниження ціни – до цієї групи, зазвичай, належать виробники агропродовольчої продукції.

Основою хеджування є утримання позиції як на «готівковому» («фізичному») ринку, так і практично рівнозначної протилежної позиції на біржовому ринку. Така стратегія скорочує ризик, тому що готівкові та біржові ціни мають тенденцію змінюватися в одному напрямі й витрати на біржовому ринку компенсуються доходами на готівковому ринку, і навпаки.

Сільськогосподарські товаровиробники з метою захисту від можливого зниження цін вдаються до короткого хеджування, тобто операції з продажу контракту з метою захисту довгої готівкової позиції. Спочатку виробник вирішує, що поточна ціна на базовий актив у майбутньому наразі є привабливою,

і, ще не виробивши сам базовий актив, він хеджує (або захищає) очікувану продукцію. Для зменшення ризику зниження цін виробник укладає контракти із строком виконання впродовж того періоду, коли планується здійснити поставку готівкового продукту. Коротке хеджування замінює остаточний готівковий продаж базового активу. За допомогою цієї операції виробник гарантовано одержує ціну реалізації, що ґрунтується на розмірі поточних ринкових цін на поставку базового активу в майбутньому. При реалізації базового активу на готівковому ринку виробник закриває хеджування, змінюючи свою ф'ючерсну позицію купуючи контракти. Чистий результат хеджування – це “замикання на ключ” або фіксація ціни виробником у той момент, коли здійснюється операція з хеджування. Якщо ціни на готівковому ринку підвищуються, доходи від реалізації на цьому ринку компенсують збитки, спричинені короткою біржовою позицією. Якщо готівкові ціни падають, збитки від реалізації на готівковому ринку компенсуються доходами за рахунок короткої біржової позиції. Саме завдяки такому ланцюгу операцій виробник має змогу приймати маркетингові рішення, що не наражають на ризик втратити прибуток від реалізації базового активу в той момент, коли визначається його ціна.

Довге хеджування – це операція, в ході якої ф'ючерси купуються з метою захисту короткої готівкової позиції (від підвищення цін). Підприємство – переробник сільськогосподарської продукції – використовує для виробничих цілей певну її кількість. Замість того, щоб придбати велику кількість базового активу, який потрібний для споживання впродовж року, і сплачувати за його зберігання, це підприємство може вирішити придбати тільки ту кількість базового активу, яка потрібна йому для забезпечення одного виробничого циклу. Потім він купує контракти на решту необхідного базового активу, які представляють майбутню потребу в базовому активі. Впродовж цього часу з придбанням додаткових запасів базового активу на готівковому ринку відповідна кількість контрактів продається, і в такий спосіб компенсується початкова по-

зиція на біржовому ринку (здійснюється компенсуюча біржова операція). В кінцевому результаті переробне підприємство шляхом хеджування гарантує собі велику частину прибутку від використання відповідного базового активу.

Урізноманітнити способи та ступені захисту цін від коливань дає змогу перехресне хеджування, яке застосовується відносно схожих за своїми характеристиками базових активів, що можуть бути заміниками, або товарів, якими торгують на біржах різних країн. Хеджування в країні з розвиненим біржовим ринком може захистити від коливання в протилежний бік цін на базові активи в країні, де немає належного обігу ф'ючерсних контрактів. Наразі спостерігається велика кількість міжнародних операцій з хеджування, оскільки в багатьох країнах здійснюється виробництво базових активів, придатних для хеджування, проте тільки частина з цих країн має активний організований (біржовий) ринок.

Так звана ф'ючерсна ціна нерідко є єдиною "видимою" (інформаційно доступною) ціною продукції для учасників "фізичного" ринку. Значна кількість угод на останньому укладається залежно від рівня ціни, вказаної у ф'ючерсному контракті – з дисконтом або премією по відношенню до ціни ф'ючерса, тобто навіть якщо товаровиробник не бере безпосередньої участі на ринку ф'ючерсів, для нього важливо відстежити процеси, що на ньому відбуваються, та здійснювати порівняння цін.

Фахівці Agritel (відома міжнародна консалтингова фірма в галузі управління цінними ризиками в агропромисловому комплексі) прогнозують, що в зв'язку з ростом у світі чисельності населення (прогнозний показник: у 2050 році населення планети досягне 9 млрд) через 40 років потрібно буде в 2 рази більше продовольства (для населення Африканського континенту – в 5,14 раза, Азії – в 2,34 раза), відповідно повинні зрости й обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Крім того, значна частина агропродукції відволікається на виробництво біопалива. В умовах підвищення попиту на продукцію сільського господарства, а також різних коливань у кліматі (в зв'язку з

глобальним потеплінням) та іншими природними, економічними й політичними катаклізмами роль ф'ючерсних контрактів як захисного інструменту на аграрному ринку зростає.

Український біржовий ринок сільськогосподарської продукції нині представлений виключно спотовими та форвардними операціями. Так, у 2010 році на біржах України було укладено (включаючи реєстрацію експортних поставок) близько 5 тис. СПОТ-угод на суму майже 22 млрд грн і понад 1,75 тис. форвардних контрактів на 21,8 млрд грн та жодної ф'ючерсної угоди щодо реалізації аграрної продукції. Хоча в Україні функціонує товарна біржа "Українська ф'ючерсна біржа", але ф'ючерсних контрактів на агропродовольчу продукцію вона на практиці не реалізує.

У зв'язку з відсутністю застосування ф'ючерсної торгівлі на аграрному ринку в Україні інтерес представляє досвід передових зарубіжних операторів цього ринку, причому в деталізованому форматі.

Одним із провідних у світі місць торгівлі товарними деривативами на сільськогосподарську продукцію є NYSE Liffe (підрозділ NYSE Euronext), що оперує на ринках ф'ючерсів та опціонів в Європі та США. Ф'ючерсні контракти NYSE Liffe розглядаються як цінні орієнтири світового ринку для цукру білого, какао, кави Робуста (NYSE Liffe London) і європейського – для продовольчої (борошномельної) й фуражної (кормової) пшениці, кукурудзи, ячменю, ріпаку (NYSE Liffe Paris). Раніше (1991р. Лондон, 1995 р. Амстердам) застосовували ф'ючерси на картоплю, в жовтні 2010 року введено в дію новий ф'ючерсний контракт – на молочну пудру.

Так, ф'ючерсний контракт на пшеницю в NYSE Liffe функціонує з 1996 року, в 2011 році щоденний обсяг операцій досяг рекордної кількості – майже 90 тис. транзакцій, зокрема щоденний торговий оборот ф'ючерсів на продовольчу пшеницю в 2010 році дорівнював 20 тис. лотів, а в 2011-му очікувалося 28 тис. лотів. Основними країнами – постачальниками (європейськими товаровиробниками) є країни ЄС (близько

20% світового виробництва), передусім Франція, Німеччина, Великобританія, новими – країни Східної Європи, активно застосовується в процесі біржових операцій арбітраж із США (в рамках співробітництва із CME Group). Ріст ф'ючерсної торгівлі, що прогресує, на ринку даного виду продукції пояснюється значними коливаннями цін – за даними NYSE Liffe в останні три роки волатильність (мінливість) цін на борошномельну пшеницю становила близько 35%. Одна з основних рекомендацій спеціалістів NYSE Liffe передбачає дотримання правила: ф'ючерсний контракт повинен максимально базуватися на параметрах так званого фізичного (спотового) ринку – кількості, стандартизації якості, умов і механізму поставок, але ступінь втручання держави має бути зведений до мінімуму (якщо він присутній, то учасники ринку повинні ознайомитися з умовами державної інтервенції).

Широке застосування ф'ючерсів при торгівлі продукцією сільськогосподарського походження пояснюється саме можливістю хеджування цінних ризиків і проведення спекулятивних операцій. Традиційними хеджерами на ринку сільськогосподарських ф'ючерсів NYSE Liffe виступають виробничі кооперативи, торгові дома, переробні підприємства (підприємства з виробництва харчової продукції та виробники кормів для тварин). Таким чином вказані суб'єкти господарювання намагаються захистити себе від несприятливих змін ціни: продавці сільськогосподарської продукції – від зниження, споживачі – від підвищення. Спекулянтами на біржових площадках NYSE Liffe виступають інституціональні інвестори, фонди, трейдери. Цих учасників біржової торгівлі фахівці класифікують як інвесторів, метою яких є одержання прибутку від сприятливого руху цін. Але і їх успішна біржа вважає невід'ємним елементом торгового процесу, що "оживляє" біржову діяльність.

Ф'ючерсні контракти – це найбільш стандартизований вид біржових угод.

Наведемо специфікацію такого контракту на борошномельну продовольчу пшеницю NYSE Liffe (табл.).

**Специфікація ф'ючерсного контракту на продовольчу пшеницю NYSE Liffe
(станом на 30 листопада 2011 р.)**

Розмір контракту	50 тонн
Походження	Будь-яка країна ЄС
Якість	Відповідність наступним характеристикам: Питома вага 76 кг/гЛ Вміст (максимальний), %: вологи – 15 битого зерна - 4 пророслого зерна - 2 домішок – 2 У разі погіршення якості товару, що поставляється, відповідно до Incograin No.23 та Technical Addendum No.2 можуть бути застосовані дисконти Вміст мікотоксинів у момент поставки не повинен перевищувати максимального рівня, встановленого чинним законодавством ЄС по відношенню до не переробленого зерна для використання в харчових цілях
Місяці поставки	Січень, березень, травень, серпень, листопад, причому в будь-який момент для торгівлі доступні 8 місяців поставки
Базис ціни	Євро і євроценти за тону в затвердженому державному елеваторі м.Руан (Франція)
Мінімальний крок руху ціни (величина тіку)	25 євроцентів за тону (12,50 євро)
Останній день, час торгів	18:30* десятого календарного дня місяця поставки (якщо цей день не є робочим, то наступного робочого дня)
День повідомлення	Перший робочий день за останнім днем торгів
Період поставки	Будь-який робочий день, починаючи з останнього торгового дня до закінчення відповідного місяця поставки
Час торгів	10:45 – 18:30*
Ринок NYSE Liffe	Париж
Торгова платформа	LIFFE CONNECT
Алгоритм	У централізованій книзі ордерів застосовується алгоритм торгівлі на основі ціни-час, коли пріоритет одержує перший ордер за кращого рівня ціни
Інструменти торгівлі великими обсягами	Against Actuals Exchange for Swaps (Трансакція проти фізичного товару) (Обмін на своп)

* Час вказано паризький.

Фахівці NYSE Liffe розглядають українських товаровиробників зерна, передусім пшениці, як бажаних партнерів для співробітництва, зокрема Україна, на їхню думку, могла б «компенсувати» як експортер «падіння» виробництва кукурудзи в США. За відповідних умов розвиток цих відносин, дійсно, може спрацювати на користь ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва через запровадження прогресивних форм збуту продукції – біржової торговельної діяльності з використанням захисних інструментів від ризиків, зокрема цінових, у вигляді ф'ючерсних контрактів.

Отже, наявність такої об'єктивної причини, як сезонність виробництва та споживання, зумовлює необхідність забезпечення пріоритетного місця сегмента ф'ючерсної торгівлі на агропродовольчому ринку в частині продукції, що може бути біржовим товаром.

Розширення сфери біржової діяльності, застосування розвинених її видів і форм слід розглядати як один з пріоритетних напрямів розвитку аграрного ринку України.

З метою реалізації вказаних завдань необхідно активізувати й поглибити вивчення передового світового досвіду та розробки і застосування ф'ючерсних контрактів на теренах України.

Висвітлено питання доцільності застосування біржової ф'ючерсної торгівлі на аграрному ринку та гострої необхідності її розвитку в Україні.

Освещены вопросы целесообразности использования биржевой фьючерсной торговли на аграрном рынке и острой необходимости ее развития в Украине.

The issues of appropriate use of exchange futures trading on agricultural markets and the urgent need of development in Ukraine are highlighted.

* * *

*Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Уманський національний університет садівництва*

Бюджетні важелі фінансово-економічного механізму розвитку агропромислового виробництва

Нині нагальною й актуальною є проблема подальшого удосконалення принципів формування та реалізації бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва і способів їх використання в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Як успіхи, так і невдачі розвитку аграрної сфери економіки України великою мірою визначаються бюджетними важелями фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва, їх досконалістю та ефективністю застосування. Практика функціонування аграрної сфери, її здобутки й втрати є переконливим доказом цього. Йдеться не лише про потребу змінювати способи реалізації основних засад реалізації бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва у практичній діяльності, але й про потребу теоретичних узагальнень із даної проблематики відповідно до нових реалій та трансформацій економічного простору.

Питанням розробки теоретико-методологічного інструментарію формування й реалізації сучасних бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва присвячено роботи таких науковців, як В. Амбросов, В. Борисова, О.Гудзь, М. Дем'яненко, П. Лайко, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Могильний, О. Непочатенко, В. Онегіна, П. Саблук, П. Стецюк, А. Чупіс та ін. Водночас вивчення наукових літературних джерел із даної проблеми показує існування певних розбіжностей у визначенні

принципів означеного інструментарію. В умовах кризових деформацій економічного простору багато аспектів цієї важливої проблеми вимагають подальших поглиблених досліджень із метою пошуку шляхів оптимального її розв'язання.

Мета статті – визначити напрями бюджетного фінансування для прискорення економічного розвитку аграрної сфери.

Чільне місце у фінансовій науці посідає розробка оптимальних бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва, які зорієнтовують на досягнення компромісу інтересів усіх учасників процесу відтворення, спрямовують на зростання сукупного споживання. „Вироблення бюджету, – зазначив директор бюджетного фонду США Моріс Стане, – є мистецтво рівномірного розподілу розчарувань”.

В іншому випадку бюджетні важелі перетворюються в активне знаряддя руйнування економічного потенціалу агропромислового виробництва. Саме таким знаряддям і були бюджетні важелі фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва. І чим довше їх реалізовуватимуть не в руслі пошуку компромісу економічних інтересів усього суспільства, а використовуватимуть тільки як інструмент реалізації фіскальних інтересів, тим наочніше виявиться невідповідність між цілями бюджетних важелів і засобами їхнього досягнення. Бюджетні важелі фінансово-економічного механізму стимулювання агропромислового виробництва посідають чільне місце у визначенні темпів та напря-

мів розвитку агропромислового комплексу. Вони відображають реальний фінансовий потенціал держави, її можливості, фокусують грошові, кредитні, податкові, цінові, амортизаційні, інвестиційні, структурні важелі.

Нині реалізація бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва здійснюється за двома напрямками: у формі застосування механізму дії ринкових важелів (регулювання цін, надання субсидій і дотацій, а також пільговий режим оподаткування) та як цільове бюджетне фінансування програм і заходів, спрямованих на розвиток агросфери.

Державна підтримка аграрної сфери в Україні містить „бюджетне фінансування програм і заходів, спрямованих на розвиток галузі, пільговий режим оподаткування, часткову компенсацію процентних ставок за користування кредитами комерційних банків, списання безнадійної заборгованості перед бюджетом та соціальними фондами”¹.

Бюджетне фінансування аграрної сфери нині регулюється Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року й Угодою про сільське господарство, укладеною з СОТ під час Уругвайського раунду. Основні напрями удосконалення бюджетного фінансування, що визначені Державною цільовою програмою, передбачають обґрунтування критеріїв розподілу бюджетних коштів; забезпечення однакових умов доступу агроформувань до бюджетних коштів та ефективності їх використання шляхом запровадження програмно-цільового методу; пріоритетність фінансування наукових розробок, підготовку кадрів, розвиток дорадництва, соціальної сфери села й сільських територій, системи контролю якості та стандартизації продуктів харчування; проведення моніторингу бюджетних програм і скасування неефективних².

Водночас принципи й правила СОТ зорієнтовані на максимальну лібералізацію торгівлі, усунення бюджетного фінансування та захисту національних виробників. Таким чином, виникає одна з ключових суперечностей членства України в СОТ: між необхідністю бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва і лібералізацією економічної діяльності як головним принципом СОТ. Від шляхів вирішення цієї суперечності залежатиме подальший розвиток аграрної сфери України³.

У цілому бюджетне фінансування належить до зовнішнього ресурсу як джерела забезпечення розвитку агропромислового виробництва та діяльності економічних суб'єктів цієї сфери. Поряд з іншими зовнішніми ресурсами, такими як банківське кредитування, страхування, інвестиційні кошти, випуск акцій, лізинг, бюджетне фінансування розвитку агропромислового виробництва посідає одну з провідних позицій серед загальнодержавних заходів щодо забезпечення соціально-економічної стабільності аграрної сфери, удосконалення фінансової політики розвитку АПК, побудови високоефективного аграрного ринку в Україні⁴. Бюджетне фінансування розвитку агропромислового виробництва пояснюється необхідністю досягнення двоєдиної мети: підтримки процесу розширеного відтворення агропромислового виробництва, стримання інфляційних процесів і захисту інтересів споживачів аграрної продукції.

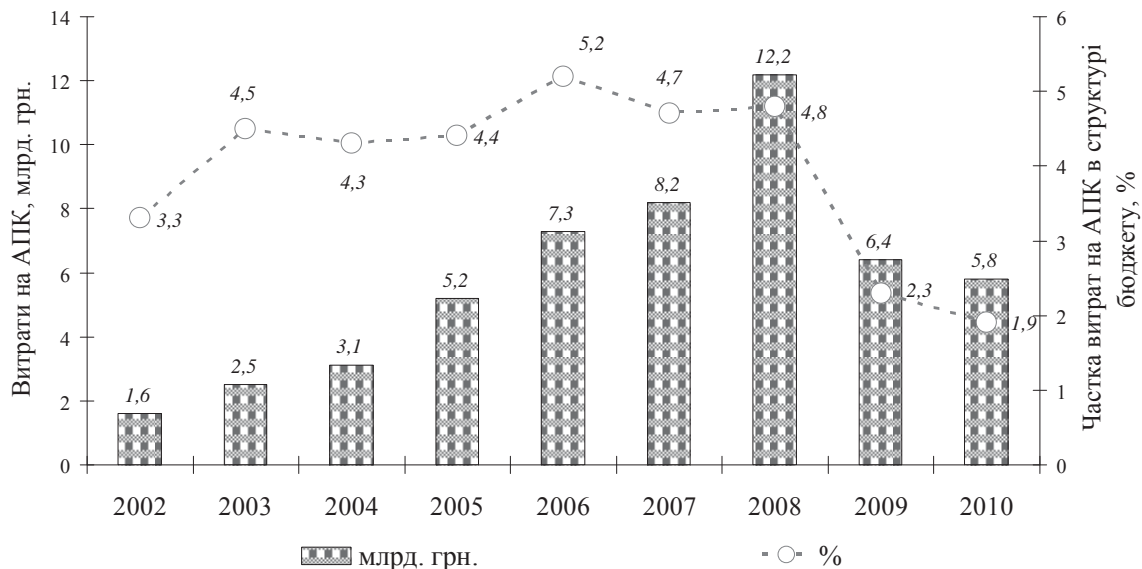
Фактично в середньому за 2004-2009 роки заплановані державні видатки бюджету, що були передані Міністерству аграрної політики України, сягали рівня 4,5% від загальних витрат державного бюджету, а в 2010-му – лише 1,9% (рис.). Звичайно, що такий рівень бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва в Україні ще вкрай недостатній та в кілька разів менший за необхідний.

¹ Єпіфанов А.О. Бюджет і фінансова політика України / А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, І.І. Д'яконова. – К.: Наук. думка, 1997. – 302 с.

² Саблук П.Т. Економічні інтереси як основа розвитку аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – №8. – С.6.

³ Дем'яненко М.Я. Національна система державної підтримки аграрного сектору в умовах членства України в СОТ / М.Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. – 2008. - № 3. – С. 11-16.

⁴ Саблук П.Т. та ін. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

Бюджетне фінансування розвитку агропромислового виробництва*

* Джерело: Дані Міністерства фінансів України.

Щорічне збільшення обсягів бюджетного фінансування ще не досягло того мінімального рівня, який необхідний для стимулювання розвитку агропромислового виробництва.

І хоча бюджетне фінансування нині важко назвати основним чинником, що зумовлює конкурентоспроможність українських агроформувань, його частка поступово зростає. Так, частка видатків, спрямованих на розвиток агропромислового виробництва, в загальній сумі видатків Державного бюджету України, переданих Міністерству аграрної політики, у 2008 році становила понад 79% на відміну від попередніх років, коли така частка коливалася від 30 до 60%. Реальні ж потреби агропромислового виробництва у 2009 році становили 17,5 млрд грн, а його фінансування в 2009 році було всього 6,4 млрд грн проти 12,2 млрд у 2008-му, а в 2010 році – лише 5,8 млрд грн. Тобто бюджетне фінансування в чотири рази було меншим, якщо порівняти з 1/10 витратної частини державного бюджету, задекларованої в законодавчому документі про пріоритетність розвитку сільського господарства. У витратах на 2009 рік проігноровано вісім програм на загальну суму майже 1,5 млрд грн, а в 2010-2011 роках – ще чотири.

Процес фінансування розвитку агропромислового виробництва за рахунок коштів державного бюджету протягом багатьох ро-

ків характеризується неефективним і недосконалим розподілом. Тому нині важливим є значення не лише обсягів державної підтримки, а механізмів та технології її надання.

Загальна сума фінансової підтримки агроформувань останніми роками зросла більше як у чотири рази. Якщо у 1999 році вона становила 273 млн грн, у 2004-му – 1,0 млрд грн, у 2007-му – 5,0, то у 2008 році – 9,7 млрд грн, а в 2009-му – близько 7 млрд, хоча в 2010 і 2011 роках різко зменшилася. Зростання обсягів державної фінансової підтримки відбулося як за рахунок збільшення бюджетного фінансування, так і завдяки запровадженню спеціальних режимів та механізмів оподаткування¹.

Водночас до Зведеного бюджету станом на 01.01.09 надійшло від суб'єктів аграрної сфери 17296,3 млн грн податкових платежів, що в 1,4 рази більше, ніж було сплачено на 01.01.08. Від аграрних підприємств надійшло 3078,6 млн грн (в 1,8 рази більше), від підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів – 14120 млн грн (в 1,3 рази більше), рибної промисловості – 51,3 млн грн (в 1,2 рази більше), видобування солі – 46,4 млн грн (в 1,5 рази більше).

¹ Гудзь О.С. Вплив державної фінансової підтримки на формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств / О.С. Гудзь // Економіка и управление. – 2007. - № 3. – С.123 – 129.

Розрахунки показують, що фінансова підтримка агроформувань за 2009 рік становила 16,6% від валового обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, який зріс на 13,6%. При цьому варто додати, що у 2009 році обсяг виробництва порівняно з 2004 роком навіть зменшився на 3,2% (на 3035,0 млн грн). Державна підтримка у 2010 та 2011 роках не поліпшила ситуацію.

Цікаво, що виробництво сільськогосподарських культур в агроформуваннях, які одержали у 2008-2009 роках основну суму державної фінансової підтримки зросло на 84,1%, а в господарствах населення, які такої підтримки не одержують, на 73,7%. Урожайність зернових культур з 1 га зібраної площі зросла в агроформуваннях на 59,2%, а в господарствах населення – на 57,9%¹. Такі тенденції висувають додаткові вимоги до якості бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва, адже у випадку, якщо допускатиметься суб'єктивний розподіл коштів, фінансова підтримка надаватиме необґрунтовані переваги одним виробникам перед іншими.

У структурі бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва найбільшу частку має безпосередня підтримка сільського господарства, а саме: розвиток галузі тваринництва (за 2008-2009 рр. спрямовано 3137,9 тис. грн); формування державного продовольчого резерву Аграрним фондом і проведення цінової політики в аграрній сфері (2921,1 тис. грн); розвиток галузі рослинництва (1871,8 тис. грн); кредитні субсидії (1572,5 тис. грн).

Необхідно відзначити, що останніми роками в Україні розмір бюджетних субсидій агроформуванням коливається від 3 до 8% обсягу виручки від реалізації товарної продукції. У країнах, що мають високий рівень розвитку агропромислового виробництва, цей показник знаходиться на рівні 20-60%.

Основними причинами неефективності бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва є недосконалість механізмів одержання й розподілу бюджетних коштів, порушення бюджетної дисцип-

ліни при їх використанні, щорічна зміна порядків і механізмів, несвоєчасне їх затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року, недоступність одержання бюджетних коштів для значної частини дрібних агроформувань, фермерських і особистих селянських господарств.

Фінансовою підтримкою в 2008 році було охоплено лише 4,6%, а в 2009-му – 5% від загальної кількості господарств. Кількість агроформувань, які одержували фінансову підтримку, особливо скоротилась у 2010 і 2011 роках. В особистих селянських господарствах (яких налічується близько 5 млн) виробляється понад 70% продукції тваринництва. При цьому з державного бюджету на тваринницьку дотацію за реалізацію на забій та переробку кондиційної худоби особистим селянським господарствам спрямовано лише 45% від загального обсягу такої фінансової підтримки.

Це свідчить про недоступність одержання бюджетних коштів для значної частини сільськогосподарських товаровиробників і порушення принципу справедливості при їх розподілі. Як наслідок, бюджетні кошти використовуються з низькою віддачею та неадекватними кінцевими результатами діяльності агроформувань.

На думку М. Дем'яненка, для ефективнішого використання бюджетних коштів за цільовими програмами, підтримку слід здійснювати комплексно, що передбачає бюджетне фінансування в межах кількох взаємозумовлених програм одночасно, оскільки відсутність фінансування або недофінансування однієї з програм може призвести до розриву всього технічного ланцюга й спричинити невиконання всієї програми².

Нині найбільш дійовими, на думку науковців, заходами щодо вдосконалення бюджетного фінансування розвитку агропромислового виробництва є визначення кількісних показників його результативності та створення системи інформаційного забезпечення виконання бюджетних цільових програм.

¹ Офіційний сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.gov.ua.

² Дем'яненко М.Я. Стан державної фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку [за ред. П.К. Канінського]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 233–235.

Також потребує вдосконалення механізм узгодження державних цільових програм із середньостроковим бюджетним плануванням і можливостями їхнього фінансування протягом усього терміну реалізації. Потрібно також зважати, що результатом реалізації бюджетної програми може бути не тільки економічний, а й соціальний та екологічний ефект.

Таким чином, можна стверджувати, що бюджетні важелі фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва не принесли очікуваних результатів як фінансового, так і соціального спрямування. Основними причинами такого стану є недостатній рівень фінансування розвитку агропромислового виробництва, відсутність дійового фінансового контролю в управлінні асигнуваннями, недосконалість механізмів одержання й розподілу бюджетних коштів та порушення бюджетної дисципліни при їх використанні, щорічна зміна порядків і механізмів виділення коштів з державного бюджету, несвоєчасне їхнє затвердження та внесення до них неодноразових змін протягом року, ускладнений порядок одержання адекватної інформації про бюджетні витрати, спрямовані на розвиток агропромислового виробництва; наявність трансфертів сільському господарству з регіональних бюджетів, формування яких є недостатньо прозорим; наявність взаємозаліків. Окрім того, спостерігаються значні недоліки щодо „сезонного характеру” виділення й використання бю-

джетних коштів, недостатності забезпечення малого агробізнесу: фермерських і особистих селянських господарств.

В Україні принципи формування та реалізації бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва в умовах якісних перетворень перехідного періоду не використовуються належним чином, про що показують, зокрема, результати господарювання суб'єктів аграрної сфери починаючи з 1991 року¹. При використанні найважливіших принципів зазначених бюджетних важелів не були враховані особливості та специфіка трансформаційного періоду щодо аграрної сфери. Надмірні податкові платежі, необґрунтовані високі облікові кредитні й неконтрольовані процентні ставки, за якими банки надавали суб'єктам аграрної сфери кредити, відсутність відповідного правового захисту іноземних і вітчизняних інвестицій – все це гальмувало економічний поступ. Водночас недостатньо враховуються вимоги СОТ щодо обсягів та напрямів бюджетного фінансування агро-сфери.

Відповідно при розробці й реалізації бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва необхідно враховувати дію об'єктивних економічних законів і закономірностей, та саме в разі їхнього дотримання можуть відкритися нові можливості розвитку агропромислового виробництва.

Розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти формування та реалізації бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва, здійснено моніторинг існуючих проблем у контексті реалій сучасної економічної науки та дисбалансів економічного простору, а також окреслено сучасні підходи щодо удосконалення застосування бюджетних важелів фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва.

Рассмотрены теоретико-методологические и практические аспекты формирования и реализации бюджетных рычагов финансово-экономического механизма стимулирования развития агропромышленного производства, проведен мониторинг существующих проблем в контексте реалий современной экономической науки и дисбалансов экономического пространства, а также начерчены современные подходы усовершенствования применения бюджетных рычагов финансово-экономического механизма стимулирования развития агропромышленного производства.

The theoretical, methodological and practical aspects of formation, realisation of different types of budget leverage of the financial and economic mechanism of stimulation of the development of the agroindustrial production are considered. The monitoring of existing problems is provided with consideration of the context of realia of current economic science is provided, the modern guidelines for the enhancement of use of budget leverage of the financial and economic mechanism of stimulation of the development of the agroindustrial production are suggested.

*

¹ Гудзь О.Є. Модернізація механізму кредитних субсидій підприємств АПК / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 59 – 62.

Еволюція економічної категорії «фінансові ресурси» та її роль у забезпеченні відтворювального процесу

Сучасні динамічні фінансові умови, в яких функціонують суб'єкти господарювання, вимагають переосмислення розуміння економічної сутності та значення фінансових ресурсів. Трансформаційні перетворення національної економіки, нестійкість і загрози світової фінансової системи вплинули на актуальність фінансових аспектів суспільного відтворення.

Дослідженню фінансових ресурсів приділено увагу в працях таких учених, як О.Д. Василик, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, П.А. Стецюк. Проте подальшого дослідження й переосмислення потребують фінансові засади відтворювальних процесів у контексті еволюції економічної категорії «фінансові ресурси», які доцільно проводити враховуючи розуміння поняття «економічна категорія».

Економічна категорія – це теоретичне вираження, уявна форма виробничих відносин, економічних явищ і процесів, які реально існують¹. Це теоретичні поняття, які узагальнено виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів. Економічні категорії відображають суспільні виробничі відносини, суспільне й економічне життя людства, мають об'єктивний характер, відповідають певним історичним умовам. Кожна нова економічна категорія втілює в собі квінтесенцію динамізму економічного життя суспільства, збагачує інші існуючі економічні категорії та набуває нових характеристик у подальшому. Серед учених не склалося єдиної думки щодо віднесення фінансових ресурсів до економічної категорії, також

існують протилежні міркування з цього приводу.

І.В. Зятковський зазначає: «...хоча в економічній літературі й на сьогодні немає єдності щодо визначення фінансових ресурсів, але усі дослідники єдині в тому, що не визнають їх економічною категорією»². Л.П. Окунев дотримується протилежної позиції та визначає, що фінансові ресурси є надзвичайно важливою економічною категорією³.

Фінансові ресурси – важлива складова системи пізнання фінансових відносин і знаходяться в тісному взаємозв'язку з економічним станом та розвитком держави й підприємств. Вони поєднують історичні процеси з їх логічним наповненням, відображають динамізм економічного буття, знаходяться в русі та постійній зміні відповідно до явищ, що відбуваються. Тому цілком логічним є визнання фінансових ресурсів економічною категорією.

Аналіз наукової економічної літератури показує, що фінансові ресурси є досить популярною економічною категорією, яка часто застосовується в дослідженнях учених. Для розкриття фінансових ресурсів як економічної категорії використовується значна кількість концепцій, бачень і підходів щодо їхньої сутності та значення.

Еволюція економічної категорії «фінансові ресурси» включає наступні етапи. В період існування планової адміністративно-командної економіки роль фінансів і грошових ресурсів зводилася до посередницької, а фінансові ресурси застосовувалися в процесі

¹ http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,36/catid,257/id,11260/

² Зятковський І.В. Теоретичні засади фінансів підприємств / І.В. Зятковський // Фінанси України. – 2000. – №4. – С. 24-27.

³ Окунев Л.П. Финансовые ресурсы буржуазного государства / Л.П. Окунев // Финансы СССР. – 1980. – №3. – С.63.

планування, регулювання, розподілу перерозподілу результатів відтворювальних процесів у суспільстві як рахунковий фактор. Тобто фінансові ресурси давали можливість оцінити матеріальні показники та виступали засобом розподілу і перерозподілу матеріальних благ, що створені в суспільстві в процесі відтворення.

За радянських часів О.М. Бірман визначав фінансові ресурси як виражену в грошах частину національного доходу, що може бути використана державою (безпосередньо чи через підприємства) з метою розширеного відтворення та на загальнодержавні витрати¹. Наведений макроекономічний підхід бачення сутності фінансових ресурсів ілюструє існуючу в ті часи концепцію зв'язку виникнення фінансових ресурсів із процесами розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, в якому керуюча роль належить державі.

В.К. Сенгачов при визначенні поняття фінансових ресурсів вказує, що «...фінансові ресурси народного господарства являють собою сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших засобів, які формуються в процесі створення, розподілу і перерозподілу сукупного продукту»². Таке трактування фінансових ресурсів охоплює економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом сукупного суспільного продукту.

Сформульоване за радянських часів бачення економічної сутності фінансових ресурсів було двовекторне: один напрям ґрунтувався на розподільній, інший – на відтворювальній концепції фінансів. Розподільна концепція фінансів ґрунтувалася на виникненні фінансів у процесі розподілу і перерозподілу вартості сукупного суспільного продукту та національного доходу. Відтворювальна концепція передбачала врахуван-

ня всіх стадій відтворювального процесу. Залежно від моделі фінансових відносин у суспільстві (за послідовністю розподілу валового внутрішнього продукту) – ринкової або адміністративної, різняться розуміння сутності та застосування економічної категорії “фінансові ресурси” як на рівні держави, тобто макроекономічному рівні, так і на рівні суб’єктів господарювання – мікрорівні. Для фінансової моделі адміністративної економіки характерним є втручання держави у первинний розподіл валового внутрішнього продукту та наявність елементів перерозподілу, а для ринкової моделі, навпаки, переважає участь держави у перерозподілі валового внутрішнього продукту і присутність у первинному розподілі за допомогою непрямих податків.

Серед запропонованих ученими численних визначень фінансових ресурсів преважують наступні напрями їхнього розуміння: фонди грошових ресурсів, доходи та надходження, накопичення. Також існує підхід щодо об’єднання визначень фінансових ресурсів держави й суб’єктів господарювання, узагальнене розуміння цієї економічної категорії як фінансових ресурсів суб’єктів господарювання та держави, що є достатньо суперечливим. Погоджуємося з існуючим розмежуванням у визначеннях фінансових ресурсів на макро- і мікроекономічному рівнях.

Значна різнобарвність та багатовекторність вбачається у трактуванні фінансових ресурсів підприємств за ринкових умов господарювання. Простежується ототожнення фінансових ресурсів із грошовими засобами, активами, капіталом підприємства, що є не зовсім економічно некоректним і неоднозначним. Ці економічні категорії достатньо самостійні, багатогранні, хоча мають певні точки перетину та взаємозв’язок.

Суттєвими характеристиками фінансових ресурсів підприємств є їхнє розуміння як економічних ресурсів, що забезпечують господарську діяльність і здатність погашати фінансові зобов’язання перед суб’єктами фінансових відносин, а також віддзеркалю-

¹ Бірман А.М. Очерки теории советских финансов / А.М. Бірман. – М., 1968. – Вып. 1. – С. 82.

² Финансовые ресурсы народного хозяйства (Проблемы формирования и использования) / [под ред. В.К. Сенгачова]. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 256 с.

ють фінансовий результат відтворювального процесу. Ринкові умови господарювання характеризуються набуттям фінансовими ресурсами кардинально іншої ролі й значення у зв'язку із відірваністю їх руху від матеріально-речового відтворення. Підтвердженням хибності та негативним проявом такої тенденції є фінансова нестабільність як у світі, так і в Україні. Існуючий розрив між фінансово-грошовою та матеріально-фінансовою складовими економічного розвитку призвів до фінансових проблем, розв'язання яких є конче необхідним шляхом збалансування та узгодженості всіх складових суспільного відтворення.

Сучасні трактування фінансових ресурсів відображають проблеми й тенденції економічного сьогодення, найбільш вагомими з яких є наступні.

П.А. Стецюк презентує фінансові ресурси через призму фінансового управління: «Встановлення якісних характеристик та цільової функції фінансових ресурсів дозволяє дати наступне їх визначення: фінансові ресурси підприємства (суб'єкта господарювання) – це його найбільш ліквідні активи, що забезпечують неперервність руху грошових потоків»¹. Відмінність такого трактування фінансових ресурсів від інших існуючих визначень науковців пов'язана з розкриттям цієї категорії через призму фінансового управління. Тобто, головний акцент робиться на забезпеченні неперервності руху грошових потоків із метою передбачення та недопущення фінансових проблем у підприємстві на основі планування, прогнозування, аналізу й оцінки ефективності використання фінансових ресурсів підприємств.

Сучасні фінансові умови господарювання відображає визначення фінансових ресурсів О.Є. Гудзь: «... фінансові ресурси підприємства – це сукупність усіх високоліквідних наявних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства й призначені для вико-

нання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення»².

Наведене визначає фінансові ресурси як актив, який використовується для погашення фінансових зобов'язань, тобто розкривається їхня важлива сутнісна характеристика через ліквідність. Такий підхід щодо трактування фінансових ресурсів має кілька аспектів. По-перше, уможливує характеристику фінансового потенціалу підприємства та його платоспроможності; по-друге, поєднує вартісну структуру фінансових зобов'язань підприємства і його платоспроможність з обсягами, складом та структурою фінансових ресурсів як базису для поєднання процесів пропорційного виробництва валового продукту й формування і використання фінансових ресурсів у підприємстві; по-третє, розкриває взаємозв'язок та взаємозалежність впливу фінансових ресурсів на ефективність виробничого відтворення і його прибутковість.

В умовах глобалізації світової економіки й фінансової нестабільності посилюються інтеграційні процеси. Інтеграція відіграє організаційну роль і формує противагу дестабілізаційному впливу стихійного ринку. Для аграрного бізнесу України характерною є тенденція укрупнення аграрних підприємств та утворення інтеграційних аграрних формувань. Для забезпечення всіх видів діяльності, які здійснюються підприємствами, що входять до інтеграційного аграрного формування, необхідне відповідне фінансове забезпечення. Актуальними для аграрних інтегрованих об'єднань є питання забезпеченості фінансовими ресурсами, оптимальний перерозподіл фінансових потоків і висока результативність використання фінансових ресурсів.

Вважаємо, що фінансові ресурси інтеграційних аграрних формувань – це найбільш ліквідні активи, акумульовані інтеграційною структурою для здійснення розширеного відтворення та забезпечення високої результативності діяльності. Представлене визначен-

¹ Стецюк П.А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П.А. Стецюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 46.

² Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007 – С. 30.

ня не є вичерпним і беззаперечним, але перевагою такого формулювання є ідентифікація фінансових ресурсів як економічної категорії з притаманною їй унікальністю та специфічністю прояву у відтворювальних процесах інтеграційних аграрних формувань.

Аналіз еволюції економічної категорії «фінансові ресурси» свідчить про вагомість і значимість їх в економічному, соціальному житті країни та в управлінні діяльністю підприємств і неоднозначність та складність цього поняття. Фінансові ресурси взаємозв'язані з іншими економічними категорія-

ми, мають характерні особливості й схожі властивості, є складовою сукупністю існуючих економічних категорій. Суперечливість трактування цієї економічної категорії, зміни в поглядах учених на економічну сутність і значимість фінансових ресурсів у суспільному відтворенні підтверджують їхню багатогранну й різноаспектну економічну будову. За ринкової економіки економічна сутність, зміст і значення фінансових ресурсів набувають якісно нових ознак, кількісно різноманітних властивостей та характеристик, підходів і трактувань.

📖 Проаналізовано еволюцію економічної категорії «фінансові ресурси», розглянуто її характерні особливості. Наведено визначення поняття «фінансові ресурси інтеграційних аграрних формувань».

📖 Проанализирована эволюция экономической категории «финансовые ресурсы», рассмотрены ее характерные особенности. Представлено определение понятия «финансовые ресурсы интеграционных аграрных формирований».

📖 The evolution of the economic category financial resources is analysed. The specific characteristics of the financial resources have been considered here. The concept « financial resources of integration agro – industrial formations » is considered.

* * *

*О.А. БІТТЕР, доктор економічних наук, доцент
Львівська державна фінансова академія
О.І. МАЛЕЦЬКА, кандидат економічних наук
Львівський національний аграрний університет*

Управління персоналом у сільськогосподарських підприємствах

Упродовж історично короткого часу в сільському господарстві нашої країни відбулися значні зміни. Більшість сільськогосподарських підприємств, які були основними виробниками сільськогосподарської продукції, розпалися, а їхні працівники залишилися без роботи. Багато з них покинули батьківщину в пошуках заробітків задля підтримання добробуту своїх родин. Відбулася велика трансформація сільського ринку праці. Основним місцем зайнятості місцевих сільських жителів стало особисте селянське господарство.

Збереження відносно високих темпів зростання обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах, впровадження сучасних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва створює передумови для збільшення потреби у висококваліфікованих працівниках у найближчому майбутньому. Суттєві структурні зрушення в зайнятості сільського населення в сільському господарстві потребують їхнього осмислення.

Проблеми ефективного формування і використання персоналу підприємств, зокрема в сільському господарстві, не нові. Їх вивчали такі науковці, як В.Г. Андрійчук¹, О.М. Бородіна², Л.С. Лісогор³, Л.І. Михайлова⁴, В.І. Приймак⁵ та ін. Водночас у біль-

шості наукових розвідок недостатньо уваги приділяється вивченню регіональних аспектів відтворення персоналу сільськогосподарських підприємств, проблемам формування і використання персоналу в умовах вступу країни до СОТ, загостренню світової фінансової кризи.

Ретроспектива поглядів на людські ресурси яскраво демонструє еволюцію людського знання. У різні часи поняття, які використовувались до означення людських ресурсів, тлумачилися по-різному. В Україні тривалий період, а точніше в добу соціалізму, використовували поняття “трудові ресурси”, коли йшлося про людський фактор в економіці. Це поняття було винаходом планово-директивної системи, а його кількісні показники використовували для складання планів. Такий підхід стосувався фізичної праці, оскільки інтелектуальну вважали непродуктивною. Нині таке тлумачення праці, а заодно і трудових ресурсів, видається надто обмеженим, оскільки людина як її носій була порівнювана з деяким іншим ресурсом, а отже, позбавлена будь-яких пріоритетів.

На даний час на рівні окремого виду економічної діяльності та підприємства як категоріальний апарат частіше використовуються поняття “кадри” і “персонал”. Персонал підприємства формується й змінюється під впливом внутрішніх по відношенню до підприємства (характер продукції, технології та організації виробництва) і зовнішніх (демографічні процеси, юридичні та моральні но-

¹ Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.

² Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О.М. Бородіна. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.

³ Лісогор Л.С. Формування ринку праці в Україні: монографія / Л.С. Лісогор; відповід. ред. д.е.н., проф. Д.П. Богиня. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 296 с.

⁴ Михайлова Л.І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах: монографія / Л.І. Михайлова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.

⁵ Приймак В. Регіональні ринки праці України: трансформація та механізми регулювання: монографія / В. Приймак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 256 с.

рми суспільства, характер ринку праці тощо) чинників. Вплив останніх конкретизується у таких параметрах макроекономічного характеру, як: чисельність активного (працездатного) населення, загальноосвітній його рівень, пропозиція робочої сили, рівень зайнятості, потенційний резерв робочої сили. Ці характеристики зумовлюють кількісні та якісні параметри трудового потенціалу. Складові персоналу як сукупності працівників являють собою співвідношення різних демографічних, соціальних, функціональних, професійних та інших характеристик груп працівників і відносин між ними. Цей набір повинен визначатися сформованими цілями підприємства та забезпечувати відображення всього змісту категорії “персонал”.

При дослідженні персоналу сільськогосподарських підприємств неможливо оминати специфічні риси й особливості сільськогосподарського виробництва як середовища використання персоналу. На наш погляд, саме аналіз використання персоналу слід проводити у нерозривному зв'язку із особливостями галузі, які у багатьох випадках є підставою розуміння природи і закономірностей виникнення й розвитку різних процесів та функціонування персоналу сільськогосподарських підприємств.

Основними наслідками реформування в аграрній сфері, які негативно вплинули на процеси відтворення персоналу, наступні: деформація структури виробництва; низька ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств; деформація цінкових пропорцій на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси, які споживаються в аграрному секторі; нераціональне використання земельних ресурсів;

критична зношеність основних виробничих фондів; недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення; відсутність реформування у соціальній сфері села.

Демографічною основою формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств є сільське населення. Впродовж 1989-2011 років чисельність сільських жителів Львівської області скоротилася з 1117,2 до 998,2 тис. осіб, або на 10,7%. Темпи скорочення чисельності сільського населення у Львівській області приблизно в півтора раза вищі, ніж міського. Питома вага сільських жителів у загальній чисельності населення області за цей період зменшилася з 40,7 до 39,2%.

Високими темпами скорочується чисельність сільських жителів у тих адміністративних районах Львівської області, які не мають на своїй території великих міст, і до того ж, віддалені від великих міст інших районів. У приміській зоні великих міст чисельність сільських жителів зростає навіть в умовах соціально-економічної кризи.

Загалом слід відзначити відносно несприятливість демографічної ситуації в сільській місцевості Львівської області порівняно з іншими регіонами для формування необхідної чисельності та якості персоналу сільськогосподарських підприємств. В окремих адміністративних районах вже в найближчій перспективі може скластися настільки значне погіршення демографічної ситуації, яке може призвести до виникнення значних проблем у цій сфері. Задля виділення окремих адміністративних регіонів області з типовою динамікою розвитку демографічної ситуації в сільській місцевості нами проведено їхнє типологічне групування, результати якого наведено в таблиці.

Динаміка чисельності сільського населення у виділених групах адміністративних районів Львівської області

Групи районів за особливостями загальної соціально-економічної ситуації	Кількість районів у групі	Чисельність сільського населення, тис. осіб		2011 р. до 1989 р., %
		1989 р.	2011 р.	
I – зі значним впливом міст на сільський спосіб життя	8	553,0	524,3	94,8
II – з високим рівнем автономізації сільського способу життя	10	479,2	400,0	83,5
III – гірські райони	2	85,0	73,9	86,9
Разом, або в середньому	20	1117,2	998,2	89,3

Результати проведеного групування показали наявність значних відмінностей у розвитку демографічної ситуації у виділених групах адміністративних районів області. Встановлено, що динаміка чисельності сільського населення в гірських районах протягом 1989-2011 років була приблизно такою ж, як і загалом по всій його сукупності. Темпи скорочення чисельності сільського населення у другій групі значно випереджають аналогічні темпи в першій групі. При збереженні аналогічних темпів на перспективу сільськогосподарські підприємства у виділених районах матимуть значні проблеми із забезпеченням кваліфікованими кадрами.

Сільське господарство є основною сферою зайнятості сільського населення. За даними Головного управління статистики у Львівській області, загальна чисельність зайнятих у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві; рибальстві та рибництві протягом 2000-2010 років зменшилася з 253,8 до 176,3 тис. осіб, або на 30,5%. Питома вага зайнятих у цій галузі в загальній чисельності зайнятого населення області за досліджуваній період скоротилася з 23,7 до 16,2%, тобто на 7,5 пункта.

Лише незначна частина зайнятих у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві; рибальстві та рибництві є найманими працівниками. У 2000 році їхня загальна чисельність становила 92,3 тис. осіб, а в 2010-му – 17,8 тис. осіб, тобто зменшилася у 5,2 раза.

У зв'язку з низьким рівнем заробітної плати персоналу сільськогосподарських підприємств викривленою виявляється структура витрат на виробництво продукції сільського господарства. При економічно доцільній питомій вазі витрат на оплату праці у структурі витрат виробництва на рівні 25-30% у 2010 році вона становила 9,6%, знизившись порівняно з 2000 роком на 4,3 пункта. Особливо високими темпами даний показник знизився у галузі тваринництва.

Ефективність використання персоналу сільськогосподарських підприємств характеризують показники продуктивності праці, які дають змогу визначити обсяги виробництва продукції на одиницю робочого часу чи на одного працівника. Виробництво валової

продукції з розрахунку на одного працівника протягом 2000-2010 років зросло з 6,99 до 101,63 тис. грн, тобто в 14,5 раза. Таке зростання продуктивності праці впродовж восьми років можна вважати видатним показником. Це означає, що відбулися кардинальні зміни у використанні персоналу сільськогосподарських підприємств. Вони знайшли своє вираження в раціоналізації робочих місць, впровадженні елементів наукової організації праці, скороченні управлінського персоналу тощо. Зросла питома вага продукції сільського господарства, виробленої за сучасними технологіями світового рівня. Основою для цього стали зміни у відносинах власності, реалізація приватної ініціативи, приватного підприємницького інтересу.

Між продуктивністю праці та величиною її оплати за стабільних соціально-економічних умов у країні повинен проявлятися тісний прямий взаємозв'язок. З метою виявлення цього фактора у процесі дослідження проведено групування даних по 225 сільськогосподарських підприємствах Львівської області, які у 2008 році подавали в Головне управління статистики форму 50-сг. В результаті групування встановлено наявність таких тенденцій: зростання продуктивності праці зумовлює підвищення заробітної плати; чітко вираженим є ріст продуктивності праці в більших за розмірами сільськогосподарських підприємствах; продуктивність праці вища в тих підприємствах, в яких більша чисельність персоналу; в міру підвищення продуктивності праці, збільшення розмірів підприємства знижується питома вага витрат на оплату праці у структурі собівартості продукції сільського господарства.

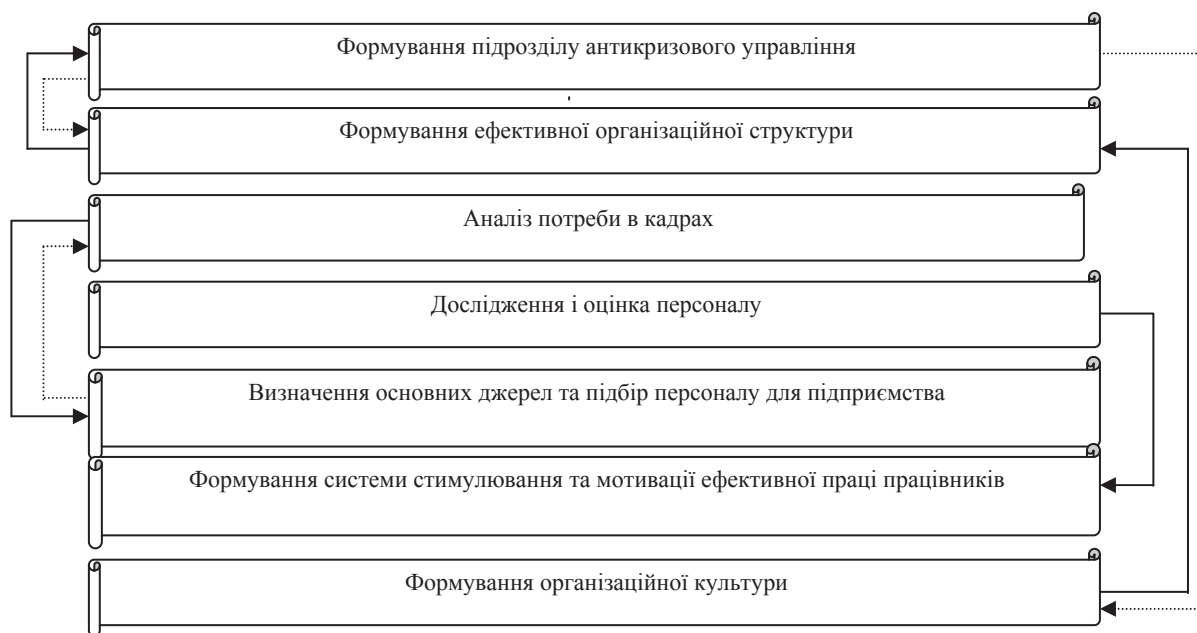
На основі проведеного групування можна зробити висновок, що великі й середні за розмірами сільськогосподарські підприємства Львівської області мають значно кращі можливості для досягнення високих показників ефективності використання персоналу. В них вищий рівень менеджменту, краща організація праці. Тому необхідним стає створення в сільському господарстві такого організаційно-економічного механізму, який сприяв би концентрації виробництва в сільськогосподарських підприємствах.

Характерною рисою періоду з 2000 по 2010 рік стала оптимізація чисельності персоналу сільськогосподарських підприємств за рахунок вивільнення тих працівників, які свого часу працювали в колишніх колгоспах і радгоспах, але внаслідок раціоналізації робочих місць новими власниками їхня праця стала непотрібною. Очевидно, в основі значного підвищення продуктивності праці лежала саме оптимізація робочих місць як екстенсивний чинник. На нашу думку, подальше скорочення чисельності вже наявного персоналу сільськогосподарських підприємств буде мінімальним, причому відбуватиметься воно за рахунок інтенсивних чинників: зростання рівня технічної озброєності, підвищення рівня мотивації працівників на основі матеріального стимулювання.

Досягнення стратегічних позицій сільськогосподарських підприємств значною мірою зумовлюється правильною обраною інноваційною стратегією та кадровою політикою. Однак дуже часто спостерігається невідповідність між обраною стратегією підприємства і можливостями його персоналу щодо її втілення, що проявляється у нестачі

працівників відповідної кваліфікації, недостатній мотивації інновацій не лише на робочому місці, а й на рівні керівництва підприємства. Отже, необхідність встановлення відповідності інноваційної стратегії та стратегії і політики управління персоналом стає необхідним чинником інноваційного розвитку підприємства, а її пошук – основним завданням вищого управління.

В умовах світової фінансової кризи зростає значення антикризового управління персоналом сільськогосподарських підприємств як складової менеджменту підприємства. Задля цього в кожному підприємстві слід розробити заходи з формування ефективної організаційної структури та структури управління, досконалої системи стимулювання й ефективної праці працівників. У великих сільськогосподарських підприємствах необхідним є створення спеціального підрозділу антикризового управління з наданням йому відповідних повноважень. На основі доробку вітчизняних науковців можемо сформулювати такий перелік пріоритетів і завдань антикризового управління персоналом аграрних підприємств (рис.):

Пріоритети та завдання антикризового управління персоналом для аграрних підприємств

Процеси відтворення системи робочих місць визначають масштаби й організаційно-технічні параметри сфери докладання праці, відповідно, визначають потенціал економіки щодо забезпечення зайнятості населення. Масштаби системи робочих місць на макро-

економічному рівні є визначальним чинником повноти зайнятості, а структура робочих місць втілює власне виробничі чинники її ефективності та раціональності. Відповідно, будь-яка політика зайнятості має ґрунтуватися на розумінні закономірностей від-

творення системи робочих місць всіх рівнів (від підприємства до національної економіки), на моделюванні залежностей, що опосередковують зв'язки між процесами створен-

ня (виведення) робочих місць, змінами параметрів їх використання і рівнем повноти та ефективності зайнятості.

Досліджено тенденції у відтворенні персоналу сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано демографічну ситуацію в сільській місцевості Львівської області, ефективність використання персоналу в сільськогосподарських підприємствах, окреслено перспективи поліпшення його використання.

Исследованы тенденции в воспроизводстве персонала сельскохозяйственных предприятий. Проанализирована демографическая ситуация в сельской местности, эффективность использования персонала в сельскохозяйственных предприятиях, очерчены перспективы улучшения его использования.

The article examines trends in the reproduction of farm personnel. The analysis of the demographic situation in rural areas of Lviv region, efficient use of personnel in agricultural enterprises is carried out. Outlined prospects for improving utilization of personnel.

*

Ю.В. САМОЙЛИК, кандидат економічних наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія

Методичні підходи до оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства

У системі управління підприємством важливе значення має процес оцінювання його стратегічного потенціалу конкурентоспроможності. У сучасній теорії і практиці використовується низка методик для оцінки конкурентоспроможності продукції, підприємства, галузі, регіонів. Кожна з цих методик не є універсальною, але може бути застосована для розгляду конкурентоспроможності за певними параметрами. Однак для оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства має бути комплексний методологічний підхід, який враховуватиме різні аспекти процесу формування.

В економічній літературі трапляється низка підходів щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства. Заслугове на увагу підхід із цього питання Л.М. Закревської, яка пропонує “структурний поділ методів оцінки конкурентоспроможності на наступні групи: ті, що базуються на теорії рівноваги підприємства та галузі А.Маршалла і теорії факторів виробництва; засновані на теорії ефективної конкуренції, висунутої Дж. М. Кларком; ґрунтуються на взаємозв’язку рівня конкуренто-

спроможності підприємства з показниками якості продукції, що випускається; структурні – рішення щодо дотримання тієї чи іншої позиції на ринку підприємство приймає, виходячи із рівня монополізації галузі; функціональні, сутність яких полягає у визначенні співвідношення витрат, цін, завантаження виробничих потужностей, обсягів випуску продукції, норм прибутку тощо; оцінка конкурентоспроможності підприємства за характеристиками якості продукції (“метод профілів”); матричні методи оцінки конкурентоспроможності підприємств”¹. Цікавим є підхід О.А. Нужної, яка зазначає, що “усі методичні підходи до визначення конкурентоспроможності підприємств мають в основі принцип порівняльності з відповідною базою (еталоном чи лідером)”². Н.Б. Бідник зазначає, що методи оцінки конкурентоспроможності можна класифікувати за такими групами: “методи аналізу конкурентних пере-

¹ Закревська Л.М. Оцінка та підвищення конкурентоспроможності підприємств кондитерської промисловості України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Л.М. Закревська. – К., 2005. – С.6.

² Нужна О.А. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств: дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / О.А. Нужна. – Луцьк, 2005. – С.67.

творення системи робочих місць всіх рівнів (від підприємства до національної економіки), на моделюванні залежностей, що опосередковують зв'язки між процесами створен-

ня (виведення) робочих місць, змінами параметрів їх використання і рівнем повноти та ефективності зайнятості.

Досліджено тенденції у відтворенні персоналу сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано демографічну ситуацію в сільській місцевості Львівської області, ефективність використання персоналу в сільськогосподарських підприємствах, окреслено перспективи поліпшення його використання.

Исследованы тенденции в воспроизводстве персонала сельскохозяйственных предприятий. Проанализирована демографическая ситуация в сельской местности, эффективность использования персонала в сельскохозяйственных предприятиях, очерчены перспективы улучшения его использования.

The article examines trends in the reproduction of farm personnel. The analysis of the demographic situation in rural areas of Lviv region, efficient use of personnel in agricultural enterprises is carried out. Outlined prospects for improving utilization of personnel.

*

Ю.В. САМОЙЛИК, кандидат економічних наук, доцент
Полтавська державна аграрна академія

Методичні підходи до оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства

У системі управління підприємством важливе значення має процес оцінювання його стратегічного потенціалу конкурентоспроможності. У сучасній теорії і практиці використовується низка методик для оцінки конкурентоспроможності продукції, підприємства, галузі, регіонів. Кожна з цих методик не є універсальною, але може бути застосована для розгляду конкурентоспроможності за певними параметрами. Однак для оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства має бути комплексний методологічний підхід, який враховуватиме різні аспекти процесу формування.

В економічній літературі трапляється низка підходів щодо оцінки конкурентоспроможності підприємства. Заслугове на увагу підхід із цього питання Л.М. Закревської, яка пропонує “структурний поділ методів оцінки конкурентоспроможності на наступні групи: ті, що базуються на теорії рівноваги підприємства та галузі А.Маршалла і теорії факторів виробництва; засновані на теорії ефективної конкуренції, висунутої Дж. М. Кларком; ґрунтуються на взаємозв'язку рівня конкуренто-

спроможності підприємства з показниками якості продукції, що випускається; структурні – рішення щодо дотримання тієї чи іншої позиції на ринку підприємство приймає, виходячи із рівня монополізації галузі; функціональні, сутність яких полягає у визначенні співвідношення витрат, цін, завантаження виробничих потужностей, обсягів випуску продукції, норм прибутку тощо; оцінка конкурентоспроможності підприємства за характеристиками якості продукції (“метод профілів”); матричні методи оцінки конкурентоспроможності підприємств”¹. Цікавим є підхід О.А. Нужної, яка зазначає, що “усі методичні підходи до визначення конкурентоспроможності підприємств мають в основі принцип порівняльності з відповідною базою (еталоном чи лідером)”². Н.Б. Бідник зазначає, що методи оцінки конкурентоспроможності можна класифікувати за такими групами: “методи аналізу конкурентних пере-

¹ Закревська Л.М. Оцінка та підвищення конкурентоспроможності підприємств кондитерської промисловості України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Л.М. Закревська. – К., 2005. – С.6.

² Нужна О.А. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств: дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / О.А. Нужна. – Луцьк, 2005. – С.67.

ваг підприємства, матричні методи; аналітичні методи; графічні методи, методи вимірювання конкурентоспроможності продукції”¹. На думку В.А. Павлової, “методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства умовно поділяються на групи: оцінка за величиною комплексного показника конкурентоспроможності споживчих товарів на цільових ринках за середніми і відносними величинами; оцінка конкурентоспроможності підприємств–виробників споживчих товарів за величиною комплексного показника, що поєднує показники конкурентоспроможності товарів і показники ефективності організаційно-економічного механізму управління підприємством; оцінка конкурентоспроможності підприємства на основі прикладних моделей та згідно з оцінкою стратегічного потенціалу підприємства”².

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням оцінки конкурентоспроможності підприємства, у сучасній літературі майже не трапляються методологічні підходи щодо комплексної оцінки конкурентоспроможності стратегічного потенціалу підприємства, що й зумовлює необхідність проведення дослідження в даному напрямі.

Метою статті є обґрунтування методологічного підходу щодо оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства.

Стратегічний потенціал конкурентоспроможності підприємства – це інтегрований відкритий комплекс системних елементів, що характеризується сукупністю виробничих ресурсів і резервів, методів, способів, напрямів їх використання та джерел поповнення, системою цілеутворення, організаційно-економічним механізмом підприємства, а також можливістю адаптації економічної системи до умов зовнішнього середовища, і забезпечує досягнення синергічного ефекту від реалізації поточних, стратегічних цілей, місії підприємства та формування

стратегічної конкурентоспроможності³. Для оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства доцільно застосувати методологічний підхід, який передбачає використання шести груп методів (рис.).

Отже, збалансована система показників, яка використовується в процесі оцінки, повинна являти собою інтегровану сукупність взаємозв’язаних елементів, що визначає цілі та стратегію підприємства через призму оцінювання його стратегічної бази на основі вимірювання, аналізу, порівняння ефективності діяльності підприємства відповідно до показників, підібраних для оптимального врахування всіх стратегічних напрямів його діяльності. Для оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства доцільно використовувати систему показників, які характеризують такі складові потенціалу: ресурсний, виробничий, фінансово-інвестиційний, маркетинговий, а також показники сприйняття підприємства споживачами.

Оцінка g -го показника i -ї складової потенціалу j -го підприємства ($ОЦ_{gpij}$) здійснюється на основі ранжування i -х показників досліджуваних підприємств. Найвище значення оцінки (яке дорівнює кількості підприємств) надається показнику підприємства з “найкращим” значенням.

На основі показників, що розглядаються в процесі аналізу конкурентоспроможності підприємств, формується еталон – уявне підприємство, показники конкурентоспроможності його стратегічного потенціалу є “найкращими”, які визначені на основі порівняння оцінюваних підприємств. Далі необхідно розрахувати коефіцієнт еталонності:

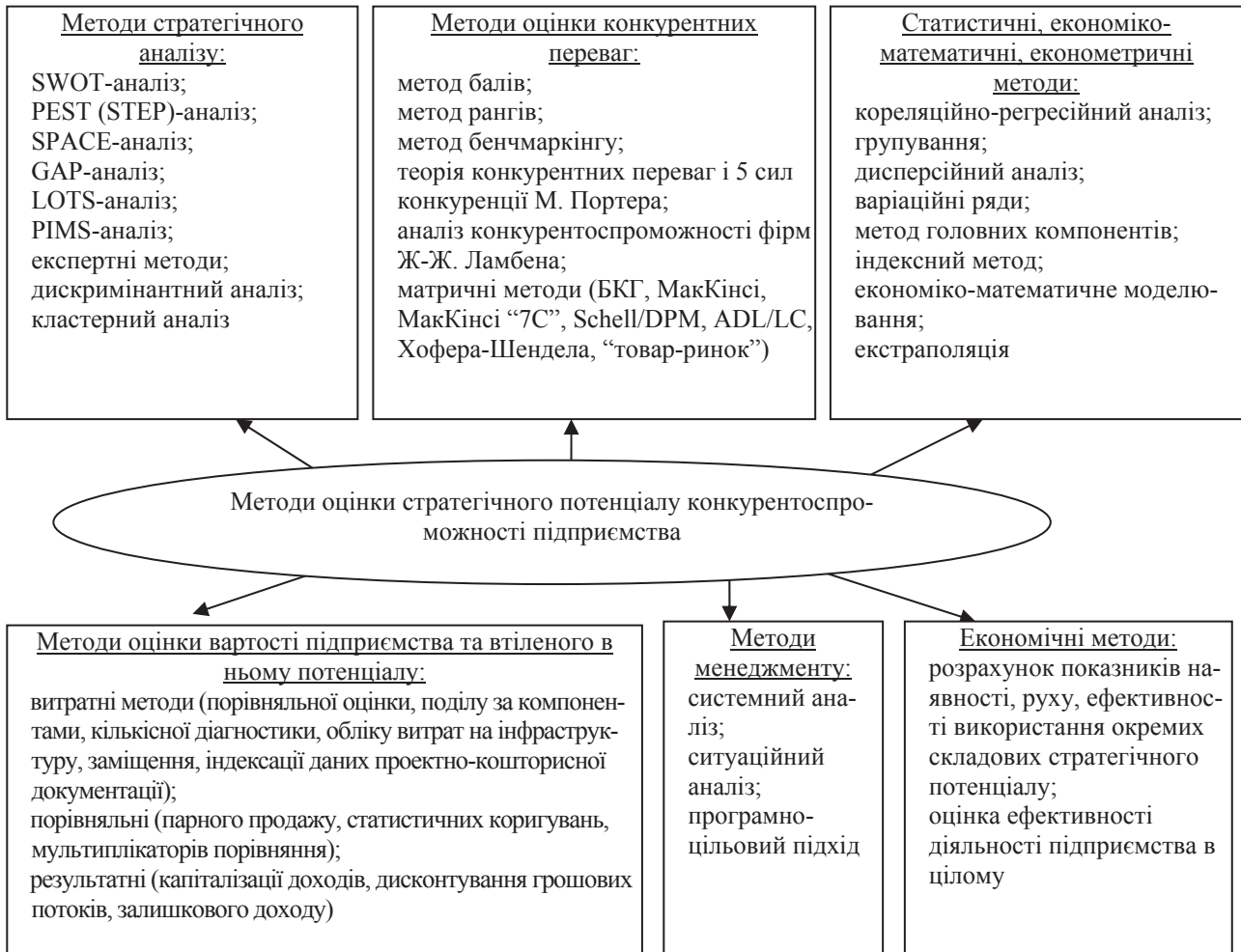
$$Кет_{gpij} = ОЦ_{gpij} / Ет_{gpij}, \quad (1)$$

де $Кет_{gpij}$ – коефіцієнт еталонності g -го показника i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності j -го підприємства, $Ет_{gpij}$ – еталонне значення g -го показника i -ї складової потенціалу j -го підприємства.

¹ Бідник Н.Б. Математичні методи оптимізації конкурентоспроможності підприємства : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.11 / Н.Б. Бідник. – Львів, 2007. – С.6.

² Павлова В.А. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств-виробників споживчих товарів : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.06.01 / В.А. Павлова. – Донецьк, 2006. – С.13.

³ Самойлик Ю.В. Механізм структуризації стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства / Ю.В. Самойлик // Технологічний аудит та резерви виробництва. – Харків: ІПП “Технологічний центр”. – 2011. – № 2 (2). – С. 33.

Структура методів оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства

Якщо фактичний показник має від’ємне значення, а еталон – додатне (або навпаки), то коефіцієнт еталонності дорівнює нулю. Якщо фактичний показник більше еталонного значення, то при розрахунку коефіцієнта еталонності формула буде оберненою. Максимальне значення коефіцієнта еталонності – 1, мінімальне – 0.

Коефіцієнт значимості i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства ($KЗп_i$) доцільно визначати експертним методом.

Коефіцієнт питомої ваги i -ї складової потенціалу підприємства розраховується таким чином:

$$КПВп_i = KЗп_i / \sum_{i=1}^m KЗп_i, \quad (2)$$

де $КПВп_i$ – коефіцієнт питомої ваги i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства, $KЗп_i$ – коефіцієнт значимості i -ї складової потенціалу,

m – кількість i -х складових потенціалу підприємства.

Оцінку ($ОЦп_{ij}$) та коефіцієнт еталонності ($Кетп_{ij}$) i -ї складової потенціалу j -го підприємства визначимо як середнє значення відповідно оцінок g -го показника i -ї складової потенціалу j -го підприємства ($ОЦ_{gп_{ij}}$) та коефіцієнт еталонності g -го показника i -ї складової потенціалу j -го підприємства.

Зважена оцінка i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності j -го підприємства ($ЗОЦп_{ij}$) розраховується так:

$$ЗОЦп_{ij} = ОЦп_{ij} \cdot КПВп_{ij}. \quad (3)$$

Показник конкурентоспроможності i -ї складової стратегічного потенціалу j -го підприємства ($Кп_{ij}$):

$$Кп_{ij} = ЗОЦп_{ij} \cdot Кетп_{ij}. \quad (4)$$

Показник конкурентоспроможності j -го підприємства ($КП_{ij}$):

$$КП_j = \sum_{i=1}^m Кп_{ij}. \quad (5)$$

У процесі оцінювання конкурентоспроможності підприємства необхідно визначити резерви (невикористані можливості), які доцільно враховувати при формуванні стратегії управління конкурентоспроможністю підприємства в цілому та окремих функціональних напрямів його діяльності зокрема.

Резерв стратегічної конкурентоспроможності i -ї складової потенціалу j -го підприємства ($\uparrow \text{СКП}_{ij}$) пропонуємо визначити за формулою:

$$\uparrow \text{СКП}_{ij} = \text{КП}_{\text{ет}} - \text{КП}_{ij}, \quad (6)$$

де $\text{КП}_{\text{ет}}$ – показник конкурентоспроможності i -ї складової потенціалу підприємства-еталона.

Резерв стратегічної конкурентоспроможності підприємства ($\uparrow \text{СКП}_j$):

$$\uparrow \text{СКП}_j = \text{КП}_{\text{ет}} - \text{КП}_j, \quad (7)$$

де $\text{КП}_{\text{ет}}$ – показник конкурентоспроможності підприємства-еталона.

Доцільним є розрахунок відносної оцінки i -ї складової потенціалу j -го підприємства (ВОЦ_{ij}), яка показує, на скільки i -та складова потенціалу j -го підприємства нижча еталонного значення, враховуючи її відносну конкурентоспроможність порівняно з іншими підприємствами:

$$\text{Кзбп}_{ij} = \sum_{i=1}^m (\text{ОЦ}_{ij} \cdot \text{Кет}_{ij}), \quad (8)$$

Таким чином, можна визначити коефіцієнт збалансованості стратегічного потенціалу конкурентоспроможності j -го підприємства (Кзбп_j):

$$\text{Кзбп}_j = \sum_{i=1}^m \text{ВОЦ}_{ij}, \quad (9)$$

$$\text{або } \text{Кзп}_j = \sum_{i=1}^m \text{ВОЦ}_{ij}. \quad (10)$$

Відхилення i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності j -го підприємства від коефіцієнта збалансованості потенціалу ($\Delta \text{ВОЦ}_{ij}$):

$$\Delta \text{ВОЦ}_{ij} = \text{ВОЦ}_{ij} - \text{Кзп}_j. \quad (11)$$

Середнє відносне відхилення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності j -го підприємства від балансового значення ($\overline{\Delta \text{ВВОЦ}}_j$):

$$\overline{\Delta \text{ВВОЦ}}_j = \left(\sum_{i=1}^m \Delta \text{ВВОЦ}_{ij} \right) / m. \quad (12)$$

Показник конкурентоспроможності підприємства-еталона розраховується аналогічно показнику конкурентоспроможності j -го підприємства, причому для спрощення розрахунків можна взяти до уваги те, що підприємство-еталон має найвищі оцінки всіх показників складових потенціалу підприємства, що дорівнює кількості підприємств-конкурентів, які обрані для діагностики. Коефіцієнт еталонності підприємства-еталона дорівнює 1. Коефіцієнт питомої ваги i -ї складової потенціалу підприємства-еталона береться той самий, що і для j -го підприємства, у сумі коефіцієнти питомої ваги дорівнюють 1, тому показник конкурентоспроможності підприємства-еталона дорівнює кількості підприємств-конкурентів, які обрано для діагностики.

Пропонований методологічний підхід комплексно враховує складові стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства та допомагає чисельно визначити можливий резерв для досягнення еталонної конкурентоспроможності.

За допомогою даного методологічного підходу проведено оцінку стратегічного потенціалу конкурентоспроможності трьох провідних м'ясопереробних підприємств Полтавської області, які посідають домінуючі місця на регіональному ринку м'ясопродуктів і мають подібні параметри розвитку, а саме: КП "Полтавський м'ясокомбінат", ПАТ "Кременчукм'ясо", ТОВ "Глобинський м'ясокомбінат".

У процесі оцінки ресурсного потенціалу до уваги брали такі показники, як вартість капіталу, середньорічна чисельність персоналу, а також показники віддачі кожної складової ресурсного потенціалу. До показників, що характеризують виробничий потенціал, належать обсяги виробництва, рівень використання виробничих потужностей підприємства, тривалість одного обороту та ін. Для оцінки фінансово-інвестиційного потенціалу проаналізовано показники прибутковості, рентабельності, ліквідності, фінансової стійкості. Маркетинговий потенціал характеризують: частка ринку, ефективність реклами, розвиненість збутової мережі. Для

аналізу сприйняття підприємства споживачами було проведено їхнє анкетне опитування, за яким визначено імідж досліджуваних підприємств. Результат розрахунку по-

казників конкурентоспроможності складових стратегічного потенціалу КП “Полтавський м’ясокомбінат” та підприємства в цілому наведено в таблиці.

Конкурентоспроможність КП “Полтавський м’ясокомбінат”, 2008-2011 рр.

Складові стратегічного потенціалу конкурентоспроможності	КЗп _i	КПВп _i	ОЦп _{ij}	Кетп _{ij}	ЗОЦп _{ij}	Kn _{ij}	↑СКП _{ij}	ВОЦn _{ij}	Kn _{iem}
Ресурсний потенціал	4	0,267	1,1	0,467	0,296	0,139	82,7	0,519	0,800
Виробничий потенціал	3	0,200	1,3	0,456	0,267	0,122	79,7	0,609	0,600
Фінансово-інвестиційний потенціал	2	0,133	2,1	0,564	0,279	0,157	60,7	1,179	0,400
Маркетинговий потенціал	1	0,067	2,3	0,710	0,156	0,111	44,7	1,658	0,200
Сприйняття підприємства споживачами (за підсумками опитування)	5	0,333	3	1,000	1,000	1,000	0,0	3,000	1,000
Усього	15	1,000	9,9	x	2,0	1,528	x	x	3,000

Загальний рівень конкурентоспроможності КП “Полтавський м’ясокомбінат” становить 1,528, або лише 50,9% потенційно можливого показника, тобто резерв стратегічної конкурентоспроможності даного підприємства ($\uparrow СКП_j$) дорівнює 49,1%. Щоб досягти максимальної конкурентоспроможності підприємству, необхідно змінити стратегію управління конкурентоспроможністю ресурсного і виробничого потенціалів, оскільки оцінка цих показників найнижча порівняно з еталоном та іншими складовими стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства. Позитивною є максимальна конкурентоспроможність м’ясокомбінату за сприйняттям підприємства споживачами, коефіцієнт збалансованості стратегічного потенціалу якого, розрахований за формулою (10), становить: $Кзбп_j = 1,393$.

Визначимо відхилення i -ї складової стратегічного потенціалу конкурентоспроможності від його коефіцієнта збалансованості за формулою (11):

1. Відхилення ресурсного потенціалу:

абсолютне – $\Delta ВОЦn_{11}(\pm) = -0,874$, відносне – $\Delta ВОЦn_{11}(\div) = (-62,7 \%)$.

2. Відхилення виробничого потенціалу:

абсолютне – $\Delta ВОЦn_{21}(\pm) = -0,784$, відносне – $\Delta ВОЦn_{21}(\div) = (-56,3 \%)$.

3. Відхилення фінансово-інвестиційного потенціалу:

абсолютне – $\Delta ВОЦn_{31}(\pm) = -0,214$, відносне – $\Delta ВОЦn_{31}(\div) = (-15,4 \%)$.

4. Відхилення маркетингового потенціалу:

абсолютне – $\Delta ВОЦn_{41}(\pm) = 0,265$, відносне – $\Delta ВОЦn_{41}(\div) = 19,0 \%$.

5. Відхилення показників сприйняття підприємства споживачами:

абсолютне – $\Delta ВОЦn_{51}(\pm) = 1,607$, відносне – $\Delta ВОЦn_{51}(\div) = 115,4 \%$.

Середнє відносне відхилення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності КП “Полтавський м’ясокомбінат” від балансового значення, розраховане за формулою (12), становить 53,76. Отже, стратегічний потенціал конкурентоспроможності КП “Полтавський м’ясокомбінат” незбалансований. Особливо негативними є значні від’ємні відхилення ресурсного та виробничого потенціалів.

Проведемо аналогічну оцінку рівня конкурентоспроможності АТ “Кременчукм’ясо” і ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат”. Загальний рівень конкурентоспроможності ПАТ “Кременчукм’ясо” – 1,382, що становить лише 46,1% потенційно можливого показника. Щоб досягти максимальної конкурентоспроможності, насамперед необхідно підвищити імідж підприємства серед споживачів, резерв стратегічної конкурентоспроможності даної складової стратегічного потенціалу підприємства дорівнює 82,9%. Найвищу конкурентоспроможність має ресурсний потенціал підприємства, який лише

на 29,5 % нижчий потенційно можливого. Середнє відносне відхилення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності ПАТ “Кременчук’ясо” від балансового значення, розраховане за формулою (12), дорівнює 36,54, отже його стратегічний потенціал розбалансований, оскільки спостерігаються суттєві відхилення відносних оцінок усіх складових потенціалу від коефіцієнта збалансованості, особливо негативними є значні від’ємні відхилення фінансово-інвестиційного потенціалу та показників сприйняття підприємства споживачами від балансового показника.

Загальний рівень конкурентоспроможності ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат” становить 1,678 – це найвищий показник серед трьох досліджуваних підприємств. Проте для досягнення еталонної конкурентоспроможності необхідно підвищити її рівень на 40,1%. Насамперед, маркетингового та фінансово-інвестиційного потенціалів, резерв яких становить – відповідно 68,5% і 48,2%. Середнє відносне відхилення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат” від балансового значення становить 23,22. Порівняно з конкурентами стратегічний потенціал конкурентоспроможності останнього найбільш збалансований, однак негативним є значне від’ємне відхилення маркетингового потенціалу (-43,7 %). Виробничий потенціал на 32,1 % перевищує баланс, однак для досягнення ефекту синергії та стратегічної конкурентоспроможності необхідне підвищення ефективності формування і використання інших складових потенціалу.

Отже, найближчим до еталону серед досліджуваних підприємств є ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат”. За ресурсним потенціалом еталонне значення якого становить 0,8, лідируючі позиції посідають останній, а також ПАТ “Кременчук’ясо” з рівнем конкурентоспроможності цієї складової по 0,564 (70,5%). За виробничим потенціалом (еталонна конкурентоспроможність 0,6) та фінансово-інвестиційним (еталонна конкурентоспроможність 0,4) лідером є ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат” – 0,443 (73,8%) і 0,207 (51,8%) відповідно. За маркетинговим потенціалом (еталонна конку-

рентоспроможність 0,2) лідером є ПАТ “Кременчук’ясо” – 0,118 (59 %). Лідером за сприйняттям споживачами є КП “Полтавський м’ясокомбінат”, конкурентоспроможність за цією складовою у якого становить 100% і дорівнює еталонному значенню.

Щодо конкурентоспроможності підприємств у цілому, то на першому місці знаходиться ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат” із показником 1,798, що становить 59,9% максимально можливого значення; на другому – КП “Полтавський м’ясокомбінат” з показником 1,528 (50,9 %), на третьому – ПАТ “Кременчук’ясо” з показником 1,382 (46,1 %). Одержані результати показують, що рівень конкурентоспроможності досліджуваних підприємств майже у два рази нижчий потенційно можливого, що пов’язано з незбалансованістю стратегічного потенціалу підприємств, тому стратегія управління конкурентоспроможністю цих підприємств має бути спрямованою на досягнення ефекту синергії. За результатами розрахунків показників відносної конкурентоспроможності можна зробити висновок, що рівень конкурентоспроможності ПАТ “Кременчук’ясо” відносно КП “Полтавський м’ясокомбінат” і ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат” нижчий – відповідно на 9,6 і 23,1%. Рівень конкурентоспроможності КП “Полтавський м’ясокомбінат” відносно ПАТ “Кременчук’ясо” вищий на 10,6%, але на 15% нижчий відносно ТОВ “Глобинський м’ясокомбінат”. Рівень конкурентоспроможності останнього відповідно на 17,7 та 30,1% вищий відносно КП “Полтавський м’ясокомбінат” і ПАТ “Кременчук’ясо”.

Отже, методологія оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства передбачає вибір: підприємств-конкурентів, що мають подібні параметри розвитку; складових стратегічного потенціалу підприємства, що визначають його конкурентоспроможність; системи показників, необхідних і достатніх для оцінки конкурентоспроможності кожної складової стратегічного потенціалу підприємства. Важливим напрямом даного методологічного підходу є аналіз збалансованості стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємств.

ва та визначення резерву стратегічної конкурентоспроможності.

У результаті застосування даного методологічного підходу щодо оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств Полтавської області нами визначено, що найвищий рівень конкурентоспроможності має ТОВ "Глобинський м'ясокомбінат", усі дослі-

джувані підприємства мають незбалансований стратегічний потенціал і значні резерви підвищення рівня конкурентоспроможності.

Перспективи досліджень у даному напрямі полягають в обґрунтуванні резервів підвищення рівня конкурентоспроможності національних аграрних підприємств, зокрема м'ясопродуктового підкомплексу.

Обґрунтовано методичний підхід до оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства, який передбачає визначення коефіцієнта еталонності, оцінку показників стратегічного потенціалу; розрахунок резерву стратегічної конкурентоспроможності підприємства. Визначено рівень конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств Полтавської області.

Обоснован методологический подход к оценке стратегического потенциала конкурентоспособности предприятия, который предусматривает определение коэффициента эталонности, оценку показателей стратегического потенциала; расчет резерва стратегической конкурентоспособности предприятия. Определен уровень конкурентоспособности мясоперерабатывающих предприятий Полтавской области.

The methodological approach towards evaluation of strategic potential of competitiveness of enterprise, which presupposes determination of standard coefficient, estimation of indexes of strategic potential of competitiveness of enterprise; calculation of reserve of strategic competitiveness of enterprise is substantiated. The level of competitiveness of meat processing enterprises of Poltava region is defined.

*

М.Д. ГИЛКА, кандидат економічних наук

Л.В. ПРОКОПЕЦЬ, асистент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх державна підтримка

Відомо, що сільське господарство потребує державної підтримки в силу своєї специфіки. Наприклад, країни Європейського Союзу здійснюють підтримку своїх фермерів у рамках САП. Тут, як і в США, основним елементом підтримки є фіксовані внутрішні ціни, однак без встановлення контролю за розміром виробництва. Також діють програми сприяння експорту надлишкової продукції, який виникає під впливом фіксованих цін. Країни «третього світу» (країни, що розвиваються), на відміну від США та країн ЄС, проводять політику цін, яка передбачає широкі субсидії споживачам сільськогосподарської продукції та, поряд із цим, «приховане оподаткування» виробників. Така політика спрямована не на підтримку сільськогосподарських виробників, а субсидує споживачів і цим самим завдає шкоди виробникам, автоматично позбавля-

ючи їхню продукцію конкурентоспроможності не тільки на світовому, але й на вітчизняних ринках.

У колишньому Радянському Союзі проводилася політика одночасного обмеженого субсидування виробників сільськогосподарської продукції та споживачів. Аналогів такої політики в світі більше не траплялося. Політика лібералізації цін, яка розпочалася в 1992 році, зруйнувала надбання Радянського Союзу і призвела до занепаду сільського господарства¹.

Очевидно, що якщо українське сільське господарство позбавити державної підтримки, то більшість видів сільськогосподарської продукції втратить свою конкурентоспроможність на світовому ринку, порівняно з продук-

¹ Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК : навч. посіб. / Г. В. Черевко. – К. : Знання, 2006. – С. 173 – 184.

ва та визначення резерву стратегічної конкурентоспроможності.

У результаті застосування даного методологічного підходу щодо оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств Полтавської області нами визначено, що найвищий рівень конкурентоспроможності має ТОВ "Глобинський м'ясокомбінат", усі дослі-

джувані підприємства мають незбалансований стратегічний потенціал і значні резерви підвищення рівня конкурентоспроможності.

Перспективи досліджень у даному напрямі полягають в обґрунтуванні резервів підвищення рівня конкурентоспроможності національних аграрних підприємств, зокрема м'ясопродуктового підкомплексу.

Обґрунтовано методичний підхід до оцінки стратегічного потенціалу конкурентоспроможності підприємства, який передбачає визначення коефіцієнта еталонності, оцінку показників стратегічного потенціалу; розрахунок резерву стратегічної конкурентоспроможності підприємства. Визначено рівень конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств Полтавської області.

Обоснован методологический подход к оценке стратегического потенциала конкурентоспособности предприятия, который предусматривает определение коэффициента эталонности, оценку показателей стратегического потенциала; расчет резерва стратегической конкурентоспособности предприятия. Определен уровень конкурентоспособности мясоперерабатывающих предприятий Полтавской области.

The methodological approach towards evaluation of strategic potential of competitiveness of enterprise, which presupposes determination of standard coefficient, estimation of indexes of strategic potential of competitiveness of enterprise; calculation of reserve of strategic competitiveness of enterprise is substantiated. The level of competitiveness of meat processing enterprises of Poltava region is defined.

*

М.Д. ГИЛКА, кандидат економічних наук

Л.В. ПРОКОПЕЦЬ, асистент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх державна підтримка

Відомо, що сільське господарство потребує державної підтримки в силу своєї специфіки. Наприклад, країни Європейського Союзу здійснюють підтримку своїх фермерів у рамках САП. Тут, як і в США, основним елементом підтримки є фіксовані внутрішні ціни, однак без встановлення контролю за розміром виробництва. Також діють програми сприяння експорту надлишкової продукції, який виникає під впливом фіксованих цін. Країни «третього світу» (країни, що розвиваються), на відміну від США та країн ЄС, проводять політику цін, яка передбачає широкі субсидії споживачам сільськогосподарської продукції та, поряд із цим, «приховане оподаткування» виробників. Така політика спрямована не на підтримку сільськогосподарських виробників, а субсидує споживачів і цим самим завдає шкоди виробникам, автоматично позбавля-

ючи їхню продукцію конкурентоспроможності не тільки на світовому, але й на вітчизняних ринках.

У колишньому Радянському Союзі проводилася політика одночасного обмеженого субсидування виробників сільськогосподарської продукції та споживачів. Аналогів такої політики в світі більше не траплялося. Політика лібералізації цін, яка розпочалася в 1992 році, зруйнувала надбання Радянського Союзу і призвела до занепаду сільського господарства¹.

Очевидно, що якщо українське сільське господарство позбавити державної підтримки, то більшість видів сільськогосподарської продукції втратить свою конкурентоспроможність на світовому ринку, порівняно з продук-

¹ Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК : навч. посіб. / Г. В. Черевко. – К. : Знання, 2006. – С. 173 – 184.

цією, що виробляється країнами з високим рівнем державної підтримки. Крім того, без державної підтримки умови розвитку сільського господарства стануть ще більше нерівними щодо умов, в яких розвивається сільськогосподарська галузь у високорозвинутих країнах світу. Все це може спровокувати зниження сільського господарства в Україні.

Проблемами конкуренції та конкурентоспроможності як економічних явищ займалися ще Д. Рікардо й А. Сміт. Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробив австрійський та американський вчений Й. Шумпетер. Поряд із цим проблемам державної підтримки сільського господарства і підвищенню його конкурентоспроможності присвячені праці сучасних учених-економістів – В. Андрійчука, О. Бородіної, Ю. Губені, М. Дем'яненка, М. Зубця, Т. Калашнікової, І. Кобути, О. Лисака, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін. Проте зміна форм господарювання в умовах динамічного ринкового середовища після вступу України до СОТ і на шляху до євроінтеграції вимагає поглиблення й розширення досліджень щодо визначення ролі держави у забезпеченні життєдіяльності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, гарантуванні продовольчої безпеки країни, створенні умов для комплексного розвитку сільських територій тощо.

Метою статті є оцінка рівня державної підтримки сільського господарства в Україні, країнах-членах СОТ і ЄС, аналіз конкурентної ситуації на ринку сільськогосподарської продукції, а також обґрунтування оптимальної системи державної підтримки сільського господарства України для забезпечення підвищення його конкурентоспроможності.

Державна підтримка сільського господарства в Україні регулюється Законами України «Про державну підтримку сільського господарства України»¹ та «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»², а також Постановою Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року»³ (далі – *Програма*). У Програмі зазначається, що сільське господарство України нині знаходиться в критичному стані. Зокрема, про це свідчить зменшення виробництва сільськогосподарської продукції більше ніж у три рази, що є загрозливим для гарантування продовольчої безпеки України. Також знижується рівень зайнятості сільського населення, а деіндустріалізація сільського господарства набуває загрозливих масштабів⁴. Ці та ряд інших проблем зумовлюють вжиття заходів для забезпечення розвитку сільського господарства і сільських територій. При цьому на першому плані повинна бути не економічна парадигма господарювання, а людина, забезпечення нормальних умов її життєдіяльності⁵.

Український вчений П. Саблук зазначає, що найважливішою причиною кризи на селі є низька ефективність сучасної аграрної політики, передусім земельної й бюджетної. Причому проблема полягає не в дефіциті коштів державного бюджету, а в недосконалому механізмі їх розподілу. Адже, змінивши принципи бюджетного забезпечення та вдосконаливши системи розподілу коштів і контролю за їхнім використанням, навіть за умови незмінності обсягів бюджетного фінансування, можна значно поліпшити ситуацію на селі. Крім того, П. Саблук наголошує, що державне субсидування є лише засобом підтримки аграрного розвитку, а не його основним джерелом. Головну увагу треба зосереджувати на залученні у сільське господарство інвестицій, насамперед внутрішніх, і на поліпшенні загального інвестиційного клімату в країні.⁶

При цьому не можна забувати, що сільське господарство в усьому світі є галуззю, найменш привабливою для інвестицій, що пояснюється рядом факторів, які ґрунтуються на специфічних базових принципах функціону-

¹ Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – №49. – Ст. 527.

² Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2006. – №1. – Ст. 17.

³ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова КМ України від 19.09.07 р. № 1158 – Режим доступу <http://zakon.nau.ua/print/?f=5&fs=10&uid=1136.1196.1&type=0>

⁴ Там само.

⁵ Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 4–19.

⁶ Там само.

вання сільськогосподарського товарного виробництва, зокрема – це обмеженість виробничих потужностей, сезонність виробництва, залежність від природно-кліматичних умов, просторове розміщення і т. д. Але головними є фактори сфери маркетингу, оскільки ринок сільськогосподарської продукції є специфічним ринком, що має досить складні характеристики, які не створюють для сільського господарства жодних переваг, а наштовхують його на складну ринкову ситуацію¹.

Для ефективного функціонування ринку сільськогосподарської продукції конкурентна ситуація є не вигідною як із боку попиту, так і з боку пропозиції. З боку пропозиції тому, що в сільському господарстві існує велика кількість виробників, які пропонують в обмеженому часовому проміжку дуже гомогенну за якісними параметрами продукцію. Ця продукція має схожі вихідні стандартизаційні й економічні характеристики та надходить на ринок практично одночасно. З іншого боку, відбулися зміни у процесі трансформації економічних відносин у сільському господарстві, які стосуються функціонування ринкового середовища, зокрема – це відсутність адміністративного впливу на обсяги та структуру виробництва, економічна свобода, поява нових виробників тощо. Все це зумовлює ситуацію, за якої ринок сільськогосподарської продукції діє в умовах реальної ідеальної конкуренції.

Навпаки, з боку попиту, існує реальна ситуація олігопсонії, незважаючи на деякі позитивні зміни щодо диверсифікації покупців сільськогосподарської продукції. Кількість і рівень конкуренції покупців сільськогосподарської продукції є невеликими, а самі покупці мають набагато вищий товарний та ціновий вибір, ніж виробники у виборі умов реалізації, джерела збуту й ціни.

Поряд із цим сільськогосподарські виробники, які є вагомими з погляду агробізнесу покупцями виробничих ресурсів, знову опиняються у складній ринковій ситуації монопсоністичної конкуренції тому, що більшість закупівельних, переробних, сервісних і постачальницьких підприємств мають виразну монопсонну характеристику, якій властиве прагнення одержати найвищі прибут-

ки або інші економічні вигоди за рахунок клієнтів. Отже, сільське господарство знаходиться у не вигідній ринковій ситуації, що зумовлює його невисоку конкурентну спроможність, низьку інвестиційну привабливість та невисоку економічну ефективність. Звичні посилання на диспаритет цін, “цінові ножиці”, необхідність пільгових кредитів, нестачу власних обігових коштів є тільки проявами перманентної несприятливої ринкової ситуації².

Сільське господарство України у цьому плані не є винятком. Його критичний стан, про який йшлося вище, вимагає залучення ще більшої кількості зовнішніх фінансових ресурсів, фінансування з державного бюджету зокрема. Варто зазначити, що державна підтримка сільського господарства в Україні, починаючи з 2000 року, мала тенденцію до зростання. Так, у 2000 році на підтримку сільського господарства виділено 2,5 млрд грн, у 2005 році – 9 млрд грн, у 2008 році – 11 млрд грн. На жаль, у 2010 році вона знову різко зменшилася і становила лише 3,6 млрд грн³. Більшість фахівців із даних питань, з якими ми погоджуємося, вважають, що існуючі обсяги державної підтримки все ще недостатні для забезпечення розвитку аграрного сектору та формування продовольчої безпеки України.

Зауважимо при цьому, що на країни ЄС з боку світового аграрного ринку і СОТ існує певний тиск із метою забезпечення створення рівноправної торгівлі сільськогосподарською продукцією та відмови від підтримки сільського господарства, яка створює диспропорцію у цінах на продукцію. Тому Європейський Союз модернізує високий рівень підтримки сільського господарства, а також ставить протекціоністські бар'єри для входження у європейський ринок продукції інших держав, здійснює субсидування експорту⁴.

² Губені Ю. Е. Аграрна реформа в Чеській Республіці: від «оксамитової» революції до європейської інтеграції. Приклад гідний наслідування / Ю. Е. Губені. – Львів : Українські технології, 2001. – С. 268–269.

³ Довідка про фінансування видатків по Мінагрополітики за рахунок коштів загального фонду державного бюджету за програмами підтримки розвитку підприємств АПК згідно з помісячним розписом асигнувань Державного бюджету України на 2010 рік / [Електронний ресурс] : On-line. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?12100>

⁴ Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Андрійчук, М. Зубець, В. Юрчишин; за ред. В. Андрійчука. – К. : Аграрна наука, 2005. – С. 99.

¹ Губені Ю. Регулювання аграрного ринку в сільському господарстві Чехії / Ю. Губені // Економіка АПК. – 1998. – №2. – С. 73–74.

Спільна аграрна політика країн ЄС розпочалася із створення умов для досягнення високої продуктивності праці протягом усього процесу сільськогосподарського виробництва та забезпечення країн ЄС життєздатним аграрним сектором економіки. Результатом реформ підтримки сільського господарства у рамках СOT є збільшення фінансування програм сільського розвитку – це, зокрема, заходи, які сприяють виживанню й розвитку сільських територій, у тому числі збереження навколишнього середовища, забезпечення сільського населення робочими місцями¹, схеми раннього виходу на пенсію, утримання лісонасаджень, платежі з допомоги фермерам у найменш сприятливих регіонах, сприяння залученню інвестицій, просування продукції та диверсифікація сільського господарства. Зазначені заходи співфінансуються країнами-членами ЄС із фінансуванням 50% із бюджету ЄС. Збільшити суму відрахувань на розвиток сільської місцевості запропоновано також на останньому перегляді спільної аграрної політики (САП) країн ЄС. Дані кошти повинні використовуватися країнами-членами ЄС для фінансування програм у сферах боротьби із змінами клімату, управління водними ресурсами, захисту біорізноманіття й розвитку відновлюваних джерел енергії².

Багатосторонні переговори країн-членів СOT, що стосуються скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства та лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, зумовлюють постійне реформування САП країн ЄС. Нові країни-члени ЄС, які вступили до ЄС у травні 2004 року, прийняли САП і відповідно до цього внесли зміни у внутрішню підтримку сільського господарства, запровадивши такі механізми САП, як регулювання ринків, управління платежами та заходи регуляторного характеру. Основним елементом останньої хвилі реформування САП є введення з 1 січня 2005 року схеми єдиних платежів фермерам (SFPS – single farm payments scheme) або

підтримки доходів фермерів, яка не пов'язана з виробництвом («decoupled» in some support). Це означає, що програми підтримки з «блакитної скриньки» переводяться до «зеленої скриньки», а на фінансування програм «зеленої скриньки», як відомо, не накладаються обмеження за міжнародними домовленостями в рамках СOT.

У країнах ЄС нова схема прямих платежів SFPS вже безпосередньо не залежить від того, які сільськогосподарські культури вирощує фермер. Дані платежі розраховуються на основі прямих платежів на 1 га посівів, або на 1 голову тварин, які фермери одержували у 2000–2002 роках. Ця реформа САП ліквідувала прямий зв'язок між сумою допомоги, яка надається фермерам, та обсягом виробленої продукції. Вона стала б максимально вигідною у тому випадку, якщо б одержала підтримку всіх країн-членів ЄС. Однак деякі країни-члени ЄС ввели SFPS у 2007 році, а до того часу поєднували надання прямих платежів, які пов'язані з виробництвом, і нових платежів, які з ним не пов'язані. Серед країн-членів ЄС були й такі, що прийняли рішення здійснювати платежі, які безпосередньо пов'язані з виробництвом (coupled payments)³. Дана реформа передбачає посилення вимог до фермерів щодо забезпечення продовольчої безпеки продукції, яка ними виробляється, охорони навколишнього середовища, способу утримання тварин тощо. Дотримання цих вимог забезпечує фермерам одержання премій до 10 тис. євро, а порушення карається санкціями у вигляді зменшення розміру премій підтримки. Передбачається також поступово зменшувати підтримку великих ферм (крім тих, які розташовані у віддалених та менш розвинених районах) і зберегти повномасштабну підтримку малих ферм, які одержують прямі бюджетні субсидії у сумі до 5 тис. євро⁴.

Багато вчених, з якими ми погоджуємося, вважають, що ця реформа є способом втручання держави у розвиток сільського господарства, але більш адаптованим до вимог ринкової економіки, ніж попередні, тому що дає змогу фермерам вільно вибирати напрями діяльності, а, отже, й орієнтацію на вимоги ринку. Результатом цього може бути

¹ Лисак О. І. Економічна активність сільськогосподарських товаровиробників в умовах дії програм фінансової підтримки / О. І. Лисак // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу : зб. наук. доп. – Львів : Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 169–178.

² Кобута І. В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СOT / І. В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 132–136.

³ Там само.

⁴ АПК – Информ [Електронний ресурс] : On-line: Досьє, №6. – Европейский Союз – Режим доступу : <http://www.apk.inform.com>.

зростання виробництва тих видів продукції, на які буде більший попит і які приносять більшу економічну вигоду. Багато дискусій точиться з приводу того, чи доцільно застосовувати систему прямих платежів в Україні. Заслуговує на увагу погляд на цю проблему українського вченого В. Андрійчука, який вважає, і з яким ми погоджуємося, що запроваджувати в Україні систему прямих платежів є на даному етапі передчасним та може розглядатися тільки як перспектива. По-перше, тому, що слабкою є матеріально-технічна база сільського господарства, а окремі галузі знаходяться в стані занепаду; по-друге, рівень державної підтримки в Україні нині ще недостатній.

Отже, в умовах обмежених бюджетних коштів для підтримки сільського господарства застосування прямих платежів на 1 га посівів і на 1 голову тварин для всіх сільськогосподарських виробників призведе до розпорошення фінансових ресурсів, що, в свою чергу, спричинить втрату можливості одержувати від них очікувану віддачу. У зв'язку із вищезазначеним В. Андрійчук вважає, що державну підтримку сільського господарства треба здійснювати за галузевим принципом, спрямовуючи кошти на розвиток тих галузей, які мають соціальне або стратегічне значення, й за напрямками, які відповідають вимогам СОТ. У свою чергу, механізм галузевої підтримки треба будувати за двома каналами впливу: частину виділених коштів розподіляти на 1 га посівів (насаджень), або на 1 голову тварин, а іншу частину – на 1 т виробленої продукції. Перевага такого способу підтримки полягає в комплексності його впливу на виробництво. З одного боку, платежі на 1 га посівів стимулюватимуть розширення існуючих площ посівів, а на 1 голову тварин – збільшення їх поголів'я. З іншого боку, платежі на 1 т виробленої продукції сприятимуть збільшенню обсягів виробництва.¹

Крім того, цей учений пропонує для підтримки зруйнованих галузей сільськогосподарського виробництва надавати пільгові цільові кредити, якими за рахунок бюджетних коштів держава компенсувала б їхню вартість у повному або майже повному об-

сязі. Завдяки цьому кредити стануть доступнішими і сприятимуть збільшенню інвестицій у сільське господарство.

Отже, пропонується своєрідна комбінована система державної підтримки, яка на теперішній час може краще за інші системи задовольнити потреби сільського господарства України у фінансових ресурсах цільового характеру, які є обмеженими й гостродефіцитними².

Проте О. Бородіна вважає, що найбільш адекватною системою державної підтримки, яка найкраще враховує особливості перехідної економіки, в яких знаходиться Україна, є система прямих виплат. Основна мета прямої підтримки полягає не у стимулюванні виробництва конкретних видів продукції, а в забезпеченні стійкості виробників сільськогосподарської продукції для створення конкурентного середовища. При цьому діяльність сільськогосподарських підприємств здійснюватиметься не в очікуванні фінансових вливань від держави, а виходячи з ринкових орієнтирів. Даний конкурентний шлях О. Бородіна вважає єдино виправданим в умовах вступу України до СОТ.³

Водночас Т. Калашнікова вважає, що формування ринкового середовища в сільському господарстві вимагає від держави не відмовлятися від виконання функцій управління і планування економікою, а органічно поєднувати ринкові механізми з ефективним державним втручанням. Навіть в умовах обмеженості бюджетних коштів виділення їх на підтримку сільськогосподарських підприємств необхідно продовжувати здійснювати на рівні, що склався⁴.

Зазначимо, що після вступу до СОТ Україна приєдналася до групи країн RAM (з англ. *recently – acceded members*) і VRAM (з англ. *very recently – acceded members*), тобто до групи країн-членів СОТ. До цієї групи входять Албанія, Вірменія, В'єтнам, Киргизька Республіка, Македонія, Молдова, Саудівська Аравія. Відповідно до останньої версії проекту домовленостей раунду «Доха –

¹ Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 96–98.

² Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Андрійчук, М. Зубець, В. Юрчишин; за ред. В. Андрійчука. – К. : Аграрна наука, 2005. – С. 102–103.

³ Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О. М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С. 109–125.

⁴ Калашнікова Т. В. Механізм і пріоритети державної підтримки аграрного сектору економіки / Т. В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2008. – №8. – С. 100–104.

Розвиток» від країн RAM, які характеризуються перехідною системою економіки та низьким рівнем доходів, не вимагатиметься зменшувати зобов'язання по СВП (Сукупний вимір державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції), який акумулює в собі «жовті» програми підтримки згідно з класифікацією Світової організації торгівлі. СОР, метою якої є реформування торговельної політики, ввела показник СВП (англ. AMS) для того, щоб встановити граничну верхню межу на рівень допомоги кожної країни на основі базового періоду, яка надається саме через програми «жовтої скриньки») і по *de minimis* (мінімальні рівні підтримки), які не включаються у СВП згідно із ст. 6:4 Угоди про сільське господарство СОР. Для розвинутих країн вони становлять 5% загальної вартості окремого виду продукції, виробленого у відповідному році, якщо підтримка надається конкретному виду продукції, та 5% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції, виробленої у відповідному році, якщо підтримка не надається конкретному виду продукції. Для країн, які розвиваються, ці мінімальні рівні становлять до 10% загальної вартості окремого виду продукції та 10% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції). У зв'язку з цим Україна не має зобов'язань перед СОР щодо скорочення внутрішньої підтримки, яка надається через «жовті» програми. Існує тільки зобов'язання не перевищувати річний рівень підтримки, який акумулюється у показнику СВП. Отже, результат сільськогосподарських переговорів, на які вплинув Доський раунд переговорів у СОР, виявився успішним для України, на відміну від інших країн-членів ЄС, яким

рекомендовано зменшити СВП за чотири наступні роки на 70%, та Канади – за п'ять наступних років на 45%¹.

У зв'язку із вступом України до СОР на прями і форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств зазнали певних змін – зокрема збільшилося фінансування програм сільського розвитку, зросли платежі з допомоги фермерам у найменш сприятливих регіонах. Також планується запровадити систему прямих платежів, що, на наш погляд, на даному етапі є передчасним, оскільки рівень бюджетного фінансування ще недостатній. Вважаємо, що нині оптимальною була б комплексна система підтримки сільського господарства. Також потрібно змінити напрями державної підтримки сільськогосподарських підприємств, зменшивши фінансування великих (за винятком тих, що знаходяться у найбільш віддалених районах і несприятливих природно-кліматичних зонах) та збільшивши фінансування малих сільськогосподарських підприємств.

Розглянувши конкурентну ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції можна констатувати, що сільське господарство залишиться найменш сприятливою для інвестицій галуззю, що ще раз підтверджує необхідність дотацій із державного бюджету. Проте вважаємо, що в жодному разі держава не повинна прагнути замінити для сільського господарства ринок і конкуренцію, а лише виступати їхнім гарантом. Надання конкурентному механізму можливості працювати на всьому аграрному ринку без обмежень за жодною ознакою забезпечить високу ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств.

Розглянуто рівень державної підтримки сільського господарства в Україні та країнах-членах СОР і ЄС, зміни форм та напрямів державної підтримки сільського господарства, зумовлені вступом України до СОР. Проаналізовано конкурентну ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції, обґрунтовано доцільність застосування комплексної системи державної підтримки сільського господарства.

Рассмотрен уровень государственной поддержки сельского хозяйства в Украине и странах-членах ВТО и ЕС, изменения форм и направлений государственной поддержки сельского хозяйства, обусловленные членством Украины в ВТО. Проанализирована конкурентная ситуация на рынке сельскохозяйственной продукции, обоснована целесообразность применения комплексной системы государственной поддержки сельского хозяйства.

The level of state support of agriculture is examined in Ukraine and countries-members of WTO and EU, change of forms and directions of state support of agriculture, predefined by entering of Ukraine to WTO. A competition situation is analysed at the market of agricultural produce. Expediency of application of the complex system of state support of agriculture is grounded.

*

¹ Кобута І. В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СОР / І. В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 132–136.

Кадрове забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств

На нинішньому етапі розвитку сільське господарство України зіткнулося з рядом проблем соціально-економічного характеру, однією з яких є питання кадрового забезпечення. Демографічна криза, низька престижність праці на селі, руйнування соціальної інфраструктури й інші в умовах функціонування окремих господарюючих суб'єктів в аграрній сфері – все це фактори, які взаємозумовлені, визначають існуючу ситуацію і неодноразово ставали об'єктом уваги науковців. У даному напрямі проводилися дослідження вітчизняними вченими: О.М. Царенком¹, І.І. Лукиновим², А.С. Малиновським³, В.М. Нагаєвим⁴, В.Н. Саладей⁵ й іншими. Їхні наукові висновки розкривають важливі організаційні, методологічні й прикладні аспекти визначеної проблеми, але потребують доповнення і узагальнення з урахуванням нинішніх умов функціонування сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – проаналізувати стан кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств України й розробити рекомендації щодо його поліпшення на основі визначення механізмів взаємозв'язку між рівнем кадрового забезпечення, умовами й результатами діяльності сільськогосподарських підприємств.

На регіональному рівні під впливом специфічних умов спостерігаються виражені особливості функціонування соціально-економічних систем, при цьому дослідження, проведені на матеріалах України в цілому, можуть згладити та узагальнити суттєві регіональні відмінності, й тим самим приховати ряд серйозних проблем. У зв'язку з цим за базу дослідження взято діяльність сільськогосподарських підприємств Житомирської області, де розвиток аграрної галузі особливо тісно зв'язаний з її кадровим забезпеченням, а існуючі проблеми можуть у найближчій перспективі набути негативних наслідків.

Аналізуючи результати діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області (табл.1), слід відзначити, що протягом останніх років спостерігається суттєве зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (за досліджуваній період – на 21%). Це відбувається навіть за наявності серйозних обмежень щодо забезпеченості енергетичними потужностями (за досліджуваній період скорочення відповідного показника майже вдвічі), земельними ресурсами (скорочення на 5,6 %). Особливо помітним видається підвищення продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах (майже у 2,4 раза) та зростання розмірів її оплати (більше ніж у 3,6 раза).

Подібна позитивна динаміка показників не може бути сприйнята однозначно, оскільки економічна результативність діяльності залишається нестабільною (в 2009 році сільськогосподарське виробництво в підприємствах було збитковим), а також вкрай небажаним є скорочення за аналізований період чисельності найманих працівників більше ніж на 60%.

¹ Кадрове забезпечення АПК / О.М.Царенко, С.І.Мельник, Л.І.Михайлова, С.Г.Турчина. – Суми: Вид-во “Козацький вал”, 2003. – 68 с.

² Лукинов І.І. Стратегія і механізми реформування АПК України І.І. Лукинов // Вісник ХДАУ. – 2001. – № 5. – С. 26-34.

³ Малиновський А.С. Кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань / А.С. Малиновський // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 97-104.

⁴ Нагаєв В.М. Удосконалення підсистеми підбору управлінського персоналу аграрних формувань / В.М. Нагаєв, Т.Є.Черета // Вісник ХНАУ. – 2006. – № 9. – С.165-168.

⁵ Саладей В.Н. Формування кадрового потенціалу села в умовах аграрних перетворень / В.Н.Саладей // Вісник ХНАУ. – 2008. – № 3. – С.285-292.

1. Динаміка ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Показник	Значення показника на кінець року				2010 р. до 2005 р., %
	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2010 р.	
Кількість діючих господарюючих суб'єктів	1389	1376	1349	1296	93,3
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1375,8	1330,4	1307,1	1299,1	94,4
Наявність енергетичних потужностей у сільськогосподарських підприємствах, тис. кВт	1881	1540	1246	1057	56,2
Виробництво валової продукції в сільськогосподарських підприємствах, млн грн (у порівнянних цінах 2005 року)	736,5	741,1	924,2	891,5	121,0
Середньооблікова чисельність найманих працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ним послуг, тис. осіб	43	27	18	16	37,2
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників підприємств сільського господарства й пов'язаних з ним послуг, грн	285	503	939	1032	362,1
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах (вироблено продукції з розрахунку на 1 середньорічного працівника), грн	17811,4	25624,2	39852,4	42731,6	239,9
Рівень рентабельності виробництва в сільськогосподарських підприємствах, %	-0,2	1,9	-0,6	7,3	7,5 р

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таку ситуацію можна частково пояснити об'єктивними, з позиції окремих господарюючих суб'єктів, факторами загострення демографічної ситуації на селі та зниженням конкурентоспроможності продукції тваринництва, що призвело до скорочення в структурі виробництва сільськогосподарських підприємств частки галузі, яка традиційно є основою при забезпеченні зайнятості в сіль-

ській місцевості. Подібний деструктивний вплив неспроможне подолати навіть згадане вище істотне зростання заробітної плати, яке не може бути сприйняте як достатнє, особливо якщо врахувати, що різниця між рівнями оплати праці у сільському господарстві та в інших сферах економіки України залишається вкрай різною (рис.1).

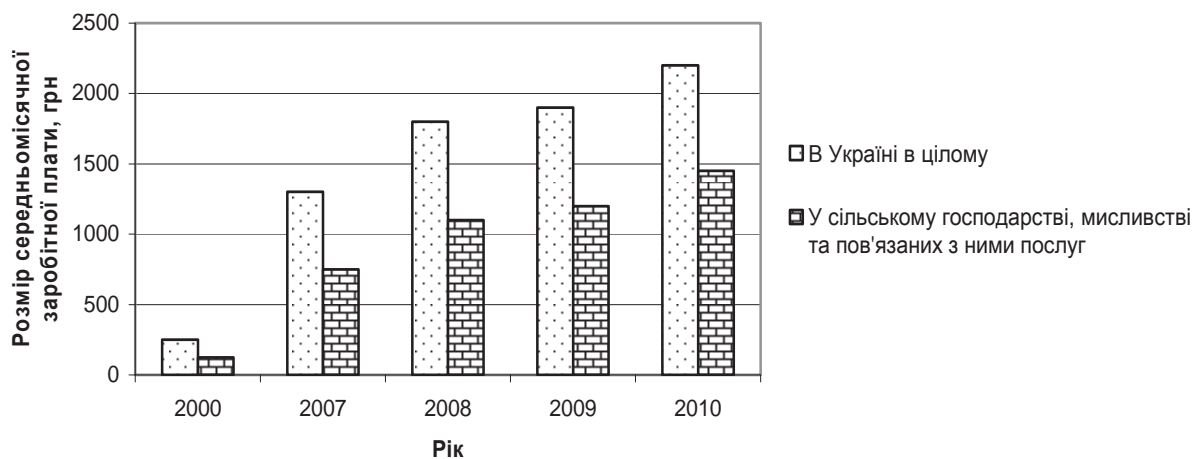

Рис. 1. Динаміка розміру середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності, грн

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Результативність господарської діяльності, як свідчить практика, значною мірою залежить від якості управлінських рішень, які приймаються окремими посадовими особами, що працюють у підприємствах, або, іншими словами, від якості діяльності системи

менеджменту, яка забезпечується управлінськими працівниками і залежить від рівня їхньої компетентності, вмотивованості до успішної діяльності й інших чинників.

У зв'язку з цим насамперед проаналізуємо кількісне забезпечення та рух управлін-

ського персоналу сільськогосподарських підприємств Житомирської області (табл. 2).

2. Динаміка чисельності, показників забезпеченості та руху управлінських працівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Показник	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 р. до 2005 р., %
Передбачено штатним розписом, осіб	7701	5915	5588	72,6
Фактично працює, осіб	7236	5506	5330	73,7
з них: керівники господарств	626	548	971	155,1
інші управлінські працівники	6610	4958	4359	65,9
Забезпеченість кадрами, %	94,0	93,1	95,4	1,4 р
Прийнято на роботу у звітному році, осіб	543	331	387	71,3
Звільнено з роботи в звітному періоді, осіб	904	800	456	50,4
з них:				
за власним бажанням	723	589	303	41,9
за порушення трудової дисципліни	0	0	0	X
Оборот за наймом, %	7,5	6	7,3	-0,2 р
Оборот за звільненням, %	12,5	14,5	8,6	-3,9 р
Коефіцієнт плинності, %	10,0	10,7	5,7	-4,3 р

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Так, протягом 2005-2009 років відбулося суттєве скорочення загальної чисельності управлінських працівників, при цьому спостерігається порівняно високий рівень забезпеченості кадрами (понад 95%). Порівнюючи показники обороту за звільненням і наймом серед працівників системи менеджменту, слід відзначити позитивну різницю (перевищення обороту за наймом), а також певне сповільнення динаміки змін, особливо щодо звільнення. Втішним також є зниження показника плинності управлінських працівників, що, зокрема, пов'язано з відзначеним раніше зростанням рівня оплати праці (див. рис. 1).

Неоднозначно слід характеризувати зміни у віковій структурі персоналу (табл. 3), адже тут спостерігається нестабільність. Незважаючи на ряд ознак, які вказують на оптимізацію вікової структури в 2007 році (частка управлінських працівників віком 30-50 років зросла майже на половину і становила 60%), при цьому частка молоді залишалася стабільною), вже в 2009 році відбулося значне скорочення частки управлінців середнього віку, причому не за рахунок заміщення молодими працівниками, а завдяки зростанню частки працівників передпенсійного та пенсійного віку.

3. Зміна вікового складу управлінських працівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Показник	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 р. до 2005 р., %	2009 р. до 2007 р., %
Чисельність управлінських працівників, осіб	7236	5506	5330	73,7	96,8
У тому числі віком, років:					
до 30	710	546	540	76,0	98,9
від 30 до 50	3001	3390	2974	99,1	87,7
50 і старше	3524	1570	1816	51,5	115,7
з них осіб пенсійного віку	494	392	406	82,2	103,6
Частка працівників окремих вікових груп у структурі персоналу, %					
до 30 років	9,8	9,9	10,1	0,3 р	0,2 р
від 30 до 50 років	41,5	61,6	55,8	14,3 р	-5,8 р
50 років і старше	48,7	28,5	34,1	-14,6 р	5,6 р
з них осіб пенсійного віку	6,8	7,1	7,6	0,8 р	0,5 р

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Така ситуація є застережливим сигналом, особливо в умовах реалізації пенсійної реформи, адже існує небезпека гострої «кад-

рової недостатності» в обставинах, коли значна частка трудового колективу відмо-

вється продовжувати свою трудову діяльність у зв'язку з виходом на пенсію.

Не менш важливим критерієм якісного кадрового забезпечення є кваліфікаційна структура управлінського персоналу. Для вказаної категорії працівників спеціальна підготовка у вищій школі є необхідною.

Виходячи з даних таблиці 4, можна зробити висновок про підвищення частки управлінських працівників, які мають вищу освіту (протягом 2005-2009 рр. частка таких працівників зросла на 8 відсоткових пункти в структурі й нині становить більше трети-

ни). Особливо помітні позитивні зміни в освітній структурі головних спеціалістів (їхня частка зросла на 12 в.п.). Але спостерігаються окремі, небажані з позиції якості підготовки управлінських працівників, явища. Так, спостерігається суттєве (на 13 в.п.) зниження частки керівників підприємств, які мають вищу освіту, а також зростання (хоч і не істотне) частки управлінських працівників без спеціальної підготовки. Частка керівників і спеціалістів без спеціальної освіти становить 16% у структурі управлінського персоналу.

4. Зміни освітньої структури керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Показник	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 р. до 2005 р., %
Чисельність керівників і спеціалістів, осіб	7236	5506	5330	73,7
Частка в загальній чисельності управлінців, % осіб, які мають: вищу освіту	28	31	36	8 в.п.
серед них: керівники	67	68	54	-13 в.п.
головні спеціалісти	43	49	55	12 в.п.
в т.ч. головні: агрономи	59	65	70	11 в.п.
зоотехніки	51	54	60	9 в.п.
інженери	29	42	49	20 в.п.
ветлікарі	41	50	46	5 в.п.
бухгалтери	36	39	49	13 в.п.
економісти	53	59	66	13 в.п.
середню спеціальну освіту	55	55	48	-7 в.п.
без спеціальної освіти	17	14	16	-1 в.п.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Взявши до уваги інформацію з таблиці 2, висновки можна поглибити. При сповільненні останніми роками темпів руху управлінського персоналу, його структурних змінах за віком і зниженні загальної чисельності управлінських працівників, зростання освітнього рівня, особливо серед спеціалістів, пояснюється не залученням нових працівників, а збереженням на робочих місцях при кадрових скороченнях саме високоосвічених та досвідчених працівників. Суттєве ж зниження освітнього рівня керівників підприємств на фоні зростання чисельності саме цієї категорії управлінських працівників свідчить про поповнення останньої людьми без вищої освіти.

Якщо перенести цю тенденцію на майбутнє, то при поживавленні розвитку агробізне-

су в економіці України, яке супроводжуватиметься зростанням масштабів виробництва, відповідним ускладненням управлінських структур і, як наслідок, зростанням потреби в кадровому забезпеченні по всіх категоріях управлінських працівників, то слід очікувати, що сформована потреба задовольнятиметься викладеним вище способом і поставить під загрозу успішний розвиток сільськогосподарських підприємств через загальне зниження кваліфікаційного рівня управлінських кадрів. Високу ймовірність розвитку ситуації у вказаному напрямі підтверджують дані, наведені на рисунку 2, оскільки демонструють загальну непривабливість галузі сільського господарства для високоосвічених працівників.

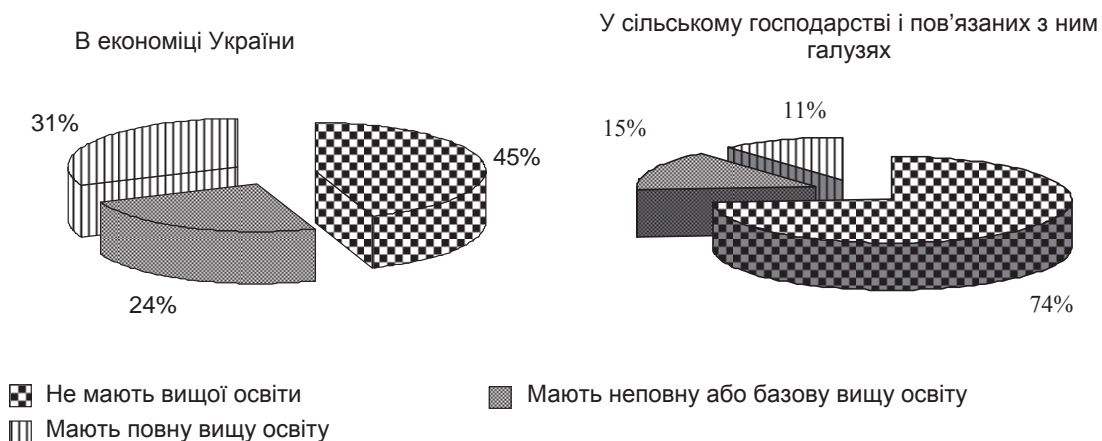

Рис. 2. Освітня структура працівників зайнятих у сільському господарстві та економіці України в цілому у 2009 р., тис. осіб

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Проблема залучення кваліфікованих працівників для забезпечення ефективного функціонування системи менеджменту лежить не лише в площині матеріального заохочення, хоча й тут є серйозні проблеми. Необ-

хідно налагодити в цілому механізм формування і використання управлінського потенціалу підприємств, у тому числі в сільському господарстві (рис.3).

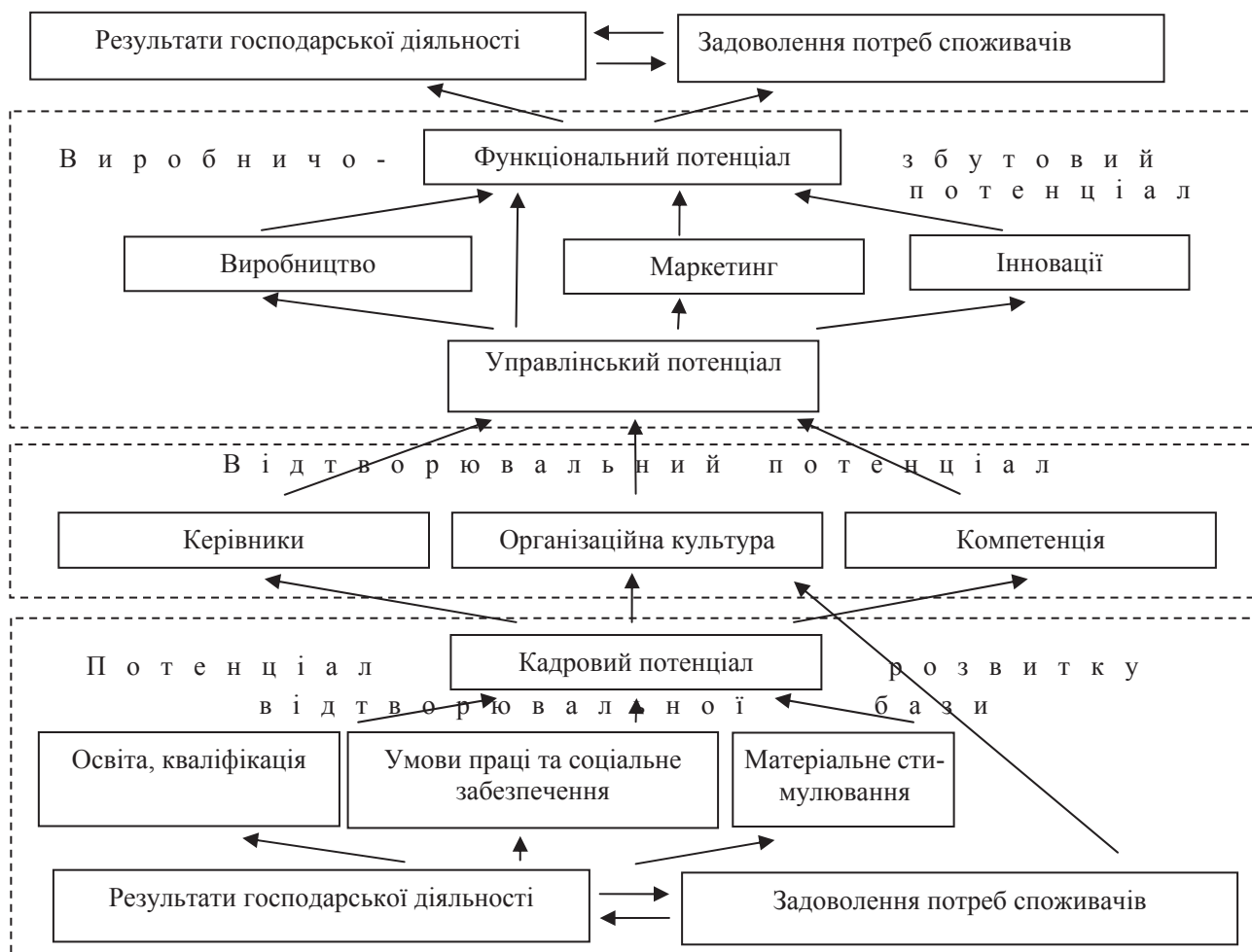

Рис. 3. Схема формування та використання кадрового й управлінського потенціалу підприємства

Кадри організації є не лише одним із видів ресурсів, їхнє місце в системі формування потенціалу стратегічного розвитку значно важливіше. Відповідно до логічної схеми (рис. 3) суб'єктам господарювання як споживачам кадрового потенціалу певної території для підвищення своєї конкурентоспроможності слід орієнтуватися не лише на універсальність матеріальної винагороди як чинника підсилення мотивації, а й на створення відповідного життєвого середовища, що передбачає істотне розширення не лише

об'єктів, а і засобів впливу на відтворювальну базу.

Формування прийнятних умов для відтворення та розвитку людського потенціалу в сільській місцевості дасть можливість залучати до процесу аграрного виробництва кваліфіковану молодь й оптимізувати вікову та кваліфікаційну структури персоналу, в тому числі управлінського. Все це, безперечно, позитивно вплине на розв'язання проблеми якісного кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств.

Обґрунтовано проблему кадрового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. Виявлено негативні тенденції щодо формування нераціональної вікової та кваліфікаційної структури управлінського персоналу підприємств галузі. Розкрито деструктивну дію не лише фактора недостатнього матеріального стимулювання в сільському господарстві, а й обґрунтовано існування глибинної проблеми відсутності налагодженої системи відтворення людського потенціалу на селі.

Обоснована проблема кадрового обеспечения деятельности сельскохозяйственных предприятий. Выявлены негативные тенденции относительно формирования нерациональной возрастной и квалификационной структуры управленческого персонала предприятий отрасли. Раскрыто деструктивное действие не только фактора недостаточного материального стимулирования в сельском хозяйстве, но и обосновано существование глубинной проблемы отсутствия отлаженной системы воспроизводства человеческого потенциала на селе.

Instability of effectiveness of activity of agricultural Zhitomir region enterprises is detected. The problem of them skilled providing is grounded. Negative tendencies in relation to forming of inefficient age-dependent and qualifying structure of managerial staff of enterprises are found out. The destructive action of factor of insufficient financial stimulation is exposed in agriculture. Existence of deep problem of absence of the adjusted system of human potential recreation is considered.

* * *

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Особливості формування аграрного ринку праці

В аграрному секторі під час формування нових ринкових відносин створюється ринок праці, причому цей процес проходить досить специфічно в умовах зламу старих підходів і понять щодо ролі праці в сільському господарстві. По-перше, змінюються зміст та форми праці, долається розрив між економікою й індивідуальним життям трудівника, повною мірою розкриваються можливості діяти за своїми економічними інтересами.

По-друге, в умовах ринку проявляється свобода сільського трудівника, його зв'язок із землею, вільне ведення господарства, що в кінцевому підсумку характеризує основу справжніх аграрних відносин.

Процес праці являє собою складне соціально-економічне явище. З одного боку, людина в процесі дії на предмети праці видозмінює їх і перетворює у споживні вартості, затрачаючи при цьому фізичну й нервову енергію, що характеризує фізіологічний бік процесу праці, а з іншого – праця постає як суспільне явище, оскільки люди в процесі виробництва вступають у певні суспільні відносини. Виступаючи у процесі виробництва носієм живої праці, людина є вирішальним фактором виробництва, оскільки речові фактори останнього є лише мертвою купою речей, тобто при поєднанні факторів виробництва складаються певні суспільні відносини з приводу самої праці, які дістали назву трудових відносин.

Виробник із його знаннями, практичним досвідом – головна рушійна сила розвитку ринкових відносин у сільському господарстві. В період переходу галузі до соціально-орієнтованої ринкової економіки, різномані-

тних форм власності та організації праці головною умовою підвищення ефективності виробництва виступають трудові ресурси, збалансування їх попиту і пропозиції, створення організаційно-економічного механізму регулювання ефективного їх використання. Кадрове забезпечення знаходиться в прямій залежності від наявності активного сільського населення.

Статистичні дані про демографічну базу аграрного виробництва свідчать про економічну й соціальну розбалансованість цієї сфери народного господарства України. Так, із 1990 по 2010 рік чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, у 2011 році порівняно з 2010-м – на 102 тис. осіб. У 2010 році в сільській місцевості нараховувалося 6,9 млн економічно активного населення. За 10 років рівень економічної активності знизився на 6%.

Важливою методологічною посліdkою формування ринку праці на селі можна вважати наявність двох взаємозв'язаних проблем: соціально-демографічної та виробничої. Соціально-демографічна проблема полягає в тому, що село як вихідний елемент територіальної поселенської структури забезпечує оптимальні умови життєпроживання і відтворення лише при певній чисельності населення; виробнича – в тому, що аграрне виробництво за техніко-технологічною суттю розвивається з чітко вираженою тенденцією до зменшення робочих місць і різкого скорочення потреб у праці, особливо жінок, із цілорічною зайнятістю. Якщо раніше аграрне виробництво переважно з ручною працею забезпечувало роботою всіх сільських трудівників, то нині

становище докорінно змінилося. Не можна не погодитися з висновками відомих вчених економістів про те, що «техніко-технологічне переоснащення окремих виробничих структур, досягнуті на цій основі підвищення продуктивності праці та вивільнення працівників у корпоративному секторі агропродовольчої сфери супроводжується посиленням диспаритету в доходах різних верств сільського населення, монокультурізацію сільськогосподарського виробництва, зростанням техногенного навантаження на екосистеми та витісненням селян до низькодохідного неформального сектору сільської економіки, що в цілому веде до деградації людського капіталу села при падінні зайнятості сільських жителів»¹.

Існуюча сфера прикладання праці на селі зумовила досить складну структуру зайнятості населення, диференційовану в регіональному розрізі й за типами населених пунктів. З року в рік ситуація з трудовими ресурсами села погіршується. Сільський ринок праці характерний багатьма особливостями. Це постійне існування прихованого або аграрного безробіття у зв'язку із сезонністю виробництва, послаблення стимулюючої ролі оплати праці та задоволення основних потреб за рахунок особистого господарства, підрив матеріально-технічної бази зайнятості й виникнення суттєвих збоїв у відтворенні професійно-кваліфікаційної структури зайнятих.

Формування ринкових відносин в аграрному секторі, перехід до різноманітних форм і організації праці, спрямованих на піднесення сільськогосподарського виробництва, потребують відповідного кадрового забезпечення й активного сільського населення. Однак, несприятливі демографічні процеси спричинили серйозні кількісні та якісні обмеження пропозиції робочої сили на ринку праці в сільській місцевості, що може негативно вплинути на економічне зростання країни в цілому.

¹ Гесьць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Гесьць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 5.

Причиною такого стану є передусім депопуляція, зниження темпів природного руху сільського населення, обмеження його відтворення у перспективі. Крім того, на сільську демографію негативно впливають міграційні процеси. За розрахунками економістів, за роки незалежності з країни майже 7 млн осіб виїхали на заробітки за кордон. Більшість із них жінки в дітородному віці. Як наслідок, села старіють і частина з них взагалі вимирає. За останні двадцять років із карти України зникло 560 сільських населених пунктів. Така тенденція характерна для будь-якого регіону. Наприклад, у Кіровоградській області населення зменшилося на 200 тис. осіб, в Путивлівському районі на Сумщині – скоротилося з 45 до 29,4 тис. осіб. Через відсутність робочих місць, зниження народжуваності й міграції, населення катастрофічно швидко старіє – смертність у три рази перевищує народжуваність. На Луганщині в рік припиняють своє існування 3-4 населених пункти, а в Харківській області нараховується не менше 40 сіл, де проживають від 1 до 10 осіб. За останні 10 років із реєстру населених пунктів Криму виключили 8 сіл, а ще 60 – на грані зникнення².

Село виступає базою відтворення трудових ресурсів, передусім сільського господарства. Разом із тим ринок праці на селі залишається невтішним. Питома вага осіб старших за працездатний вік із року в рік зростає, а дітей і підлітків у віці до 16 років – знижується. Всього в сільській місцевості на 1.01.2011 року проживало 26,6% осіб старших за працездатний вік та 17,2% молодших за працездатний вік. Причому згідно з медичним обстеженням майже 80% дітей мають різні відхилення від фізичної і психічної норми, що негативно позначається на формуванні трудових ресурсів у перспективі. У 2010 році порівняно з 2000-м на 1000 осіб працездатного віку майже на 26% зменшилося навантаження за рахунок дітей та підлітків.

Кризовий стан сільського господарства певною мірою зумовлений падінням пре-

² Газета «2000». – 2011. – № 33.

стижності аграрної праці. Тому не випадково дефіцит кваліфікованих робітників цієї галузі – явище постійне. Однак покрити його буває досить важко через міграційні процеси. Найвища міграція з села в місто відбувається серед осіб працездатного віку, особливо молоді, спеціалістів таких дефіцитних професій, як будівельник, робітник по ремонту сільськогосподарської техніки, механізатор широкого профілю, електрик та ін. Аналіз чисельності випускників профтехучилищ, які направляються і через деякий час вибувають із сільського господарства, показує, що їхня щорічна плінність становить майже половину.

Підготовка кваліфікованих робочих кадрів для сільського господарства в сучасних умовах здійснюється в основному в сільських професійно-технічних ліцеях, в яких здобувають освіту понад 130 тис. учнів. Однак виникають серйозні проблеми з набором учнів, відсутністю необхідної матеріальної бази, передусім техніки. На перспективу кадрові робітники сільського господарства повинні мати поряд з основами знань традиційний арсенал знань з основ суто ринкової сфери виробництва.

Однією з особливостей сільського ринку праці України є активна участь в його формуванні осіб старшого віку і підлітків, частка яких у загальній чисельності зайнятих у народному господарстві на селі перевищує 10%.

Характеризуючи стан та перспективи розвитку сільського ринку праці, слід вказати на наявність факторів, які обтяжують його, підвищують інерційність його формування. Як показує аналіз, головними серед них, крім згаданих вище, є: а) відсутність реальної конкуренції власності й форм зайнятості; б) фактична монополія господарювання, що практично робить неможливою зміну роботи; в) відстала технологія, ручна важка праця, що вже само по собі підриває конкуренцію в багатьох видах діяльності; г) багато факторів, що ускладнюють мобільність робочої сили. Необхідно врахувати і той факт, що саме формування ринку праці на селі відбувається під домінуючим впли-

вом нових відносин, пов'язаних із перетворенням, утворенням багатокладної економіки.

Ринок праці й механізми його функціонування залежать від рівня макроекономічної нестабільності, порушення макроекономічної рівноваги, що є причиною високих рівнів безробіття та інфляції, а отже, загострення проблеми зайнятості, що викликає суспільну невдоволеність і порушує соціальну рівновагу.

Безробіття означає прямі економічні втрати суспільства, які значно більші, ніж втрати, пов'язані з монополізацією, тарифами або квотами. Вимушене безробіття негативно впливає на моральний облік людини, її психіку. Втрата роботи, життєве незадоволення часто є наслідком морального спаду, посилення криміногенної ситуації в суспільстві. Безробіття також поглиблює проблему нерівномірності доходів, що загострює соціальну напруженість у суспільстві й часто призводить до руйнування його демократичних підвалин. Тільки за рахунок механічного і природного руху населення чисельність безробітних на селі щорічно зростає. У 2010 році в сільській місцевості нараховувалося майже 500 тис. безробітних у працездатному віці. А з урахуванням прихованого безробіття, чисельності тих людей, які працюють неповний робочий день, перебувають у вимушених відпустках, цифра ця набагато більша. Причому 36,4% вивільнені з економічних причин, 27,9 – звільнені за власним бажанням, 16,7% – нетрудовлаштовані після закінчення вузів.

Серед безробітних 95% шукають роботу, з них 41,7% – це кваліфіковані робітники; 67% безробітного населення працездатного віку не можуть працевлаштуватися по 12 міс. і більше. Середня тривалість незайнятості – 25 міс. або й більше двох років; 53,2% населення зневірилися у пошуках роботи. Фактично безробіття на селі має застійний характер. Слід зазначити, що якщо в цілому рівень безробіття в сільській місцевості становить 5,7%, то серед молоді у віці 35 років – 22,5%.

Реальний стан щодо безробіття значно відрізняється від офіційного, оскільки параметри відкритого ринку праці більші, ніж офіційно зареєстрованого. Не все незайняте населення стає на облік у службах зайнятості. Передусім це стосується сільських жителів, які часто не мають достатньо чіткої інформації щодо розташування і функції центрів зайнятості, умов реєстрації у них. Крім того, труднощі із транспортним сполученням, витрати на поїздки практично не компенсуються мізерним розміром допомоги по безробіттю, яка до того ж виплачується нерегулярно. В силу низької мобільності працівників та обмеженості робочих місць на селі їм важче, на відміну від городян, підшукати роботу, яка їх влаштує. Внаслідок цього існують значні розбіжності у рівнях фактичного й офіційно зареєстрованого безробіття як працівників досліджуваної галузі, так і суспільного господарства в цілому. Поряд із офіційним існує нерегламентований ринок робочої сили, який не фіксується статистичними органами та не регулюється державою. За неповними підрахунками чисельність її в сільській місцевості становить понад мільйон осіб.

Нерегламентована зайнятість розглядається як самозайнятість, яка “випадає” зі сфери цивілізованих соціально-трудова відносин і норм. Склад населення, яке зайняте нерегламентованою діяльністю, вкрай неоднорідний (як і мотивація, що спонукає їх вихід на “дикий ринок праці”). В основному це особи, що займаються такою діяльністю вимушено, тимчасово, які зі зміною економічних умов знову повернуться у формальний сектор економіки; підприємці, які мають незареєстрований бізнес, приховують свої прибутки від оподаткування (за сприятливих умов вони можуть перейти на легальне становище), а також особи, орієнтовані на нерегламентовану діяльність за будь-яких умов.

До нерегламентованої діяльності населення підштовхують: нерегулярна виплата заробітної плати; важке фінансове становище підприємств, що вимушені надавати працівникам неоплачувані відпустки; низь-

кий рівень стипендії та соціальної допомоги; збільшення різниці середньої заробітної плати і реальної вартості споживчого кошика.

Нерегламентована зайнятість негативно впливає на економіку й ринок праці, оскільки призводить до збереження безробіття у прихованому вигляді, протидіє прояву його у відкритій формі; уповільнює вирішення питання щодо формування цивільної політики заробітної плати, котра сприяє залученню населення до зайнятості, створенню робочих місць і високопродуктивної праці; обмежує офіційний оборот коштів, ресурсів робочої сили у нормальній економіці, переводить його у тіньову сферу; гальмує реформування економіки у напрямі сприяння підприємству, допомоги в працевлаштуванні; відволікає частину працездатного населення від праці, а молодь – від навчання (“втрачене покоління”).

Проблема нерегламентованої зайнятості, зокрема в сільському господарстві, малодосліджена порівняно з її масштабністю. Проте офіційних статистичних даних про нерегламентовану зайнятість в Україні немає.

В умовах ринкових перетворень і трансформаційних змін аграрного сектора з 1990 по 2010 рік відбулося різке скорочення посівних площ під трудомісткими культурами, майже на третину зменшилася кількість тракторів, у два рази – зернозбиральних комбайнів, у п’ять разів скоротилося поголів’я великої рогатої худоби, в т.ч. більше як у три рази – корів. Внаслідок цього значна частина селян залишилася без роботи. Армію безробітних поповнили і жителі приміської зони через припинення роботи заводів, фабрик і будівельних робіт. Серед вивільнених у сільському господарстві майже 50% жінок. Частина із них спільно з іншими членами сім’ї зайнялися веденням особистого господарства, а решта – в основному молоді представники жіночої статі, виїхали на заробітки. Треба зазначити, що “особисті селянські господарства (господарства населення) значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян та стали буферним фактором при зменшенні потреби сільського господарства у

трудових ресурсах і нерозвиненості інфраструктури на селі»¹.

Отже, проблему зайнятості особисті селянські господарства розв'язують частково.

В цілому ж у країні створилося так зване аграрне перенаселення – пропозиція робочої сили на ринку праці перевищила попит (табл.).

Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці за регіонами*

(на кінець року)

Країна, регіон	Чисельність зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, тис.			Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, тис.			Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію, осіб		
	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.
Україна	903,5	542,8	564,0	186,6	65,8	63,9	5	8	9
Автономна Республіка Крим	36,1	17,3	20,1	5,3	2,6	2,8	7	7	7
Область:									
Вінницька	42,2	26,8	30,2	3,0	0,6	0,6	14	48	49
Волинська	24,8	12,9	13,9	2,2	1,0	0,8	11	13	17
Дніпропетровська	51,1	35,7	34,4	18,2	6,5	7,7	3	5	5
Донецька	54,4	41,6	33,0	34,8	3,3	2,9	2	13	11
Житомирська	33,7	22,8	23,0	3,3	1,5	1,8	10	15	13
Закарпатська	26,1	13,1	14,2	3,4	0,7	0,9	8	19	15
Запорізька	34,6	27,4	25,9	6,7	1,1	1,6	5	25	17
Івано-Франківська	33,8	17,3	16,9	2,0	0,2	0,2	17	81	74
Київська	27,0	17,3	17,1	7,0	2,1	3,2	4	8	5
Кіровоградська	29,2	18,2	19,5	3,8	0,6	0,6	8	31	32
Луганська	35,1	18,4	20,5	9,3	1,3	2,0	4	14	11
Львівська	52,2	26,3	27,7	4,9	1,2	2,3	11	22	12
Миколаївська	31,7	18,0	20,3	4,0	1,0	1,1	8	17	18
Одеська	31,6	17,8	21,4	5,7	2,2	2,6	6	8	8
Полтавська	41,3	31,2	35,1	5,3	2,9	1,8	8	11	20
Рівненська	36,1	19,0	20,8	1,8	0,7	0,8	20	25	25
Сумська	30,5	20,0	21,5	2,6	0,7	0,7	12	28	31
Тернопільська	43,8	15,3	18,0	1,8	1,0	0,9	24	14	21
Харківська	47,5	32,5	34,0	12,5	2,6	3,3	4	12	10
Херсонська	27,5	10,7	11,6	2,2	1,6	1,1	12	7	10
Хмельницька	30,2	20,2	21,6	3,5	0,3	0,4	9	61	53
Черкаська	41,1	26,5	25,8	1,5	0,3	0,3	27	91	89
Чернівецька	26,7	10,5	10,8	1,8	0,4	0,7	15	25	16
Чернігівська	25,9	17,6	19,1	3,9	1,1	0,9	7	17	21
Міста:									
Київ	7,4	6,7	6,2	33,9	27,1	20,9	0,2	0,2	0,3
Севастополь	1,9	1,7	1,4	2,2	1,2	1,0	1	1	1

* Статистичний щорічник України за 2010 рік. – С. 264.
Державна служба статистики України.

Свідченням загострення проблеми аграрного перенаселення є не тільки динамічні а й територіальні порівняння. В регіонах, де частка сільського населення не перевищує 25%, рівень аграрної найманої зайнятості серед нього – чотириразовий, рівень оплати найманого аграрного робітника – на 20%, рівень фондоозброєності – на 38% переви-

щують відповідні показники регіонів, де частка сільського населення більша за 50%. Процес скорочення аграрного населення в принципі має позитивний характер. У розвинутих країнах частка аграрного населення становить лише 9%, за прогнозом у 2020 році вона зменшиться до 7,4%, а до середини століття – до 2-3%².

¹ Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 21.

² Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 43.

Однак розв'язання проблеми ліквідації безробіття і стабілізації трудових ресурсів села залежить, передусім, від державної підтримки. На селі необхідно створювати відповідні агломерації, розвивати будівництво житла, невеликих переробних підприємств, переносити окремі види зайнятості із міста в сільську місцевість. Важливу роль при цьому повинні відігравати матеріальні та соціальні фактори.

Орієнтиром має бути соціоекономічний підхід – тісний і нероздільний зв'язок соціальних та економічних аспектів. “Пріоритетність такої орієнтації ґрунтується на тому, що визначальною основою модернізації країни і, тим більше, соціально-економічної складової виступає соціальний ресурс – людина, її індивідуально-особисті якості, інтелект, знання, професійні навички, стимули до творчої діяльності”¹.

Перехід до ринкових відносин на селі супроводжується зміною форм та змісту праці, організації її оплати, матеріального стимулювання. Проходить процес поєднання прав власника і працівника в одній особі, корінним чином змінюється його ставлення до землі, до основних засобів виробництва, формується культ престижності селянської праці. Разом із тим потрібна тривала копітка робота щодо формування в свідомості селян прогресивних поглядів на приватну власність на землю, відновлення у них бажання бути суб'єктами приватної власності. Проводячи аграрну політику, не можна не враховувати негативних явищ, які створюють соціально-психологічну напругу на селі й майнове розшарування сільського населення. Причиною цього є, передусім, надмірний розвиток позапланового перерозподілу колективно набутих майна і продукції шля-

хом недозволеного привласнення, свавілля з боку окремих орендарів селянських паїв на місцях. Наприклад, у приватному підприємстві “Колос Чигиринщини” за рік кожному пайовику виплачено лише 240 кг зерна на гектар. Орендар паїв, залізнивши в борги, передав корпоративні права за 400 тис. дол. іншому за договорами оренди на десять років без згоди та відома людей. Продав, зазначають пайовики, село разом із нами, як при кріпосному праві². На жаль, подібні випадки непоодинокі. У зв'язку з відсутністю техніки, посівного матеріалу, пального люди вимушені здавати свої паї в оренду, а чимала частка – пайовики похилого віку не в змозі обробляти землю навіть якби були необхідні матеріальні засоби. Деякі “інвестори” викупили за безцінь колгоспне майно, замість створення обіцяних нових робочих місць розібрали приміщення до цеглини.

Ця проблема є важливою не лише з соціально-економічного погляду, але й із політичного. Полярні погляди щодо утвердження приватної власності створюють політичну напругу, тому важливим завданням є формування її політичного та соціально-економічного іміджу.

Основні напрями економічної політики держави в аграрному секторі за сучасних умов передбачають становлення і розвиток загальнодержавного та регіонального регульованих ефективних ринків робочої сили. При цьому не можна не враховувати специфіки формування ринку праці, існування прихованого безробіття в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин, наявності двох взаємозв'язаних проблем: соціально-демографічної й виробничої, а також наявності кризових явищ, які мають глибокий структурний характер.

¹ *Визначено особливості формування аграрного ринку праці та сформульовано концептуальні положення щодо перспектив його функціонування.*

² *Определены особенности формирования аграрного рынка труда и сформулированы концептуальные положения относительно перспектив его функционирования.*

³ *An article defines peculiarities of formation of agrarian labour market and formulates conceptual patterns for perspectives of its functioning.*

*

¹ Юрчишин В.В. Інноваційні аспекти еволюції економічної науки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 96.

² Газ. “Дзеркало тижня”. – 2012. – № 1. – 14 січ.

Функціонування ринку праці у сільській місцевості

Оздоровлення соціально-економічної та демографічної ситуації на селі, формування стабільного й ефективного ринку праці у сільській місцевості є однією з найбільш значимих і невідкладних проблем розвитку Української держави. Саме для сільської місцевості характерні депопуляція й старіння населення, суттєві зміни в структурі зайнятості, порушення основних співвідношень у формуванні та реалізації трудової активності, зниження продуктивності аграрної праці й рівня життя сільського населення. Похилий вік і низький професійний рівень зайнятих у сільськогосподарському виробництві вже на нинішньому етапі стають гальмом на шляху реформування агропромислового комплексу в цілому. Тому перед наукою та практикою стоїть важливе завдання створення такого соціально-економічного середовища, яке стимулювало б запровадження в практику комплексної стратегії формування зайнятості сільського населення і соціально-економічного розвитку села, що набуває особливої актуальності.

Проблеми, що стосуються розвитку ринку праці, забезпечення зайнятості населення насамперед в аграрному секторі економіки, мотивації аграрної праці, відтворення населення у сільській місцевості останнім часом знаходять досить широке відображення в економічній літературі. Їхньому вивченню значну увагу приділяли та приділяють такі вітчизняні вчені: С.І. Бандур, Д.П. Богиня, С.Й. Вовканич, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, Є.П. Качан, К.І. Якуба й інші. Багато наукових ідей трансформуються на український ґрунт із зарубіжних джерел. Серед найбільш значимих слід назвати теоретичні розробки С. Брю, Г. Манків, Я. Корнаї, М. Юхновича, І.С. Маслової, А.А. Нікіфорової та ін. Разом

із тим проблеми сучасного ринку праці сільської місцевості вивчені недостатньо. Ще більшою мірою це стосується зайнятості та формування ринку робочої сили у сільському господарстві регіонів.

Мета статті – комплексне вирішення питань, які стосуються формування й тенденцій розвитку ринку праці у сільській місцевості. Наукова новизна полягає в теоретичному і прикладному розкритті суті функціонування ринку праці у сільській місцевості, в обґрунтуванні нових підходів на ринку праці щодо загальнодержавних заходів та програм.

Ринок праці в сільській місцевості адміністративної області є складовою частиною ринку праці країни. Він розуміється як сукупність соціально-економічних відносин, що мають специфічні територіальні особливості, за допомогою яких здійснюється формування попиту і пропозиції на робочу силу в межах сільської місцевості регіону. Робоча сила, маючи фізичні здібності та духовні якості, якими володіє й користується у процесі трудової діяльності, є товаром на ринку праці.

Особливості робочої сили як товару на ринку праці визначають його суспільно-географічну сутність, яка означає, що єдиного ринку праці практично не існує. Він диференціюється за професіями, галузями, регіонами; трудові ресурси можуть переміщуватися територіально, змінювати заняття. Суспільно-географічну сутність ринку праці визначає також специфіка чинників, які впливають на пропозицію та попит робочої сили, – територіальні (системи розселення, функціональні типи населених пунктів, територіальний поділ праці), геодемографічні, соціально-економічні, психологічні.

Основоположні цілі функціонування ринку праці в сільській місцевості – це забез-

печення раціонального використання трудових ресурсів у галузевому й територіальному аспектах, юридичного обґрунтування трудових відносин, суспільного визнання унікальної цінності людської праці, рівності сторін у виробничих відносинах. Для досягнення поставлених цілей ринок уособлює такі основні функції: суспільний поділ праці, інформаційну, посередницьку, ціноутворювальну, регулювальну.

Згідно з методологічними основами системно-структурного аналізу ринок праці доцільно структурувати за територіальною, галузевою, професійною, соціальною, організаційно-управлінськими структурами. До структурних ознак класифікації ринків належать: кількісне співвідношення покупців і продавців товару «робоча сила», умови конкуренції, рівень демографічного навантаження, зайнятості та безробіття на тій чи іншій території. Таким чином, спільними рисами для галузевих і територіальних ринків праці є ідентичність товару, суб'єкти й об'єкти ринку, цілі та функції, ринкова інфраструктура, засоби державного регулю-

вання і місцевого самоуправління. Такі висновки стосуються змісту ринку праці аграрної сфери та сільської місцевості. Разом із тим цей ринок має певні відмінності внаслідок дії особливостей аграрних відносин; провідної ролі АПК в економіці; значної питомої ваги сільських жителів; специфіки сільського способу життя.

Відзначимо, що за чисельністю зайнятих ринок праці у сільському господарстві в 2011 році поділяє перше місце з ринком праці у промисловості (табл. 1). Разом із тим продуктивність праці є дуже низькою. Внаслідок слабкого розвитку демократичного самоврядування у КСП та фермерстві, відсутності альтернативи робочих місць у них селяни на практиці залишаються найбільш безправними й дискримінованими по відношенню до права на працю. Рівень заробітної плати на селі нижчий за рівень оплати міським жителям, що знижує мотивацію праці, призводить до розвитку дрібних неспеціалізованих, отже, низькопродуктивних, особистих господарств.

1. Потреба підприємств у працівниках за видами економічної діяльності в 2011 році*

(на кінець звітної періоду)

Показник	Січень – березень		Січень – червень	
	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2010р.	тис. осіб	у % до відповідного періоду 2010р.
Потреба у працівниках – усього	92,3	126,3	90,5	113,6
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	13,2	137,0	6,8	116,1
Промисловість	23,8	153,5	26,5	131,9
добувна промисловість	2,2	163,1	2,3	130,1
переробна промисловість	18,5	148,5	21,2	131,5
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	3,1	182,3	3,0	135,9
Будівництво	5,1	140,4	5,3	102,0
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	10,9	137,6	11,6	110,2
Діяльність готелів та ресторанів	1,4	139,3	1,6	110,5
Діяльність транспорту та зв'язку	6,3	116,1	6,9	103,5
Фінансова діяльність	1,5	58,3	1,9	68,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	6,9	102,4	7,0	106,8
Державне управління	10,5	110,3	9,8	110,3

Освіта	2,0	121,0	2,3	128,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,7	112,0	8,0	111,8
Інші види економічної діяльності	3,0	116,4	2,8	104,2

* Розраховано автором за даними Держслужби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Крім того, ринок праці у сільській місцевості має найменш розвинуту інфраструктуру (центри зайнятості, біржі праці, центри підготовки та перепідготовки кадрів, інформаційно-рекламні організації, соціально-благодійні фундації), що утруднює реальну оцінку становища на ринку праці у сільській місцевості, використання методик кількісного аналізу.

На нашу думку, методика суспільно-географічного дослідження ринку праці у сільській місцевості регіону, це: по-перше – вивчення головних чинників формування ринку (демографічної ситуації й територіальної організації систем розселення), соціально-економічної бази сільських поселень, соціально-екологічної ситуації на селі; по-друге – оцінка рівня та якості життя сільських жителів, умов їх праці; по-третє – системно-структурний аналіз власне ринку праці (попит і пропозиція на робочу силу, рівень зайнятості та безробіття, галузева структура й територіальна організація трудових ресурсів) і, нарешті, прогноз та обґрунтування розвитку ринку праці у сільській місцевості регіону на перспективу.

При оцінці якості працездатного населення необхідно враховувати принаймні три групи ознак – виконувати роботу; професію, освіту; загальну чисельність зайнятих і незайнятих. Важливе значення має вивчення

соціально негативного явища на ринку праці – безробіття. Насамперед, доцільно визначити його структуру та обсяги видів. Але точного виміру безробіття на практиці досягти дуже важко. Значна увага у методиці дослідження ринку праці в сільській місцевості повинна приділятися методам його регулювання, які дають змогу зняти соціальну напругу в суспільстві, забезпечують раціональне використання трудових ресурсів, позитивно впливають на соціально-економічний регіональний розвиток.

На формування ринку праці в сільській місцевості найбільше впливають: демографічна ситуація, міграційний рух населення, система розселення, інфраструктура сільської місцевості, соціально-економічні й екологічні умови праці в сільському господарстві. На формування ринку праці найбільше впливають демографічна ситуація, міграційний рух населення, сільська система розселення; інші фактори меншою мірою впливають на процес формування ринку праці. Зниження останніми роками природного руху населення призводить до його скорочення, що негативно позначається на забезпеченні трудовими ресурсами насамперед сільського господарства. У статеві-віковій структурі переважають жінки (табл. 2). Така особливість є суттєвим фактором формування ринку праці.

2. Економічна активність населення Черкаської області за статтю та місцем проживання у 2010 р.*

(у середньому за період)

Показник	Одиниця виміру	Усе населення	Жінки	Чоловіки	Міське населення	Сільське населення
Економічно активне населення, тис. осіб:						
у віці 15-70 років		627,3	314,1	313,2	349,4	277,9
працездатного віку		578,4	276,8	301,6	336,3	242,1
Рівень економічної активності, % до населення відповідної вікової групи:						

у віці 15-70 років		64,9	61,1	69,1	62,2	68,7
працездатного віку		75,5	74,2	76,8	73,8	77,9
Зайняте населення, тис. осіб:						
у віці 15-70 років		564,9	289,1	275,8	298,1	266,8
працездатного віку		516,0	251,8	264,2	285,0	231,0
Рівень зайнятості, % до населення відповідної вікової групи:						
у віці 15-70 років		58,4	56,3	60,9	53,0	65,9
працездатного віку		67,4	67,5	67,3	62,6	74,4
Безробітне населення, тис. осіб:						
у віці 15-70 років		62,4	25,0	37,4	51,3	11,1
працездатного віку		62,4	25,0	37,4	51,3	11,1
Рівень безробіття, % до економічно активного населення відповідної вікової групи:						
у віці 15-70 років		9,9	8,0	11,9	14,7	4,0
працездатного віку		10,8	9,0	12,4	15,3	4,6
Економічно неактивне населення, тис. осіб:						
у віці 15-70 років		339,6	199,8	139,8	212,7	126,9
працездатного віку		187,6	96,4	91,2	119,1	68,5

* Дані Держслужби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Особливо негативним чинником відтворення трудових ресурсів у сільській місцевості є перевищення смертності над народжуваністю практично в два рази. По-перше, визначені закономірності є важливими при прогнозуванні розвитку ринку праці; по-друге, вони вказують на пріоритетність застосування засобів демографічної політики (стимулювання народжуваності, матеріальна допомога багатодітним сім'ям, самотнім матерям) у районах, де спостерігається найвищий рівень депопуляції.

Інший негативний демографічний чинник впливу на ринок праці в сільській місцевості – старіння населення. Чисельність жителів у віці старше працездатного дорівнює 20% усіх жителів, що свідчить про значне демографічне навантаження на працюючих.

Відзначимо, що така демографічна ситуація характерна для всіх національностей, які проживають в Україні. Перспективи поліпшення ситуації на ринку праці в сільській місцевості повинні базуватися на поєднанні заходів державного, регіонального та місцевого рівнів в єдину систему регулювання ринку. Однією з важливих

умов управління й регулювання ринку праці суспільно-географічними методами є його структуризація в територіальному, галузевому, віковому, освітньому, професійному та соціальному структурних зрізах, що потребує розроблення спеціальної програми. Програма забезпечення зайнятості має бути широкомасштабною і включати розв'язання певного комплексу проблем, пов'язаних із розвитком сільської місцевості. Насамперед, це підпрограми: розвитку на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічної допомоги розвитку приватної власності; житлового будівництва; розвитку сільського господарства й раціонального природокористування в сільській місцевості. Важливими каналами фінансування цих програм мають бути: бюджетне фінансування (в усіх розвинутих країнах світу сільське господарство є дотаційним); інвестиції підприємств (надходження з прибутку, від приватизації, із спеціально створених фондів); кошти громадських організацій, приватних осіб, селянських спілок (общин). Крім прямої фінансової підтримки, важливе значення має підтримка вітчизняного виробника на споживчому

ринку; заборона ввезення неякісних закордонних продовольчих товарів за демпінговими цінами; забезпечення сприятливого інвестиційного середовища для закордонних інвесторів. Це сприятиме розвитку агропромислового виробництва і, отже, створенню додаткових робочих місць.

У системі регулювання ринку праці важливе значення має соціальний захист, який повинен здійснюватися відповідно до структури безробітних або частково чи тимчасово непрацюючих. Передусім це допомога жінкам, непрацюючій молоді, інвалідам, особам, які відбули покарання. Державними органами управління та центрами зайнятості вже проводяться такі важливі заходи регулювання ринку праці у сільській місцевості, як: працевлаштування громадян на основі використання резервів і перерозподілу робочих місць; організація громадських робіт; професійна підготовка й перепідготовка кадрів відповідно до попиту на робочу силу.

Таким чином, всебічне дослідження ринку праці у сільській місцевості, тенденцій розвитку безробіття та інших негативних соціальних явищ дала змогу здійснити суспільно-географічне обґрунтування головних напрямів підвищення рівня зайнятості й стабілізації ринку аграрної праці. Серед них виділяються три групи напрямів за функціональними і територіальними ознаками – загальнодержавного, обласного та районного значення, до яких належать: політика соціального захисту населення на основі принципів, положень і концепцій Міжнародної організації праці, які визнані в Україні, нормативних та законодавчих актів Української держави, Конституції України; адаптація пропозиції робочої сили до попиту на неї у кількісному й якісному відношенні за допомогою державного регулювання; підготовка та перепідготовка кадрів, створення нових робочих місць, сприятлива податкова й кредитна політика для підприємств; грошові виплати та компенсації найменш соціально за-

хищеним верствам населення (пасивні форми соціальної політики).

При цьому обов'язковою умовою здійснення названих загальнодержавних заходів є їхня територіальна диференціація і галузева й соціальна структуризація відповідно до територіальних галузевих, статевікових, освітньо-професійних особливостей ринку праці сільської місцевості, особливо рівнів зайнятості фіксованого та прихованого безробіття. Програма регулювання ринку праці на селі уособлює заходи, які враховують демографічну ситуацію на селі, старіння населення; забезпеченість сільських жителів об'єктами соціальної й виробничої інфраструктури, рівень матеріального забезпечення селян у цілому, роздержавлення, приватизацію, розвиток різних форм власності та організації виробництва, рівень зайнятості й безробіття.

Загальними заходами є підвищення рівня інженерно-комунікаційного облаштування села (нині він у 8-10 разів нижчий порівняно з міським), збільшення обсягу соціально-побутових послуг, розвиток сільської рекреації та екологічний захист села, підвищення загальної культури сільського життя, у тому числі відродження прогресивних національних традицій, звичаїв, свят тощо. Джерелами фінансування цих заходів є:

запровадження податкових пільг для сільськогосподарських виробників;

усунення диспаритету цін на сільськогосподарську й промислову продукцію;

постійна цілеспрямована фінансова підтримка розвитку сільської місцевості державою;

приватні пожертвування та кошти громадських фондаций соціально-економічного спрямування.

Таким чином, успішність подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва і максимального використання трудового потенціалу села насамперед залежить від раціонального розподілу і ефективного використання трудових ресурсів. Адже високий рівень їх трудової активно-

сті і зацікавленості в результатах своєї праці забезпечить відродження аграрного сектору економіки, сприятиме підвищенню ефективності виробництва сільськогосподарської продукції і загальному розвитку держави. Тому стратегічною метою державної політики зайнятості є сприяння забезпеченню ефективного використання тру-

дових ресурсів у сільському господарстві, яке забезпечує баланс між попитом і пропозицією робочої сили, відповідність наявної кількості робочих місць професійно-кваліфікаційній робочій силі та зорієнтовано на скорочення ручної, неprestижної та важкої праці.

Досліджено стан та особливості функціонування ринку праці в сільській місцевості. Запропоновано основні напрями підвищення рівня зайнятості та стабілізації ринку аграрної праці.

Исследованы состояние и особенности функционирования рынка труда в сельской местности. Предложены основные направления повышения уровня занятости и стабилизации рынка аграрного труда.

An article studies current state and peculiarities of functioning of labour market in rural areas. Basic guidelines for the augmentation of employment rate and stabilisation of the agrarian labour market.

* * *

*А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор
Н.А. РОГОЗА, старший викладач*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Методологічні основи визначення обсягу інформації при реалізації інноваційних проектів в аграрній галузі

Широковідомим є факт певного ступеня ризику інвестувань в аграрний сектор, тому важливе значення має адекватна інформація щодо можливих ситуацій, які впливають на ефективне функціонування аграрного підприємства.

З утвердженням ринкових відносин у постсоціалістичних країнах дедалі більше уваги приділяється проблемам ризику. Ризик – це обов'язкова складова в управлінні, яка пов'язана з такою його функцією, як прийняття рішень¹.

Стандартний підхід до пошуку інформації представлено в роботі Д.Л. Хоага². Відповідно до його концепції будь-яка додаткова інформація зменшує ступінь ризику прийняття рішень в аграрній сфері. Одержання додаткової інформації про стан ринку допомагає прийняти вірне рішення відносно маркетингової стратегії, а знання стану фінансового ринку дає змогу вирішити питання кредитування аграрного підприємства. Тобто, якщо мова йде про ризик – більше інформації завжди краще, ніж її недостатність.

Фундаментальне значення інформації, точніше про результати її використання для подолання невизначеності при прийнятті рішень для економіки, підкреслено в роботах К. Ерроу³ та Д. Стігліца⁴. Слід підкреслити, що інформація – це, передусім, товар,

який має вартість. Так, якщо використовуються безкоштовні джерела інформації, її пошук пов'язаний із затратами часу, який повинен оцінюватися у грошовому еквіваленті. Складності в інформаційному забезпеченні, зокрема пошук необхідної інформації та її обробка, пояснюються зростаючим інформаційним потоком⁵. Внаслідок цього із підвищенням потужності зростає й шумова компонента інформаційних потоків (мається на увазі потік інформації, який не може бути корисним при вирішенні конкретних питань), що призводить до збільшення часу, необхідного на пошук корисної інформації, та, як наслідок, до зростання витрат, необхідних для прийняття рішень. Тому питання оптимізації пошуку інформації для реалізації функцій управління й розвитку як на галузевому, так і регіональному рівнях, або на рівні агроформувань різної форми власності набуває надзвичайно важливого значення. Крім того, поставлена оптимізаційна задача актуальна й для регулювання розвитку регіонального АПК, де пошук оптимальних регулюючих рішень повинен виконуватися своєчасно та без надмірних витрат⁶.

Дослідженню даної проблеми присвячені наукові праці В.М. Жука, М.Ф. Кропивка, Ю.Я. Лузана, М.А. Пехоти, М.З. Швиденка, В.В. Козлова, якими визначено методологічні основи запровадження й функціонуван-

¹ Збарський В.К. Природа ризику, його джерела, критерії та оцінка / В.К. Збарський, А.І. Липовяк-Мелкозьорова // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 61-65.

² Hoag D.L. Applied Risk Management in agriculture. CRC Press USA. – 2010. – Р. 39-45.

³ Arrow K.A., Lind R.S. Uncertainty and evaluation of public investment decisions / American economic review. - 1970. – Р. 364-378.

⁴ Stiglitz J.E. Information and Economic Analysis / Oxford University Press. – 1980. – 75 p.

⁵ Рогоза Н.А. Оцінка потоків управлінської інформації у регіональному АПК / Н.А. Рогоза // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2008. – Вип. 120. – С.107-111.

⁶ Рогоза Н.А. Інформаційне забезпечення як фактор зростання ефективного функціонування аграрного ринку України / Н.А. Рогоза // Наук. вісн. НУБіП України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2010. – Вип. 154. – Ч. 2. – С. 83-86.

ня системи інформаційного забезпечення АПК як необхідної складової аграрної реформи.

Однак, на наш погляд, у представлених роботах недостатня увага приділяється впливу інформаційної складової на ступінь ризику прийняття рішень в аграрній сфері.

Мета статті – дослідити оптимальний обсяг інформації, що мінімізує ризик прийняття рішень в аграрній галузі з урахуванням вартості інформації.

Крім того, уявляється актуальним введення параметрів, які відображають ефективність використання інформації з метою зменшення ступеня ризику та зростання прибутковості аграрного підприємства.

Слід підкреслити, що використання будь-яких методів не зменшує ступінь ризику інвестувань в аграрний бізнес до занадто малої величини, оскільки ризик – об'єктивно існуюча категорія аграрного виробництва.

Розглянемо постановку задачі мінімізації ризику аграрного виробництва за допомогою ефективного використання інформаційного забезпечення. Задача будується на наступних постулатах:

- 1) доступна тільки та інформація, яка має ціну;
- 2) вартість одиниці інформації лінійно зростає по мірі збільшення її обсягу;
- 3) витрати на інформацію додаються до загальних витрат аграрного підприємства;
- 4) ймовірність втрати інвестувань є обернена функція від обсягу його інформаційного забезпечення.

Необхідно підкреслити, що наявність ризику є постійним супутником будь-якої діяльності. Залежність ступеня ризику від обсягу зібраної інформації є надзвичайно важливою, тому розглянемо ці питання детальніше. При впровадженні інноваційних проектів вартість інформації повинна включатися до загальних витрат, тому визначимо залежність вартості інформації від її обсягу.

Гранична вартість одиниці інформації зростає у міру збільшення її обсягів. Нехай X_0 вартість інвестиційного проекту без урахування вартості інформації, необхідної для його її реалізації. Існує тільки два можливих варіанта розвитку подій: втрата інвестицій з ймовірністю p_0 , або реалізація інвестицій-

ного проекту (повернення коштів) з ймовірністю $1 - p_0$.

Вважаємо, що маргінальна вартість інформації лінійно залежить від обсягу y :

$$I'(y) = a + by, \quad (1)$$

де $a > 0$ – вартість одиниці інформації при її повній відсутності;

$b > 0$ – швидкість зростання маргінальної вартості по мірі накопичення інформації.

Тоді вартість інформації обчислюється як визначений інтервал від останнього виразу в межах $\{0; y\}$:

$$I(y) = ay + \frac{by^2}{2}. \quad (2)$$

Ризик задається як ймовірність втрат усієї суми інвестувань, що залежить від обсягу використаної інформації. Причому вартість інформації необхідно додати до величини очікуваних втрат.

Нехай при збільшенні обсягів ймовірність втрат монотонно зменшується від початкової величини p_0 до p_1 . Для апроксимації цієї залежності було обрано дробово-лінійна функція:

$$p(y) = \frac{p_0 + p_1 y}{1 + y}. \quad (3)$$

Причому $p(0) = p_0$; $p(\infty) = p_1$. Очікувана величина збитків становить:

$$X(y) = p(y)X_0 + I(y). \quad (4)$$

При нульовому обсягу інформації ($y = 0$) очікувані втрати дорівнюють:

$$X(0) = p_0 X_0 \quad (5)$$

Знайдемо точку (обсяг інформації), в якій очікувані втрати будуть мінімальні (умова першого порядку):

$$p'(y)X_0 + I'(y) = 0. \quad (6)$$

Величина $p'(y) = \frac{p_1 - p_0}{(1 + y)^2} < 0$, тому умова другого порядку $X''(y) > 0$ ($p'(y) \geq 0$; $I'(y) \geq 0$) також виконується, тобто в точці, яка є коренем рівняння (6), існує мінімум очікуваних збитків.

Умова (6) з урахуванням (1) має вигляд:

$$\frac{p_1 - p_0}{(1 + y)^2} \cdot X_0 + a + by = 0. \quad (7)$$

Останній вираз веде до рішення кубічного рівняння. Тому розглянемо випадок сталої маргінальної вартості інформації

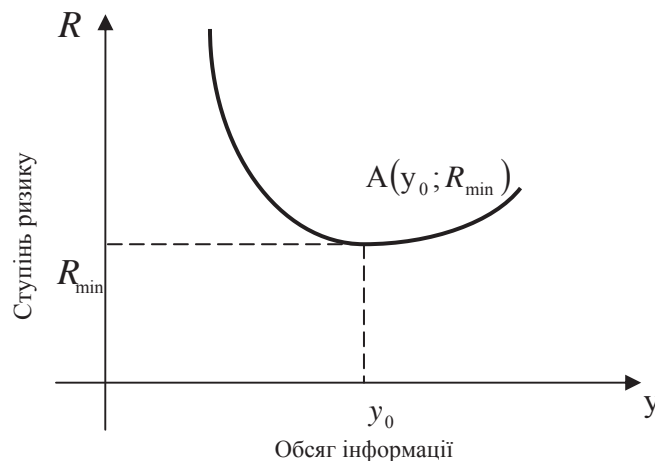
ції: $I'(y) = a$, тобто будь-яка одиниця інформації (кілобайт), одержана з початку або в кінці дослідження i , коштує a грн. Звідси маємо наступне рівняння для визначення оптимального обсягу необхідної інформації:

$$a(1+y)^2 = (p_0 - p_1)X_0, \quad (8)$$

яке має розв'язок:

$$y_0 = \sqrt{X_0 \frac{p_0 - p_1}{a}} - 1. \quad (9)$$

Підставляючи значення оптимального обсягу інформації у вираз (3), знайдемо ймовірність одержання збитків $p(y)$, яка відповідає оптимальному обсягу інформації. Тобто нами доведено, що існує оптимальний обсяг інформації, який мінімізує можливі втрати (рис.).

Залежність ступеня ризику від обсягу зібраної інформації

Розрахуємо як обсяг інформації зменшив ступінь очікуваного ризику реалізації проекту (ризик у даному контексті – очікувані збитки при реалізації проекту). Очікувані збитки до пошуку інформації оцінювались у розмірах $X_0 p_0$. Після одержання оптимальної кількості інформації вони дорівнюють:

$$X_0 p(y_0) + I(y_0) = X(y_0).$$

Середнє квадратичне відхилення у першому випадку (до пошуку інформації) $X_0 \sqrt{p_0(1-p_0)}$, у другому – $X(y_0) \sqrt{p(y_0)(1-p(y_0))}$. Розрахуємо як змінилася ймовірність не одержати збитків. Вважаємо, що збитки мають нормальний розподіл із математичним очікуванням і середньоквадратичним відхиленням, що розраховані вище. Тоді нормовані зміни у першому та другому випадках дорівнюють:

$$Z_1 = \sqrt{\frac{p_0}{1-p_0}},$$

$$Z_2 = \left(\sqrt{\frac{p(y_0)}{1-p(y_0)}} + \frac{I(y_0)}{X(y_0) \sqrt{p(y_0)(1-p(y_0))}} \right). \quad (10)$$

Для визначення ймовірності збитків використовується таблиця «хвостів» нормального розподілу. Розглянемо реалізацію алгоритму на прикладі.

Умова.

Існує інвестиційний проект в аграрній галузі вартістю 10 млн грн. Початкова ймовірність повної втрати інвестувань – 0,3; гранична ймовірність повної втрати – 0,1; вартість одиниці інформації (1КБ) – 10 грн.

Мета:

- 1) знайти оптимальну кількість інформації, при якій очікувані втрати будуть мінімальними;
- 2) ймовірність повної втрати активу при оптимальній кількості інформації;
- 3) очікувані втрати до та після одержання інформації.

1. Відповідно до виразу (9) знайдемо оптимальний обсяг інформації, який мінімізує величину очікуваних втрат:

$$y_0 = \sqrt{\frac{0,2 \cdot 10^7}{10}} - 1 = 446 \text{ КБ, вартість інфо-}$$

рмації 4460 грн=0,00446 млн грн.

2. Ймовірність повної втрати інвестицій, що відповідає цьому обсягу інформації відповідно до виразу (3):

$$p(446) = \frac{0,3 + 0,1 \cdot 446}{447} \approx 0,1.$$

3. Очікувана величина збитків відповідно (4) дорівнює $10 \cdot 0,3 = 3$ млн грн до одержання інформації та $10 \cdot 0,1 + 0,00446 = 1,004$ млн грн після.

4. Знайдемо ймовірність не одержання збитків. У першому випадку нормована зміна відповідно (10) дорівнює 0,65. Звідси ймовірність «не одержати збитки» дорівнює 0,258. У другому випадку нормована зміна дорівнює 0,33: «ймовірність не одержати збитки» збільшилася до 0,38.

У скороченому вигляді постановка задачі знаходження обсягу інформації, що мінімізує ступінь ризику:

$$\begin{aligned} \min(p(y) \cdot (X_0 + I(y))), \\ p(y) = \frac{p_0 + p_1 \cdot y}{1 + y}, \\ I(y) = a \cdot y, \end{aligned} \quad (11)$$

де X_0 – обсяг інвестувань, млн грн; y – обсяг інформації, КБ; $I(y)$ – вартість інформації, млн грн; a – вартість 1КБ інформації, млн грн /КБ); p_0 – початкова ймовірність втрати інвестувань ($y=0$); p_1 – кінцева ймовірність втрати інвестувань ($y = \infty$), ($p_0 > p_1$).

Якщо підвести підсумки, то наведений приклад показує поліпшення всіх характеристик при одержанні оптимальних обсягів інформації: величина очікуваних збитків зменшилася, хоча й несуттєво, але збільшилася ймовірність неодержання збитків. Звичайно, запропонована постановка має дуже спрощений вигляд, тому що задається тільки двома варіантами: втрата вкладених коштів із ймовірністю p , або реалізація проекту з нульовою прибутковістю (з ймовірністю $1 - p$). Більш наближений до реалій випадок, коли задані ймовірності збитків та ймовірності прибутків. Крім того, в наведеному

алгоритмі було відсутнє змістове визначення ймовірностей p_0 і p_1 . На нашу думку, ймовірність p_0 включає в себе як системний ризик даного виду бізнесу (на який не впливає рішення керівництва підприємства), що пов'язаний для аграрного сектору передусім із погодними, кліматичними, ціновими, політичними та інституційними ризиками, так і не системний, що в основному визначається неправильним вибором стратегії керівництва аграрного підприємства, тоді як ймовірність p_1 відображає тільки системний ризик. Тому нами пропонується наступний алгоритм емпіричного оцінювання: ймовірність p_0 можна оцінити як відношення кількості підприємств, що збанкрутували за перший рік існування, до загальної кількості підприємств, що інвестували кошти в цей бізнес, тоді як p_1 можна оцінити за подібним відношенням протягом наступних років.

Введемо показники ефективності використання коштів на додаткову інформацію. Пропонується використання двох коефіцієнтів: перший – кількість коштів, що необхідно витратити на зменшення ймовірності повної втрати інвестицій на 1%; другий – який означає, на скільки зменшаться очікувані втрати проекту при зростанні витрат на інформаційне забезпечення на одну грошову одиницю:

$$E(I/p) = \frac{\Delta I}{\Delta p}, \quad (12)$$

$$E(X^-/I) = \frac{\Delta M(X^-)}{\Delta I},$$

де ΔI - приріст вартості інформації; Δp - зменшення ймовірності втрати активу; $\Delta M(X^-)$ - зменшення величини очікуваних втрат (X^-).

Отже, у наведеному вище прикладі вартість зменшення ймовірності повної втрати інвестицій на 1% дорівнює:

$$E(I/p) = \frac{44600 \text{ грн}}{20\%} = 2,23 \text{ т. грн/\%}$$

Для оцінки другого параметра слід врахувати, що величина очікуваних збитків

зменшилася з 3 млн грн до 1 млн грн. Відповідно 1 грн, витрачена на одержання інформації, зумовлює зменшення очікуваних збитків на величину:

$$E(X^- / I) \approx \frac{2}{0,0446} = 44,8 \text{ грн.}$$

Усі наведені розрахунки мають один суттєвий недолік – вони не враховують впливу на наслідок реалізації ризиків власного майнового та фінансового стану аграрного підприємства. Так, однакові показники втрат для фермерського й особистого селянського господарства можуть мати суттєво різні наслідки. Це свідчить про необхідність введення показників, які враховують як величину можливих втрат так і майновий стан підприємства. Як такий показник можна використати коефіцієнт відносного ризику¹, що дорівнює відношенню втрат на заданому рівні значущості до показника ліквідності аграрного підприємства:

$$W_\alpha = \frac{X_\alpha^-}{R} 100 \%, \quad (13)$$

де X_α^- – збитки на рівні значущості α (з ймовірністю α), R – ліквідність аграрного підприємства (фермерського або особистого селянського господарства).

Практична значимість цього показника полягає в тому, що він поєднує об'єктивно існуючі фактори аграрного виробництва (системний ризик, ліквідність та інші) й суб'єктивні показники (відношення до ризику, неповнота інформації, що присутня при прийнятті рішень). Дослідження, що проводяться в розвинутих країнах, підтверджують неохильність до ризику переважної частини аграріїв². Скоріше такі риси притаманні також українським аграріям. Це, на наш погляд, приводить до вибору як малих значень коефіцієнтів відносного ризику (не більше ніж 10%), так і малих значень рівня значущості α (не більше 5%). За виразом (13) є змога оцінити граничні збитки, які може дозволити собі окреме фермерське або особис-

те селянське господарство. Нехай особа, що приймає рішення (керує аграрним підприємством із ліквідністю $R(i)$), вважає, що коефіцієнт відносного ризику не може перевищувати 10%. На підставі (13) це означає, що збиток не повинен перевищувати $0,1R(i)$, а це, у свою чергу, дає змогу, при відомих характеристиках інноваційного проекту (очікуваному прибутку та середньоквадратичному відхиленні), оцінити рівень значущості (ймовірність збитків). Однак всі ці оцінки можна зробити тільки при наявності розвинутої інформаційної інфраструктури з відповідним інформаційним забезпеченням, спрямованою на впровадження інновацій в аграрній сфері з урахуванням ризиків.

Таким чином, впровадження будь – яких інноваційних проектів в аграрній сфері пов'язано з пошуком відповідної достовірної інформації, що збільшує початкову вартість проекту. Для кожного інноваційного проекту існує оптимальний обсяг інформації, який мінімізує ризик впровадження даного проекту. Цей обсяг зростає зі збільшенням інвестувань і зменшується з підвищенням вартості одиниці інформації. Надмірний пошук інформації збільшує ризик реалізації інноваційного проекту.

Пропонується використання двох коефіцієнтів: перший – кількість коштів, які необхідно витратити на зменшення ймовірності повної втрати інвестицій на 1%; другий – який означає, на скільки зменшаться очікувані втрати проекту при зростанні витрат на інформаційне забезпечення на одну грошову одиницю.

При оцінці ступеня ризику в аграрній галузі пропонується методика використання коефіцієнта відносного ризику, що дає змогу за заданою величиною ліквідності та оцінкою суб'єктивного ставлення до ризику оцінити ступінь небезпеки впровадження інноваційного проекту.

У подальшому дослідженні пропонується за допомогою анкетування проаналізувати інформаційні потреби суб'єктів господарювання регіонального агропромислового комплексу з метою вирішити питання відносно основних напрямів затребуваного інформа-

¹ Скрипник А.В. Методологія оцінки ризиків аграрного підприємства / А.В. Скрипник, Ю.В. Шевчук // Економіка АПК. – 2011. – №10. – С. 95-101.

² Babcock B.A., Frazer R.W., Lekakis J. N. Risk Management and the Environment: Agriculture in Perspective. KLUWER ACADEMIC PUBLISHERS. – Dordrecht/Boston/London/. – 2003. – P. 67-75.

ційного забезпечення, що дасть можливість оптимізувати його структуру, зменшити витрати на пошук інформації, знизити ризик

інвестувань в аграрний сектор і сприятиме впровадженню інноваційних технологій у галузь.

Запропоновано параметри та модель ефективного використання інформації для мінімізації ступеня ризику прийняття рішень в аграрній галузі.

Предложены параметры и модель эффективного использования информации для минимизации степени риска принятия решений в аграрной отрасли.

An article suggests parameters and a model of the effective use of information to minimize the risk of decision making in the agricultural sector.

*

**О.А. КОЗАЧЕНКО, кандидат економічних наук
Інститут водних проблем і меліорації НААН**

Розвиток інноваційної інфраструктури в аграрній сфері України

Успіх будь-якої економічної системи значною мірою залежить від механізму, який поєднує розвиток наукової ідеї, прикладну розробку на її основі та використання результату у виробництві. У вітчизняній економіці поки що мало суб'єктів господарювання, які здійснюють повною мірою інноваційну підприємницьку діяльність. Ця ситуація зумовлена складністю сприйняття і практичного переходу на інноваційну систему господарювання після довгих років примусового перерозподілу й концентрації ресурсів. Такий стан притаманний усім галузям економіки.

Питанням оптимізації процесу науково-інноваційної діяльності, механізмами їх розробки та комерціалізації присвячені праці таких вчених: С.А. Володіна, Л.Л. Антонюка, А.М. Поручника, В.С. Савчука та ін.¹ Разом із тим вбачається за доцільне наблизити проблеми трансферу наукових розробок до окремого проекту, проаналізувати можливість й проблеми його запровадження.

Мета статті – розкрити шляхи вдосконалення методів впровадження наукових розробок у виробництво. Запропонувати схему узгодження інтересів науково-дослідних установ, виробників сільськогосподарської продукції та держави.

Аграрна галузь, зокрема, забезпечена потужним науковим потенціалом, що представлений Національною академією аграрних наук України, яка здійснює фундаментальні наукові дослідження, організовує, проводить і координує вивчення проблем агропромислового комплексу. Так, у 2010 році завершено 1309 прикладних науково-дослідних розробок, з них спрямовано на освоєння у виробництво – 1036². Водночас сільськогосподарські підприємства різних форм власності за цей же період одержали наступні результати діяльності: частка підприємств, які мали збиток від реалізації сільськогосподарської продукції, становить 36,7%, середній рівень рентабельності – 13,4%, рівень збитковості продукції тваринництва в державних підприємствах – 16,6%³. Наведені показники свідчать про низький

¹ Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С.А. Володін. – К.: «Нічлава», 2007. – 348 с.; Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.

² Інтернет-ресурс: <http://www.uaan.gov.ua/>.

³ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009 рік: стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2009. – 592 с.

ційного забезпечення, що дасть можливість оптимізувати його структуру, зменшити витрати на пошук інформації, знизити ризик

інвестувань в аграрний сектор і сприятиме впровадженню інноваційних технологій у галузь.

Запропоновано параметри та модель ефективного використання інформації для мінімізації ступеня ризику прийняття рішень в аграрній галузі.

Предложены параметры и модель эффективного использования информации для минимизации степени риска принятия решений в аграрной отрасли.

An article suggests parameters and a model of the effective use of information to minimize the risk of decision making in the agricultural sector.

*

**О.А. КОЗАЧЕНКО, кандидат економічних наук
Інститут водних проблем і меліорації НААН**

Розвиток інноваційної інфраструктури в аграрній сфері України

Успіх будь-якої економічної системи значною мірою залежить від механізму, який поєднує розвиток наукової ідеї, прикладну розробку на її основі та використання результату у виробництві. У вітчизняній економіці поки що мало суб'єктів господарювання, які здійснюють повною мірою інноваційну підприємницьку діяльність. Ця ситуація зумовлена складністю сприйняття і практичного переходу на інноваційну систему господарювання після довгих років примусового перерозподілу й концентрації ресурсів. Такий стан притаманний усім галузям економіки.

Питанням оптимізації процесу науково-інноваційної діяльності, механізмами їх розробки та комерціалізації присвячені праці таких вчених: С.А. Володіна, Л.Л. Антонюка, А.М. Поручника, В.С. Савчука та ін.¹ Разом із тим вбачається за доцільне наблизити проблеми трансферу наукових розробок до окремого проекту, проаналізувати можливість й проблеми його запровадження.

Мета статті – розкрити шляхи вдосконалення методів впровадження наукових розробок у виробництво. Запропонувати схему узгодження інтересів науково-дослідних установ, виробників сільськогосподарської продукції та держави.

Аграрна галузь, зокрема, забезпечена потужним науковим потенціалом, що представлений Національною академією аграрних наук України, яка здійснює фундаментальні наукові дослідження, організовує, проводить і координує вивчення проблем агропромислового комплексу. Так, у 2010 році завершено 1309 прикладних науково-дослідних розробок, з них спрямовано на освоєння у виробництво – 1036². Водночас сільськогосподарські підприємства різних форм власності за цей же період одержали наступні результати діяльності: частка підприємств, які мали збиток від реалізації сільськогосподарської продукції, становить 36,7%, середній рівень рентабельності – 13,4%, рівень збитковості продукції тваринництва в державних підприємствах – 16,6%³. Наведені показники свідчать про низький

¹ Володін С.А. Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С.А. Володін. – К.: «Нічлава», 2007. – 348 с.; Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.

² Інтернет-ресурс: <http://www.uaan.gov.ua/>.

³ Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009 рік: стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2009. – 592 с.

рівень ефективності сучасного аграрного виробництва, де поряд з об'єктивними макроекономічними причинами має місце не ефективний менеджмент на мікрорівні.

Якщо ж оцінювати досягнення української науки на світовому ринку наукомісткої продукції, то лише 0,3% цього ринку належить вітчизняним ноу-хау і технологіям¹, тоді як, наприклад, частка США становить 36%, Японії – 30, Німеччини – 16%, а дохід нашої країни від продажу ліцензій – лише 2% відповідного доходу США². Значна частина українських нових технологій вилучається з порушенням прав на інтелектуальну власність. У розвинутих країнах на кожну перспективну наукову ідею в середньому припадає близько 10 менеджерів, які «проштовхують» її на ринок. У нашій країні пропорції зворотні: у середньому на 10 ідей припадає один менеджер.

Причина в тому, що у потенційних споживачів вітчизняних технологій немає коштів на їх придбання і матеріалізацію в наукомістку продукцію. У результаті менше 4% підприємств є інноваційно активними (тоді як у розвинутих країнах Заходу таких підприємств 60-80%) та понад 80% науково-технічної продукції залишаються незапитаними³. Дана ситуація пов'язана із особливостями розвитку вітчизняної ринкової економіки, що ґрунтується не на наукомісткому виробництві, а на торговельно-фінансових операціях, а отже, не відповідає вимогам інноваційного розвитку і не здатний асимілювати нове наукове знання.

Нині у світі одним із найефективніших механізмів реалізації такого процесу є різні інноваційні структури і, насамперед, науково-технологічні парки. Україна перебуває лише на початковому етапі. Українські технопарки (перші з яких з'явилися 1999 року) вельми далекі від класичних взірців, хоча формально створені всі правові основи для розвитку економіки в напрямі впровадження

інновацій. Такою правовою базою є: Конституція України, Закони України «Про господарські товариства», Господарський та Цивільний кодекси України, Закони України «Про вищу освіту», «Про інвестиційну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про наукові парки» від 25.06.2009 року № 1563-VI, «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», Розпорядження КМУ України від 17.06.2009 № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи», Постанова КМУ від 03.02.2010 №93 «Про затвердження Порядку погодження рішення про створення наукового парку», Наказ МОН від 25.02.2010 № 142 «Про затвердження стандартів надання державних адміністративних послуг у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій».

Хоча такий обсяг правового забезпечення надає багато преференцій для розвитку інноваційного бізнесу, проте за даними Transparency international щодо захисту прав інтелектуальної власності Україна займає 60-ту позицію в рейтингу 60 країн; для розпочинання бізнесу кількість необхідних дозволів становить 8 одиниць; в індексі економічної свободи економіка України займає 137-му позицію. Жодний вітчизняний технопарк не має промислової зони – всі учасники повинні реалізовувати проекти на власних майданчиках, і жоден не має на меті створення малих наукомістких підприємств. Загалом, на початок 2010 року 17 чинних свідоцтв проектів технопарку, з них п'ять зареєстровані в рамках технопарку «Київська політехніка», по три – «Інститут монокристалів» та «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка», решта технопарків – по одному проекту. В аграрній сфері такі об'єднання взагалі відсутні.

За своєю ідеєю Науковий парк є договірним об'єднанням суб'єктів господарювання,

¹ Авдулов А.Н. Научные и технологические парки, технополисы и регионы науки / А.Н. Авдулов, А.М. Кулькин. – М.:Наука, 1992.

² Федоров В. Необходим инновационный климат / В. Федоров, А. Цыгичко, С. Бойко // Экономист. – 1996. – №7.

³ Патон Б.С. Рівень науки визначає сучасне і майбутнє держави / Б.С. Патон // Київська правда. – 2003. – 15 лип.

створеним за принципом поєднання можливостей освіти, науки, виробництва і бізнесу шляхом координації виконання інноваційних проектів наукового парку його учасниками/партнерами. Функціонування Наукового парку має дати можливість створювати високоінтелектуальну продукцію, здійснювати науковий та кадровий супровід її промислового випуску й виведення на ринки.

Формування Наукового парку є глобальнішою порівняно з реалізацією конкретної наукової розробки і є свого роду платформою, на якій перетинаються інтереси всіх заінтересованих партнерів. Комерціалізація окремої наукової ідеї може стати відправною точкою для залучення великої кількості як наукових установ, так і підприємств аграрної сфери, бути цікавим об'єктом капіталовкладень для органів місцевого самоврядування та інших інвесторів.

Таким прикладом є наукова розробка «Біоенергетичні агроєкосистеми»¹, яка б могла одержати статус «стартового проекту Start-Up» і на практиці стати тією платформою, що об'єднає кращі наукові розробки аграрної науки, матеріально-технічну базу

сільськогосподарських виробників, підприємства переробної галузі, логістичні, торговельні фірми. Закладена в моделі наукова ідея побудови агроєкосистем замкнутого циклу полягає в переході на збалансоване виробництво біоенергії та високоякісного продовольства на засадах органічного землеробства. Практичне впровадження таких розробок стало можливим завдяки розвитку нових переробних технологій різного рівня продуктивності.

Згідно з рекомендаціями експертів ЄС проекту Інно Ентерпрайз² у рамках Семінару «Проектування і бізнес-планування наукових парків» 24-25 січня 2011 року, обов'язковою умовою для затвердження й подання на розгляд проектів є формулювання його головних цілей, організаційної та виробничої структури, сфери діяльності, ресурсів тощо. Наступним етапом є формування бізнес-планів на основі складеного проекту.

Коротку характеристику стартового проекту «Біоенергетичні агроєкосистеми», згідно з вимогами подання, наведено в табл.

Загальна характеристика проекту «Біоенергетичні агроєкосистеми»

Позиція	Характеристика
Цілі	Організація екологічно збалансованого виробництва продовольства і біоенергії на засадах високого рівня рециркуляції біогенних елементів
Завдання	Доведення щільності тварин до рівня 1,5 ум.гол./га; виробництво готової м'ясо-молочної продукції 1-1,4 т/га; рідкого пального 150-200 л/га, газу-метану 1,5-2 тис. м ³ /га; розширене відтворення родючості ґрунту; підвищення рівня зайнятості на 35% порівняно з суто рослинницькою спеціалізацією; зменшення викидів парникових газів на 0,7-0,8 т/га; перехід до системи органічного виробництва з одержанням сертифікованої продукції (ISO – 9000, ISO – 14000)
Сегмент ринку	Ринок органічної продукції; ринок енергії з біомаси; ринок квот на викиди парникових газів; зелений туризм
Матеріально-технічна база	Визначається з урахуванням конкретних умов сільськогосподарських підприємств-учасників проекту
Виробнича структура	Рис. 1
Організаційна структура	Рис. 2

Якщо припустити, що сільськогосподарський комплекс будується з використанням

нових технологічних досягнень промислових підприємств, то його виробнича інфра-

¹ Тараріко Ю.О. Формування стійких агроєкосистем / Ю.О. Тараріко. – К.: ДІА, 2007. – 560 с.

² Матеріали семінару «Проектування і бізнес – планування наукових парків» 24-25 січня 2011 р. – К.: Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2011.

структура повинна включати такі блоки (рис. 1): землеробство (виробництво продукції рослинництва), елеваторні ємності, сховища для кормів, виробництво продукції

тваринництва, переробні модулі (продукції рослинництва, тваринництва та супутньої продукції).

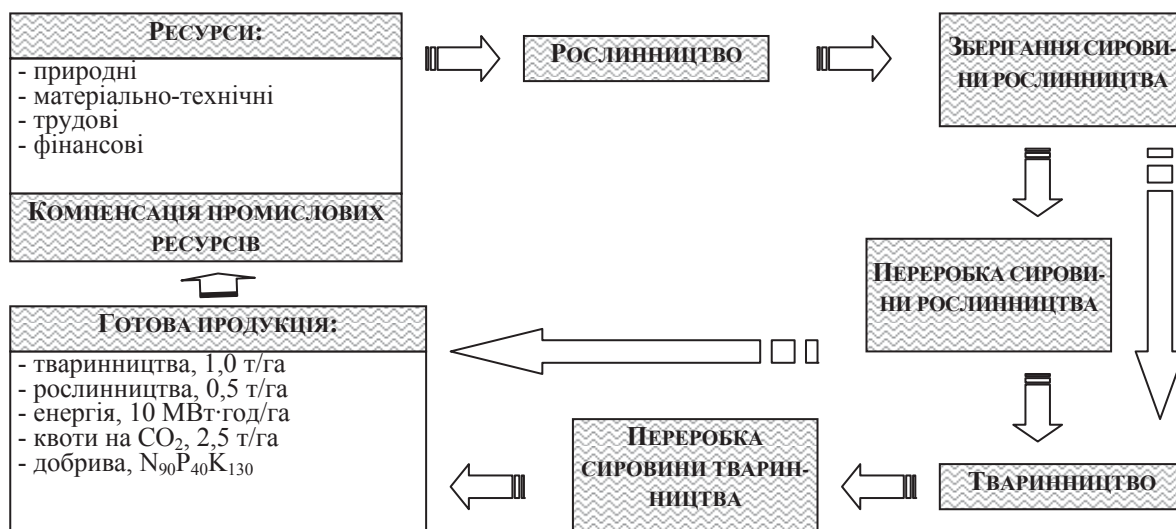

Рис. 1. Виробнича структура стартового проекту «Біоенергетичні агроекосистеми»

Поєднання промислових складових у єдину виробничу структуру розпочинається з оцінки агроресурсного потенціалу території, встановлюються найбільш продуктивні культури, підбираються технології їх вирощування та формуються максимально адаптовані до конкретних умов сівозміни. Одержана у рослинницькій галузі біомаса через тваринництво (молочне скотарство) трансформується в 0,15 т/га м'яса, до 1,3 т/га молочних продуктів (30% вершки, твердий сир) і до 20 т/га свіжого гною. Останній разом із відходами рослинництва (20% від силосу, сіна, соломи) на біогазовій установці переробляється до газу метану (до 2 тис. м³) і біогумусу (до 2 т/га). З цим органічним добривом у ґрунт надходить компенсуюча мінералізацію гумусу норма органічного вуглецю та повертаються майже всі мінеральні макро- і мікроелементи, чим забезпечується відтворення головного природного ресурсу – ґрунтового покриву. Високий рівень рециркуляції біогенних елементів, стерилізація всіх відходів від шкочочинних організмів та знищення насіння бур'янів у процесі газогенерації дає змогу з часом перейти на засади органічного виробництва з відповідними

перевагами на ринках збуту одержаної продукції. При цьому компенсуються витрати промислових енергоресурсів в рослинництві, у блоках зберігання й переробки продукції також із відповідними економічними перевагами (зелений тариф). Отже, після запровадження представленої на рисунку 1 інфраструктури поточні виробничі витрати зводяться переважно до оплати праці, насінневого матеріалу, амортизаційних відрахувань, що дасть змогу одержати середній показник рентабельності 312%¹.

На основі міжгалузевої оптимізації сільськогосподарського підприємства на вищому рівні формується організаційна структура проекту «Біоенергетичні агроекосистеми», що включає: науково-дослідні установи, які розробляють технології вирощування польових культур, здійснюють оптимізацію технологічних процесів у тваринництві, переробці та зберіганні одержаної продукції. До проекту біоенергетичного виробництва залучаються необхідні промислові підприємства для створення запланованої інфра-

¹ Біоенергетичні зрошувані агроекосистеми. Науково-технологічне забезпечення аграрного виробництва (Південний Степ України) / за ред. Ю. Тараріко. – К.: ДІА, 2010. – С. 69-80.

структури з одержанням передбачених обсягів продукції. Координацію роботи технопарку здійснює науково-консультаційний центр, у персонал якого входять досвідчені профільні фахівці та менеджери.

На основі розробленого проекту в подальшому здійснюватиметься підбір партне-

рів, потенційних інвесторів, інших акціонерів, що дасть змогу розробити бізнес-план на базі наявної сукупної матеріально-технічної бази для представлення на розгляд уряду, донорським й іншим спонсорським організаціям необхідних обсягів фінансування для втілення проекту в життя.

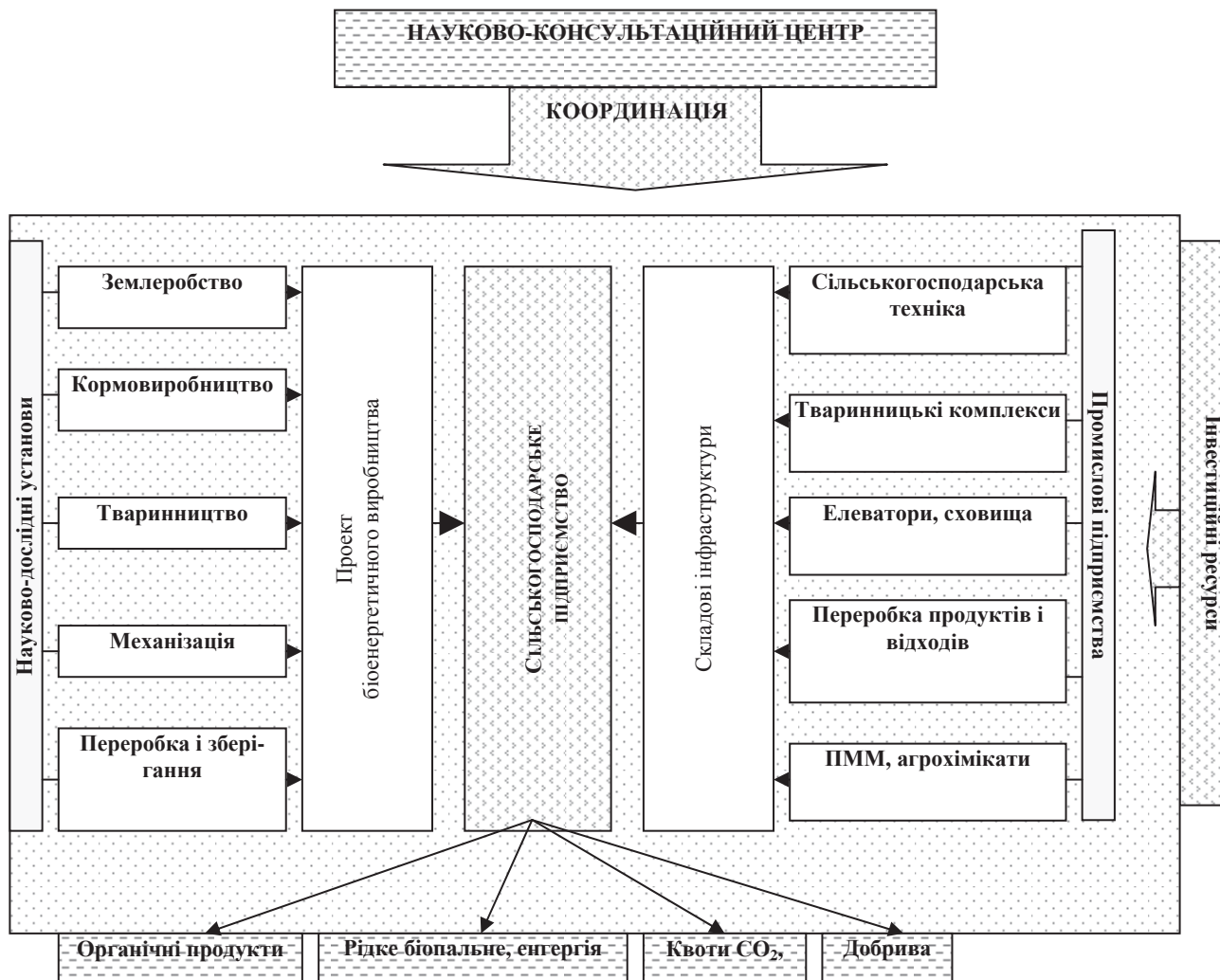

Рис. 2. Організаційна структура технопарку «Системи біоенергетичного аграрного виробництва»

Сприяння росту заінтересованості виробників до впровадження інноваційних наукових розробок і проекту «Біоенергетичні агрокосистеми», зокрема, має забезпечуватись діючими механізмами їх стимулювання на державному рівні з урахуванням базового ринкового закону «попиту» на високоякісні продукти харчування. Через механізми дотацій, ціноутворення, пільгового кредитування, митно-тарифного регулювання, оподаткування, страхування, що є важелями регулювання державного рівня, слід забезпечити умови ефективного виробництва сіль-

ськогосподарської продукції (рис. 3). Це спрямує виробників на освоєння найбільш прогресивних агротехнологій з метою забезпечення конкурентоспроможності виробленої продукції та високого рівня продовольчої безпеки держави.

Водночас через механізм моніторингу витрат і штрафних санкцій, преміювання та інших контролюючих заходів державна політика сприятиме раціональному використанню ресурсів, зокрема природних. Це в свою чергу стимулюватиме виробничі структури до широкого використання на прак-

тиці незатребуваних на даний час наукових розробок.

Отже, головна причина низької інноваційної активності сільськогосподарських підприємств зумовлена особливостями розвитку вітчизняної ринкової економіки, що

ґрунтується не на наукомісткому виробництві, а на торговельно-фінансових операціях. Одним із найбільш ефективних механізмів розв'язання цієї проблеми є створення ефективних інноваційних структур, зокрема науково-технологічних парків.

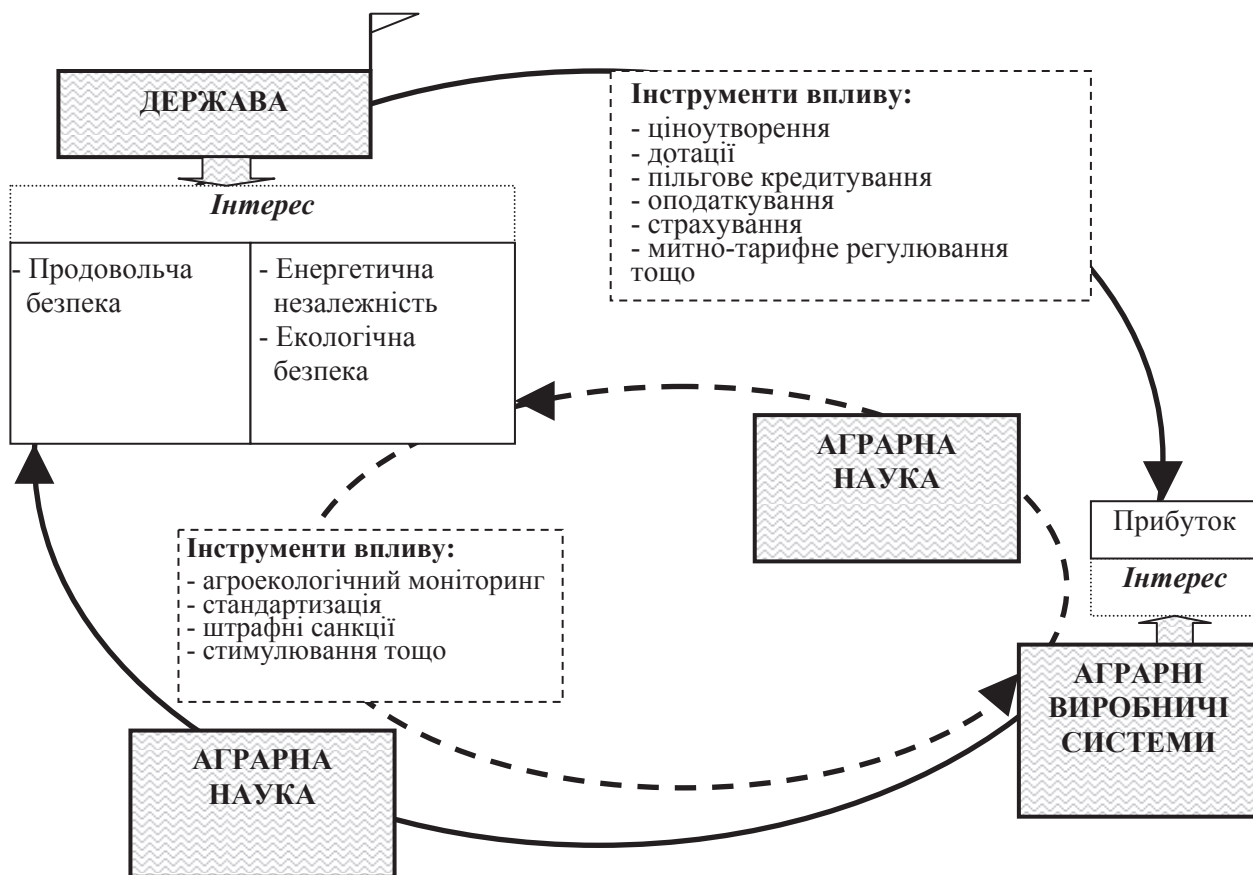

Рис. 3. Механізм узгодження інтересів макро- і мікрорівнів при формуванні біоенергетичного аграрного виробництва
(▲ - вихідна ініціатива)

Наведений механізм трансферу наукових розробок у виробництво на прикладі пілотного проекту «Біоенергетичні агроєкосистеми» є способом об'єднання наукового та виробничого потенціалів у єдину систему ефек-

тивного екологічного землекористування, запровадження якої стане прикладом комплексного розв'язання економічних, екологічних і соціальних проблем АПК.

Розкрито шляхи удосконалення методів впровадження наукових розробок у виробництво. На прикладі пілотного проекту «Біоенергетичні агроєкосистеми» змодельовано виробничу й організаційну структуру наукового парку. Запропоновано логічну схему узгодження інтересів науково-дослідних установ, виробників сільськогосподарської продукції та держави.

Раскрыты пути усовершенствования методов внедрения научных разработок в производство. На примере пилотного проекта «Биоэнергетические агроэко системы» смоделирована производственная и организационная структура научного парка. Предложена логическая схема согласования интересов научно-исследовательских организаций, производителей сельскохозяйственной продукции и государства.

The ways for improvement of methods of implementation of scientific researches into process of production. A production and organizational structure of scientific park is modelled on the example of pilot project 'The bioenergetic agrarian ecosystems'. A logical scheme of coordination of interests of the state and scientific research organisations, producers of agroindustrial products.

* * *

*М.Й. ХОРУНЖИЙ, кандидат економічних наук, професор
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Агропродовольчий комплекс: проблеми формування і функціонування в ринкових умовах

Поступальний розвиток національної економіки в умовах наростання глобалізаційних процесів з усією очевидністю показує, що головним пріоритетом була, є і залишається продовольча безпека. Як свідчить досвід розвинутих країн, гострота продовольчого забезпечення населення згладжується тоді, коли успішно функціонує агропродовольчий комплекс (в літературі трапляється також і така його назва – агропродовольчий підкомплекс).

У практичному управлінні агропромисловим виробництвом досить важливо дотримуватися суті тих категорій і понять, які, власне, й формують повну уяву про це міжгалузеве утворення.

Як зазначається в проєкті Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України, «агропродовольчий комплекс – сектор економіки, який об'єднує галузі й види економічної діяльності, включені в технологічний ланцюг виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування»¹. В цілому погоджуючись із таким визначенням суті агропродовольчого комплексу, водночас варто зазначити, що для глибокого розуміння цієї категорії не можна обмежуватися лише технологічним ланцюгом виробництва та просування продукції й продовольства. Технологічні зв'язки зумовлені самою природою агропромислового тандема – вироблена сільськогосподарська продукція, щоб набути ознак продовольства,

повинна пройти стадію промислової переробки. Продовольство і сільськогосподарська продукція – це не одне й те ж. Аграрне виробництво забезпечує основу продовольства – сільськогосподарську сировину, яка потребує відповідної промислової переробки. Саме продукція, одержана в результаті промислової переробки, і являє собою продовольство. Це означає, що аграрний виробник приречений виробляти сільськогосподарську продукцію як кінцеву у вигляді продовольчої сировини, а забезпечення продовольством – це вже функція інших галузей – переробної промисловості та торгівлі.

Власне на такому принципі нині в Україні й будуються міжгалузеві відносини в агропродовольчому комплексі: аграрне виробництво працює у своїй осі економічних координат, харчова промисловість і торгівля – також у своїй, але побудованій на інших засадах. Якщо в сільському господарстві формується лівова частка витрат на одержання кінцевої продукції – продовольства, то в переробних галузях й у торгівлі витрати лише нарощуються, але не в таких розмірах, як це має місце в аграрному виробництві. Склалася така економічна нерівність:

у витратах: сільське господарство > харчова промисловість + торгівля;

у прибутку: сільське господарство < харчова промисловість + торгівля.

Все це дає підставу дещо по-іншому трактувати суть агропродовольчого комплексу: *це організаційно-економічна єдність галузей сільського господарства, переробної промисловості та торгівлі, в основі якої лежить*

¹ Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проєкт) // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 3-6.

єдиний технологічний процес одержання кінцевої продукції – продовольства.

Таке тлумачення суті агропродовольчого комплексу зовсім по-іншому розставляє акценти на роль і місце аграріїв, переробників та торгівлі у виробництві й реалізації продовольства. Доказів тут чимало. Зокрема, в сучасному світі сільське господарство аж ніяк не може бути головним продуцентом продовольства – його місія виробити таку сільськогосподарську продукцію за її якістю, з якої в результаті переробки можна одержати достатню кількість високоякісного продовольства. Та й сама природа продукції сільського господарства така, що вона не впливає прямо на рівень продовольчого забезпечення. Із усієї виробленої в сільському господарстві продукції 20% спрямовується на повторне виробниче споживання в аграрному секторі (насінний і фуражний фонд, натуральна оплата праці та орендна плата), ще приблизно 20% споживається в сирому вигляді (овочі, фрукти, свіжоздоєне молоко), а решта – 60% спрямовується на промислову переробку. До того ж ця третя частина виробленої сільськогосподарської продукції постійно зростає (у зв'язку із зміною вимог споживачів до продовольства).

Принципова роль переробних галузей – своєчасно заготувати, зберегти й ефективно переробити вироблену в сільському господарстві продукцію, що набула ознак сировини.

І, нарешті, торгівля має своєю метою своєчасно, відповідно до платоспроможного попиту населення, задовольнити його потреби у виробленому продовольстві бажаного асортименту і якості.

Якщо виходити із таких принципових позицій, то треба цілковито погодитись із положенням передмови до проекту згаданої національної доктрини, яка «проголошує принципово нові завдання, що покладаються на агропродовольчий комплекс як сектор економіки по забезпеченню продовольчої безпеки країни і створенню міцного економічного фундаменту для поліпшення життєдіяльності українського села та його жителів...» і, як справедливо тут же підкреслюється, досі так і не склалося цілісного, всебі-

чного, обґрунтованого та стратегічно виваженого бачення ролі й місця агропродовольчого комплексу в економіці країни та шляхів його подальшого розвитку¹.

Таке категоричне й справедливе твердження зайвий раз переконує, що в Україні на всіх рівнях управління національною економікою практично відсутнє чітке розуміння соціально-економічної сутності агропродовольчого комплексу, а тому, як і раніше, в усіх офіційних та неофіційних документах, проектах і програмах фігурує аграрний детермінізм, за яким вирішальна роль у продовольчому забезпеченні населення та розв'язанні соціальних проблем села відводиться сільському господарству. Власне, і у згаданій доктрині (проекті) спостерігається це ж. Доречно нагадати, що в основних засадах державної аграрної політики особливо наголошується на «побудові збалансованих міжгалузевих економічних відносин, недопущенні монопольної діяльності у забезпеченні потреб суб'єктів аграрного сектору»².

Все це дає підставу глибше вникнути в суть і особливості формування та функціонування агропродовольчого комплексу. В цьому відношенні варто виділити такий головний аспект: *загострення продовольчої проблеми, що все більше відчувається в Україні, потребує упорядкованої та зрівноваженої дії всіх складових агропродовольчого комплексу.*

Якщо ця продуктова вертикаль покликана працювати на продовольче забезпечення населення, то всі її ланки (аграрна, переробна і торгова) мають однаковою мірою нести цю корпоративну відповідальність. Не можна забезпечити потреби в продовольстві (за його якістю, асортиментом та ціною), якщо одна ланка буде обмежена у прибутковій діяльності (в даному випадку аграрна), а інші (переробна і торгівля) одержуватимуть невиправданий прибуток: збиткове виробництво сільськогосподарської продукції стає додатковим джерелом одержання прибутку

¹ Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України (проект) // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 3-6.

² Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»: прийнятий 18 жовт. 2005 року №2982-IV.

в переробній та торговій ланках, які продовжують функціонувати у власній осі економічних координат і зовсім не створюють економічних основ відтворення виробництва в аграрному секторі. Власне цим і характеризується в багатьох випадках цукробуряковий, молочно-м'ясний, овочепродуктовий підкомплекс та згортання виробництва в аграрному секторі України. Відсутність паритетних економічних відносин між аграрною, переробною і торговою ланками і є головною причиною незадоволення потреб населення України в абсолютній більшості продовольчих товарів, з одного боку, та хронічної недовантаженості потужностей переробки, з іншого.

Аби агропродовольчий комплекс функціонував успішно, слід, принаймні, дотримуватися таких вимог:

1. *Будь-яка продуктова вертикаль має здійснювати свою діяльність на основі дотримання вимог агропромислового циклу, під чим слід розуміти єдність видів виробничої діяльності в рамках груп підприємств різних галузей (чи одного підприємства) або певної території, яка на основі поєднання промислових ресурсів і сільськогосподарської сировини забезпечує виробництво кінцевого продукту та його реалізацію¹.*

З урахуванням специфіки функціонування агропродовольчого комплексу загальний виробничий цикл можна охарактеризувати таким чином (рис. 1):

Складові агропромислового виробничого циклу	Кінцево-цільові завдання та інтереси
Аграрний цикл	Одержання проміжного продукту (сировини) необхідної технологічної якості та очікуваного прибутку
Переробний цикл	Виробництво конкретного виду кінцевого продукту і продовольства – необхідної споживчої якості та асортименту
Торговий цикл	Задоволення платоспроможного попиту з урахуванням ціни, асортименту та якості продовольства

Рис. 1. Агропромисловий виробничий цикл та його завдання

В основі агропромислового виробничого циклу лежать такі принципи:

скорочення розриву у просторі й у часі між виробництвом сировини, її заготівлею, зберіганням та промисловою переробкою, а також між одержанням кінцевого продукту, його зберіганням, транспортуванням і реалізацією споживачу;

дотримання зворотного зв'язку, тобто вимог споживача (населення, галузі) до виробника (постачальника) продовольства й ресурсів;

узгодження взаємодії між усіма складовими циклу з метою забезпечення спільного синергічного ефекту.

2. Означені принципи формують у рамках агропродовольчого комплексу *відповідні регулятивні пропорції, які детермінують можливості будь-якої продуктової вертикалі як із позицій нормального функціонування самого процесу виробництва, так і задоволення потреб у кінцевій продукції*. Суть цих

пропорцій така:

між обсягом, вартістю та якістю виробленої в аграрному циклі сировини і можливостями її своєчасної заготівлі, зберігання й ефективної переробки в харчовій промисловості;

між обсягами виробництва кінцевої продукції (продовольства) та можливостями її транспортування, зберігання і своєчасної реалізації споживачу;

між асортиментом, якістю та ціною виробленого продовольства і платоспроможним попитом населення.

Як впливає із суті означених пропорцій, кожна з них базується на певних економічних інтересах, які потребують відповідної збалансованості.

З відтворювального погляду ці пропорції й мають бути основоположними нормально-го функціонування агропродовольчого комплексу. Визначальною вимогою у цьому може бути така математична нерівність:

$$\sum C_a > \sum C_{np}$$

¹ Хорунжий М.Й. Організація агропродовольчого комплексу: підручник / М.Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 299.

Це означає, що виручка (дохід), який аграрне виробництво одержує від продажу виробленої продукції (сировини), наприклад, за рік – $\sum Ца$ має перевищувати суму витрат на придбання ресурсів і послуг промислового походження – $\sum Цпр$, які придбає та споживає сільське господарство. Іншими словами, умови розширеного відтворення в аграрному циклі формуються, передусім, ціноутворенням на вироблену ним продукцію – сировину. Названі регулятивні пропорції слід вважати базою для формування як у рамках агропродовольчого комплексу, так і поза ним такого економічного середовища, яке забезпечило б розширене відтворення.

3. Інструментом, який дає змогу дійти до скоординованості дій у рамках будь-якої продуктової вертикалі, є політика узгоджень, під чим слід розуміти досягнення спільної кінцевої мети функціонування певної моделі агропромислового формування в результаті погодження інтересів аграрної, переробної та торгової ланок. Політика узгоджень – це не просто погодження технологічних питань одержання продовольства, а практика переговорів заінтересованих сто-

рін, що уможливорює приймати раціональні рішення при організації нормального функціонування продуктової вертикалі та, що є особливо важливим, розподілі ресурсів і кінцевого результату. Для агропродовольчого комплексу, в якому функціонують десятки різноманітних галузей та видів діяльності, узгодження дій відповідно до означених вище регулятивних пропорцій стає одним із вирішальних факторів ринкової адаптації. На стиках галузей внаслідок відомчих бар'єрів і вузькогалузевого економічного егоїзму утворюються серйозні розриви, які, з одного боку, порушують нормальну роботу всієї продуктової вертикалі, а з іншого, викликають диспропорції між обсягами сировинних ресурсів, які надходять із аграрної ланки, та потужностями переробних і торгових підприємств.

Політика узгоджень і ставить на меті вузькогалузеві інтереси об'єднати єдиним спільним на основі узгодження найбільш принципових і спірних питань виробництва, обміну та споживання. Про важливість такого узгодження може перекопати матриця економічних інтересів (рис. 2).

Суть інтересів			Механізм узгодження інтересів
постачальників сировини (аграрного сектору)	переробників сировини	споживачів готової продукції	
Продаж сировини за цінами, що забезпечують необхідну рентабельність	Надходження сировини відповідно з договірними зобов'язаннями	Широкий асортимент продукції за доступними цінами	Формування раціональних виробничих структур інтегрованого типу, спільне інвестування об'єктів виробництва, цінова узгоджена політика
Мінімальні ресурси і відстані доставки сировини	Відповідність сировини технологічному рівню якості	Високий рівень якості продукції	Створення системи постійної заінтересованості в кінцевих результатах усіх учасників
Організація центровивозу сировини	Дотримання запланованої структури поставок	Нижчий порівняно з конкурентами рівень цін	Регулювання ціноутворення, запровадження фірмової торгівлі
Диференціація цін залежно від якості сировини, встановлення надбавок за якість та обсяги	Низький рівень транспортних витрат	Широкий і витриманий асортимент продукції	Встановлення пільг за дотриманням термінів поставок та якість сировини
Участь у процесі акціонування і розподілі прибутку	Досягнення рентабельності поставок, участь у приватизаційному процесі	Розширення асортименту, здешевлення продукції	Можливість залучення всіх сторін до процесу акціонування виробництва

Рис. 2. Типова матриця економічних інтересів у системі агропродовольчого комплексу

На основі такої типової матриці можна опрацювати глибше деталізовані продуктові схеми практично для всіх видів продовольства. Головна мета і результат узгодження

інтересів у рамках агропродовольчого комплексу полягає у тому, що лише в такий спосіб можна забезпечити практичне вирі-

шення фундаментальних завдань функціонування продуктової вертикалі, а саме:

найповніше врахувати запит споживачів за допомогою принципу зворотного зв'язку;

скоротити втрати і зберегти якість сировини й продукції за рахунок зменшення розриву у просторі та часі;

допомогтися пропорційності й збалансованості ресурсів та очікуваних результатів, ритмічності й оптимальної роботи аграрної, переробної і торгової ланок;

забезпечити всім партнерам продуктової вертикалі приблизно однакові умови

господарювання та розширеного відтворення шляхом обґрунтованого розподілу прибутку;

опрацювати спільний економічний механізм взаємодії в рамках агропродовольчого комплексу.

4. *Природа агропродовольчого комплексу така, що вона об'єктивно вимагає запровадження ефективного міжгалузевого економічного механізму¹*. Сфера функціонування економічного механізму виглядає наступним чином (рис. 3).

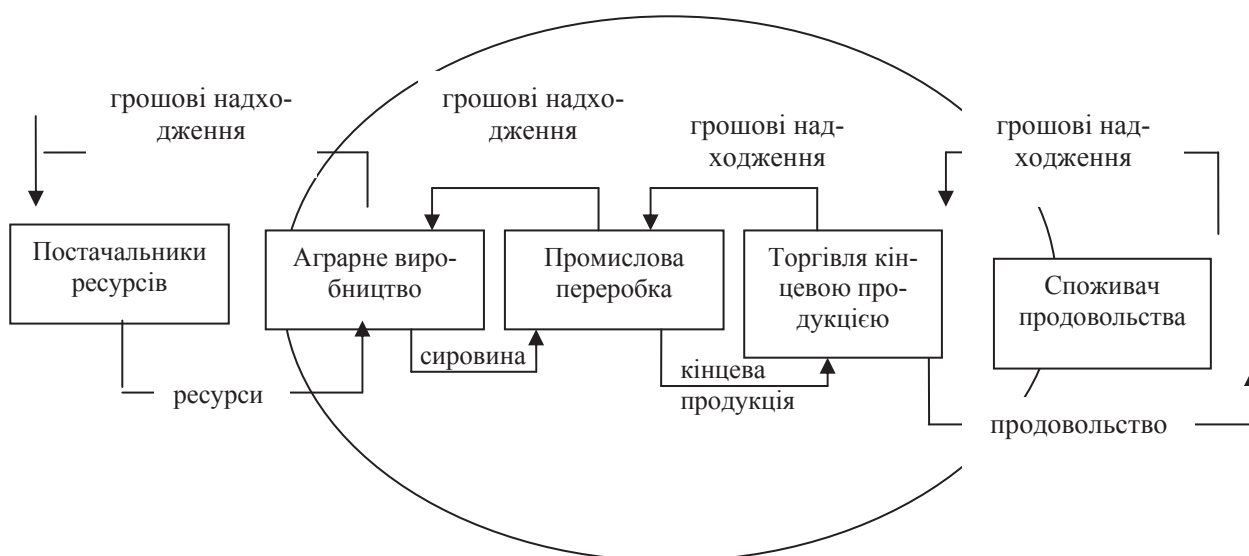

Рис. 3. Структура та напрями дії економічного механізму агропродовольчого комплексу

На даному рисунку, власне, показано саму соціально-економічну суть агропродовольчого комплексу: його не стільки технологічні, скільки фінансово-економічні зв'язки. Суть їх наступна:

кожне підприємство вертикалі (кожна її ланка) має орієнтуватися на реальні потреби, бо воно одночасно виступає в ролі й покупця, і продавця чи то ресурсів, чи сировини, чи продукції. Наприклад, аграрне підприємство є й покупцем ресурсів (промислового походження), і продавцем своєї продукції (сировини);

орієнтація на основного споживача продукції (сировини, ресурсів) є економічною підставою планування обсягів виробництва та його структури, оскільки в його основу покладено реальний оплачуваний попит;

у загальній системі товарно-грошових відносин кожне підприємство є й виробником, і контролером щодо попередньої ланки. Так, переробне підприємство через систему заготівлі контролює обсяги та якість виробництва сировини аграрним підприємством;

наскільки ефективно функціонує вся продуктова вертикаль, можна судити лише на завершальній стадії, тобто в процесі реалізації продовольства безпосередньо споживачу;

загальна оцінка ефективності економічного механізму агропродовольчого комплексу залежить від його міжгалузевої збалансованості, паритетності відносин і дієвості спільного менеджменту.

Наведена вище схема й показує суть агропродовольчого комплексу з погляду основ

¹ Хорунжий М. Переробник, поділись прибутком / М. Хорунжий // Уряд. кур'єр. – 2008. – 23 верес.

його функціонування, ресурсного забезпечення та впливу на кінцевий результат. Усі ці складові є неодмінною ознакою агропродовольчого комплексу, оскільки вони охоплюють рух продукції, сировини, грошових надходжень між усіма партнерами вертикалі (на схемі це показано в овалі). Звідси ще раз впливає, що *продуктова вертикаль, а нею і є агропродовольчий комплекс, успішно може функціонувати, коли в її основі діють два визначальні принципи: зворотний зв'язок та скорочення розриву у просторі й у часі.*

5. Із усієї сукупності елементів економічного механізму єдиним, що прямо впливає на заінтересованість підприємств і галузей агропродовольчого комплексу, є система взаєморозрахунків, тобто тих цін на ресурси, сировину та продукцію, які формують для кожної ланки економічну базу розширеного відтворення.

Слід зазначити, що в агропродовольчому комплексі аграрне виробництво на рівень ціни, за якою купують переробні підприємства сировину, ніякого впливу не має. Ціни диктують переробні галузі й різні посередники, що здійснюють заготівлю сільськогосподарської продукції. Відсутність елементарної паритетності цін на неї та ресурси промислового походження і є основною причиною неефективного розвитку агропродовольчого комплексу. Слушним у цьому відношенні є погляд акад. П.Т. Саблука, згідно з яким пріоритетним напрямом сучасної аграрної політики має стати «вдосконалення цінової політики, яка б відновила паритетність цін і забезпечила позитивну цінову підтримку виробників».¹ Якщо не стати на цей шлях, то, без сумніву, агропродовольчий сектор втратить свою економічну основу – скорочуватиметься вітчизняне виробництво сировини, а звідси – повністю згортатиметься діяльність.

Варто в цьому відношенні звернути особливу увагу на формування відносин між галузями залежно від форми агропромислової інтеграції. Наприклад, в агропромислових

формуваннях закритого типу (агропромислові підприємства), де виробництво сировини доповнюється її промисловою переробкою, проблеми ціноутворення на сировину не існує, бо вона зосереджена в тому ж підприємстві, що і її переробка.

Зовсім по-іншому слід будувати міжгалузеві відносини у тих агропромислових формуваннях, які діють на основі контрактних договорів. Існує світова та вітчизняна практика такої побудови економічного механізму міжгалузевих відносин. Йдеться про узгодження ціноутворення між трьома основними ланками агропродовольчого комплексу: аграрними, переробними і торговими підприємствами. Тут можливі кілька варіантів, зокрема:

а) встановлення за згодою партнерів пропорцій розподілу прибутку й рівнів розрахункових цін, протягом року продукція (сировина) оплачується за цими розрахунковими цінами, а в кінці року одержаний прибуток від реалізації кінцевої продукції розподіляється за прийнятими пропорціями;

б) кожен партнер реалізує свою продукцію (сировину) за цінами, що гарантують розширене відтворення;

в) вироблена кінцева продукція розподіляється в натурі за погодженими пропорціями і кожне підприємство (аграрне та переробне) формує власний товарний фонд і реалізує його на свій розсуд;

г) кінцевий продукт (прибуток) розподіляється не за прийнятими пропорціями, а відповідно до суми витрат;

д) ціна на сировину встановлюється залежно від її якості (олійність насіння соняшнику, цукристість буряків, жирність молока).

Який би із цих можливих варіантів побудови міжгалузевих розрахунків не взяли, кожен із них спрямований на залучення до цього процесу аграрного сектору на паритетних засадах. Лише за таких умов аграрне виробництво в структурі агропродовольчого комплексу може набути ознак економічного партнерства, що стане основою подальшого розвитку.

Агропромисловий сектор, аби виконувати свою соціально-економічну місію, повинен

¹ Саблук П.Т. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : доп. на Тринадцятих річних зборах Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників 20-21 черв. 2011 р. / П.Т.Саблук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – С. 18.

мати не віртуальний (що в більшості випадків спостерігається тепер), а суто організаційний, виробничий характер. Це досягається створенням продуктивних вертикалей (підкомплексів) у рамках агропромислових формувань, під чим слід розуміти «первинну ланку суспільного поділу праці в агропромислому виробництві, в якій технологічно та організаційно поєднуються певні ланки технологічного процесу одержання кінцевого продукту»¹.

У рамках агропромислових формувань стає можливим збалансований розвиток партнерів, оскільки:

кожен учасник формування економічно заінтересований знижувати витрати, бо за рахунок цього різниця між виручкою і витратами зростатиме, отже, збільшуватиметься прибуток;

завдяки цьому кожен учасник працюватиме на засадах власного комерційного розрахунку та спільного кінцевого результату, тобто економічно сприятиме виробництву кінцевого конкурентоспроможного продукту;

скорочення витрат виробництва у кожній ланці, тобто кожним підприємством агропромислового формування, слід розцінювати як виграв не лише виробника продукції, а і її споживачів. Цьому сприяє не лише режим економії, тобто дія противитратного механізму, але і скорочення нарахування податку на додану вартість (ПДВ) по кожній інтегрованій ланці, оскільки він визначатиметься лише один раз, на кінцевій стадії, тобто при продажу кінцевої продукції.

Інтеграційні зв'язки по-різному можуть впливати на кінцевий результат. У даному випадку під кінцевим результатом слід розуміти не лише та не тільки кінцевий продукт (його якість, асортимент і ціну), а й кінцевий економічний ефект, тобто наскільки витрати на одержання кінцевого продукту відшкодовуються його ціною.

У практичному житті агропромислових формувань склалися два принципи забезпечення ефекту, а саме:

функціональний – в основі якого лежить виконання кожною ланкою інтегрованого виробництва (аграрного, переробного, торгового) власної функції (наприклад, забезпечення високої ефективності виробництва сировини в аграрному секторі);

синергічний – який базується на комплексному, спільному використанні виробничо-економічного потенціалу інтегрованої структури в цілому, а не окремих її складових.

Якщо партнерів по агропродовольчому комплексу умовно позначити так: А – аграрний сектор, П – переробний сектор і Т – торговий сектор, то синергічний (спільний) ефект інтегрованого виробництва $E_{\text{інт}}$ являтиме собою:

в інвестиціях $I_{\text{інт}} < I_A + I_P + I_T$;

у сумарних витратах $V_{\text{інт}} < V_A + V_P + V_T$;

у прибутку $P_{\text{інт}} > P_A + P_P + P_T$.

В основі формування синергічного ефекту лежить, насамперед, концентрація ресурсів та капіталу, потоковість і безперервність виробничо-технологічного процесу за рахунок скорочення розриву в просторі й часі між надходженнями сировини та її промисловою переробкою, прискорення на цій основі обіговості коштів і значної економії на постійних витратах.

Завдяки інтеграції зусиль (капіталів, ресурсів, кадрів, менеджменту) в інтегрованих структурах синергічний ефект забезпечує повну реалізацію так званого золотого правила економіки підприємства в ринковому середовищі, за яким:

$T_P > T_P > T_K$,

де T_P – темп зростання прибутку; T_P – темп зростання реалізованої продукції; T_K – темп зростання вкладеного капіталу (витрат).

Дана закономірність забезпечується тим, що в інтегрованому виробництві природно формуються властиві тільки йому джерела одержання синергічного ефекту. Важливішими з них є наступні:

¹ Дем'яненко С.І. Економіка і організація агропромислових формувань / С.І. Дем'яненко, М.Й. Хорунжий [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 121.

1. Об'єднання та концентрація матеріальних, фінансових і кадрових ресурсів, що сприяє вищій їхній віддачі, підвищенню продуктивності праці, а в підсумку – ефективності виробництва в цілому.

2. Інтеграція аграрного й переробного циклів створює передумови (і водночас є результатом) нарощування інвестицій в усі сфери виробництва за рахунок планомірного розвитку інноваційного процесу.

3 В інтегрованому виробництві закладені основи запровадження дійового механізму маркетингу як мотиватора розвитку. Концентрація та поєднання ресурсів зорієнтовуються на якість, асортимент і ціну кінцевого продукту, ємність ринку та ступінь його наповнення продуктами.

4. Можливості інтегрованого виробництва зростають також за рахунок раціонального поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників, здійснення системи заходів галузевого й особливо міжгалузевого менеджменту, що потребує, в свою чергу, пропорційного розподілу ресурсів, компетенцій, опрацювання виваженої ринкової стратегії, прогнозування ресурсного забезпечення, запровадження інновацій та економії коштів.

5. За рахунок здійснення виваженої в рамках інтегрованого виробництва соціальної

політики значно посилюється особистий мотиваційний фактор, що також впливає на кінцевий результат.

Таким чином, в агропромисловому виробництві в результаті інтеграції одержує динамічний характер розвитку не функціональний, а синергічний принцип забезпечення ефекту як головний критерій зрілості міжгалузевих відносин, які, власне, і детермінують успіх розвитку агропродовольчого комплексу на шляху гарантування продовольчої безпеки. Саме тому слід погодитись із позицією відомих учених, які вважають, що динамізм людських потреб та необхідність гарантування продовольчої безпеки можуть бути досягнуті на основі «стимулювання розвитку інтеграції й кооперації у сфері виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції»¹, що і є головним суспільно-економічним призначенням агропродовольчого комплексу.

Отже, будь-які питання, що торкаються агропродовольчого комплексу, не можуть бути позитивно врегульовані, якщо в цій міжгалузевій структурі не забезпечити збалансованість економічних інтересів між сільським господарством, переробною промисловістю і торгівлею кінцевим продуктом.

Викладено особливості та можливості формування і функціонування агропродовольчого комплексу в сучасних реаліях України.

Изложены особенности и возможности формирования и функционирования агропродовольственного подкомплекса в современных реалиях Украины.

The article is dedicated to features and opportunities forming and functioning of agri-industrial subcomplex Ukraine in modern conditions.

* * *

¹ Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 10.

Розвиток органічного агровиробництва в Україні

Глобальні зміни у розвитку світової економіки тісно пов'язані з динамічним зростанням попиту в багатьох країнах світу на високоякісну натуральну продукцію органічного агровиробництва, яке порівняно з традиційним має низку економічних, екологічних і соціальних переваг, слугує основою для повноцінного харчування людей, що виключає будь-які ризики для їхнього здоров'я, сприяє збереженню довкілля.

Україна не повинна стояти осторонь цих процесів, адже її аграрний сектор володіє широким спектром можливостей для розвитку органічного напрямку господарювання, формування вітчизняного ринку органічної продукції, утримання стійких позицій на світовому органічному агропродовольчому ринку. Розраховувати на успіх можна лише за умови законодавчого і нормативно-правового забезпечення, впровадження інноваційних технологій, екологічного менеджменту, належної державної підтримки та суспільного визнання в країні органічного агровиробництва. У ширшому масштабі перспективи розвитку вітчизняного органічного агровиробництва й формування ринку органічної продукції пов'язані з актуальністю світової проблеми щодо гарантування безпеки харчування людей, яку не здатне розв'язати традиційне сільське господарство, й одночасно – недостатнім задоволенням попиту на органічну продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів.

Дослідженню проблем еколого-спрямованого ведення аграрного сектору, формування ринку органічної продукції та продуктів харчування присвячені роботи вітчизняних учених: В. Андрійчука,

В. Артиша, В. Борисової, Н. Бородачевої, О. Бородіної, В. Вовка, Т. Зінчук, М. Капштика, М. Кропивка, Є. Милованова, І. Овсінського, О. Попової, О. Рудницької, П. Саблука, М. Стадник, О. Царенка, М. Шикули, В. Шлапака, О. Шубравської та ін. Їхні наукові дослідження дали змогу сформувати систему знань, яка є науковим підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми екологізації сільського господарства у контексті сталого розвитку агропродовольчої сфери України.

Однак у більшості наукових розробок розглянуті окремі аспекти цієї багатогранної проблеми, де практично відсутні комплексні наукові розробки щодо перспективного розвитку національного органічного агросектора.

Мета статті – з'ясувати сутність органічного сільськогосподарського виробництва, проаналізувати сучасні тенденції його становлення і функціонування, розрахувати показники песимістичних, помірних та оптимістичних прогнозних значень розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Наукові засади органічного агровиробництва досить вдало викладені в основних положеннях Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM). За її визначенням, органічне агровиробництво об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить урахування родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та

* Науковий керівник – М.К. Пархомець, доктор економічних наук, професор.

спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища¹.

О. Попова вважає, що органічне сільське господарство за своєю суттю є взірцевою моделлю сталого агрогосподарювання, за якої найповнішою мірою реалізується багатофункціональність сільського господарства і, насамперед, його соціально-екологічна спрямованість. Дослідник вважає, що практично таке господарювання представляє нову економіку сільського господарства, за якої вдало поєднуються екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка².

Відомі українські вчені економісти-аграрники П. Саблук і В. Месель-Веселяк стверджують, що "...основою підвищення ефективності виробництва в АПК та доходів сільського господарства є зростання технологічного рівня аграрного виробництва ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій"³.

Узагальнюючи існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних учених, поняття "органічне агровиробництво" в сучасних умовах викликів глобалізації та посилення диференціації суспільства слід характеризувати як складну екологічно збалансовану систему органічного сільськогосподарського виробництва, ключовими завданнями якої є ефективне виробництво натуральної продукції, що має біологічно цінні якості й оздоровчі властивості для забезпечення повноцінного харчування людей і виключає будь-які ризики для здоров'я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

З економічного погляду важливим початковим етапом організації органічного агровиробництва виступає системна його побудова за цілісним методичним підходом. За своєю суттю така побудова означає свідоме та цілеспрямоване формування логіч-

ної послідовності окремих етапів здійснення процесів виробництва органічної продукції. Головним принципом раціональної організації органічного виробництва є така його системна побудова, за якої усі ланки виробничо-збутового ланцюга потрапляють у поле зору оцінок кінцевого споживача і саме він визначає конкурентоспроможність органічного господарства, його продукції на внутрішньому й зовнішньому агропродовольчих ринках продуктів органічного походження.

Розвиток аграрного сектору України формується під відчутним впливом соціально-економічних змін в орієнтирах сучасної аграрної політики країн ЄС. У зв'язку із цим важливу роль відіграють типи зв'язків у системах, що визначають її окремі властивості та формують цілісність. Зокрема, економічне поле як середовище визначається поєднанням простору і часу діяльності суб'єктів економіки різних типів, формується під впливом устроїв певного типу економічної системи. Практично встановлюється інституціональна матриця: стійка, історично сформована система базових інститутів, що регулюють взаємозалежне функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної, ідеологічної⁴.

В Україні загальна площа сертифікованих земельних угідь під органічним агровиробництвом у 2010 році становила 270,2 тис. га. Це вагомий показник, оскільки Україна випереджає ряд країн Східної Європи, членів ЄС, для яких розвиток цього інноваційного напрямку є пріоритетом Спільної аграрної політики ЄС. Встановлено, що за 2002-2010 роки кількість сільськогосподарських підприємств, які ведуть сертифіковане органічне виробництво, зросла із 31 до 142 од., а показник середнього розміру вітчизняного органічного господарства стрімко знизився з 5304,8 до 1903,0 га.

За даними Федерації органічного руху України, місткість внутрішнього органічного ринку зросла за 2008-2010 роки в 4 рази, зокрема, вартість продукції, представлена на

¹ Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). Інтернет-ресурс: www.ifoam.org.

² Попова О.Л. Сталій розвиток агросфери: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.

³ Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2002. – 226 с.

⁴ Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России / С.Г. Кирдина. – М: ТЕНС, 2000. – 224 с.

ньому, становила: у 2008 році – 0,6 млн євро, 2009-му – 1,2, 2010 році – 2,4 млн євро. В органічному секторі формується відповідна інфраструктура, яка представлена 32 переробними підприємствами і 18 підприємствами-експортерами.

Аналіз процесів становлення й розвитку органічного агровиробництва у контексті екологізації сільського господарства України показує, що сильними сторонами цього інноваційного напрямку є зростання ролі органічного агровиробництва в світі, динамічне розширення попиту на його продукцію та великий потенціал вітчизняного сільського господарства для розвитку органічного сектора. Водночас слабкою стороною щодо розвитку органічного сектора є відсутність базового Закону України “Про органічне виробництво”, що створює законодавчий вакуум у сферах виробництва, сертифікації й маркування органічної продукції.

За такої ситуації виникають серйозні труднощі для органічного сектора, адже вироблена продукція в органічних сільськогосподарських підприємствах спрямовується не на внутрішній агропродовольчий ринок, а переважно орієнтована на експорт у країни ЄС. В основному це рослинницька продукція – великотоварне виробництво зернових і олійних культур (озима пшениця, ярий ячмінь, жито, гречка, соняшник, соя). Дрібні товаровиробники через нерозвиненість внутрішнього ринку збуту продукції органічного походження змушені часто збувати сільськогосподарську продукцію споживачам на ринку за цінами продукції традиційного виробництва.

Перспективи функціонування стабільних каналів збуту продукції й утвердження позицій органічних сільськогосподарських підприємств на органічному агропродовольчому ринку значною мірою залежать від налагодження первинної переробки сільськогосподарської продукції як у сертифікованих переробних підприємствах, так і безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах.

Прогнозування перспектив розвитку органічного агровиробництва – це складний

багатогранний процес, при здійсненні якого повинні бути враховані чинники зовнішнього середовища, які безпосередньо або опосередковано впливатимуть на його функціонування, зачіпатимуть його інтереси. Враховуючи обмеженість інформаційно-статистичних даних щодо використання широкого кола чинників, які формують загальні тенденції становлення вітчизняного органічного сектору, розрахуємо прогнозні значення основних показників можливого рівня розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 роки на підставі фактичних показників, яких досяг органічний сектор упродовж 2002-2009 років.

До аналізованих основних показників, які характеризують рівень розвитку органічного аграрного виробництва в Україні, віднесено: розмір загальних площ сертифікованих земельних угідь, відведених під органічне виробництво; частка сільськогосподарських угідь під органічним землеробством у загальній земельній площі сільськогосподарських угідь; кількість сертифікованих органічних підприємств; середній розмір сертифікованих земельних угідь із розрахунку на одне аграрне підприємство.

Враховуючи загальні тенденції динаміки фактичних досліджуваних показників для розрахунку песимістичних, помірних і оптимістичних прогнозних значень досліджуваних показників на 2011-2015 роки застосуємо метод екстраполяції прогнозування за допомогою програми Microsoft Excel.

Прогнозне значення $y_p = a_1 t_p + a_0$ знайдеться в межах від y_{min} до y_{max} .

Нижня межа довірчого інтервалу $y_{min} = y_p - \Delta y$ – песимістичний прогноз. Верхня межа довірчого інтервалу $y_{max} = y_p + \Delta y$ – оптимістичний прогноз.

$$\Delta y = t \cdot S_{np}, \quad (1)$$

де t – критерій Стюдента (знаходиться з таблиць залежно від ймовірностей P і ступеня вільності $n-m-1$); S_{np} – прогнозна похибка рівняння регресії.

$$S_{np} = S_r \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(t_p - \bar{t})^2}{\sum (t_i - \bar{t})^2}}, \quad (2)$$

де S_r – стандартна похибка рівня регресії; n – кількість досліджуваних періодів; t_p – період прогнозу.

$$S_r = \sqrt{\frac{\sum (y_i - y_m)^2}{n - 2}}, \quad (3)$$

де y_i, y_m – фактичне й теоретичне значення показника; $n-2$ – число значень ряду, зменшене на кількість параметрів рівняння тренду (тобто a і b).

Розв'язавши запропоновані системи рівнянь, нами встановлено прогностні значення основних показників розвитку органічного агровиробництва за оптимістичним, помірним і песимістичним прогнозами (табл.).

Побудовані економіко-математичні моделі адекватні експериментальним даним і мають високе значення коефіцієнта детермінації прогностованих показників ($R_{\min} = 0,9315$; $R_{\max} = 0,9642$).

Визначення моделей тренду, коефіцієнтів детермінації та оптимістичних прогностних значень показників розвитку органічного виробництва в Україні

Показник	Модель тренду	Коефіцієнт детермінації R^2	Оптимістичні прогностні значення показників, рік	
			2011	2015
Загальна площа сертифікованих земельних угідь, відведених під органічне виробництво, тис. га	$y=176,87x^{0,2461}$	0,9315	2011	346,5
			2012	353,4
			2013	359,7
			2014	365,9
			2015	371,8
Частка сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом, %	$y=0,4624x^{0,2789}$	0,944	2011	0,97
			2012	1,00
			2013	1,02
			2014	1,04
			2015	1,06
Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	$y=0,7172x^3-9,1937x^2+44,756x-0,1429$	0,9574	2011	262
			2012	350
			2013	468
			2014	620
			2015	808
Середній розмір земельних угідь в органічному аграрному підприємстві, га	$y=5108,5x^{-0,3703}$	0,9642	2011	2726,3
			2012	2643,1
			2013	2568,7
			2014	2504,3
			2015	2448,8

Джерело: Розраховано автором.

Використання степеневого рівняння тренду дало змогу встановити, що оптимістичне прогностне значення площ, сертифікованих під органічним землеробством у 2015 році, може становити 371,8 тис. га (рис. 1).

Закономірно очікуються і певні зміни в питомій вазі сертифікованих сільськогосподарських угідь під вітчизняним органічним агровиробництвом. Графічний аналіз зв'язку за допомогою кореляційного поля, як видно з рисунка 2, встановлює прогностні значення

частки сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством в Україні, яка становитиме в 2011 році 0,88% і буде доведена до 0,97% у 2015 році, а за оптимістичним прогнозом – до 1,06%. Тоді як у 2008 році цей показник у Франції становив 2%, Великобританії – 4, Італії – 9, Німеччині – понад 5, Швейцарії – 11, Австрії – 13%.

Прогнозуються зміни в нарощуванні кількості сертифікованих органічних підприємств упродовж майбутнього періоду.

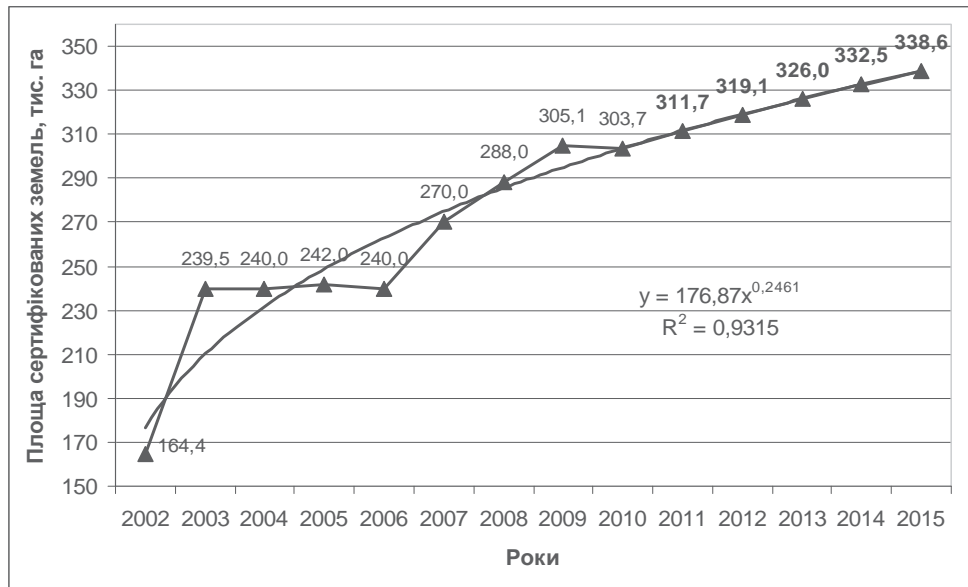

Рис. 1. Прогнозування загальної площі сертифікованих земельних угідь, відведених під органічне виробництво в Україні

Джерело: Побудовано автором.

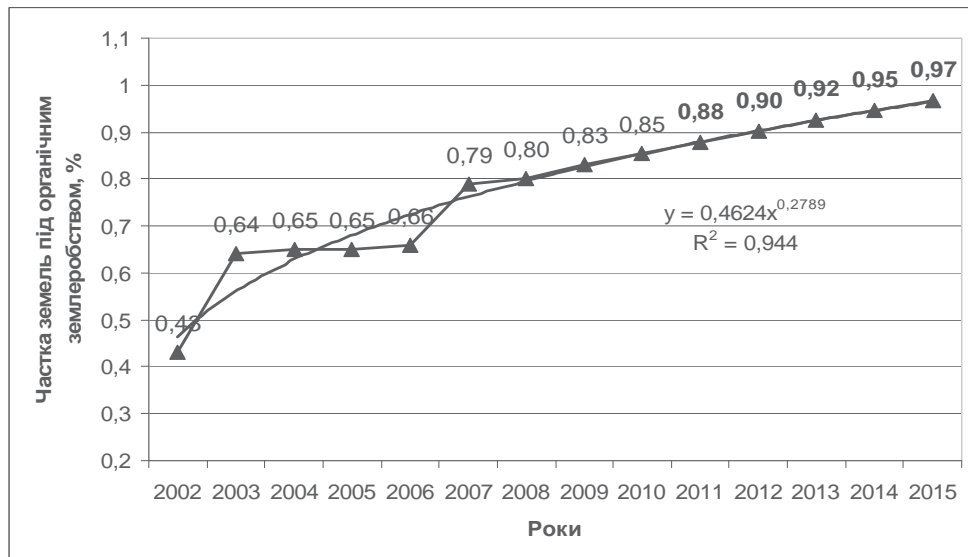

Рис. 2. Прогнозування частки сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством у загальній земельній площі України

Джерело: Побудовано автором.

Екологічно-зрівноважений підхід при формуванні нових органічних сільськогосподарських підприємств вимагає того, щоб виробництво тваринницької продукції сприяло врівноваженню систем сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи потреби рослин у поживних елементах та збагачуючи ґрунт органічними речовинами, оскільки тваринництво в рамках органічного способу прив'язане до землі сільськогосподарського призначення. Зважаючи на той же

цілісний підхід органічного господарювання, доцільно також щоб і при виробництві органічної рослинницької продукції утримувалась худоба для виробництва органічних добрив.

Разом із тим, враховуючи загальні тенденції формування середніх розмірів органічних підприємств щодо використання сертифікованих земельних угідь, із кожним роком прогнозованого періоду цей показник зменшуватиметься з 2177,7 га на одне підприєм-

ство в 2011 році до 1922,6 га у 2015-му. Вважаємо, що це цілком закономірний процес наближення середніх розмірів вітчизняних органічних підприємств до оптимальних параметрів, а також середніх розмірів органічних ферм у країнах ЄС, які становлять 30-50 га, а в Польщі – навіть 23 га.

Досягнення прогнозних оптимістичних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва ймовірно за певних умов. По-перше, якнайшвидшого створення вітчизняної нормативно-правової бази, гармонізації з європейськими вимогами і стандартами (прийняття Закону України “Про органічне агровиробництво”), а також системи й органів сертифікації та маркування у сфері органічного агровиробництва; по-друге, розробки державних програм екологізації сільського господарства з метою залучення інвестицій і заохочення іноземних інвесторів до співпраці в даному напрямі, що пов’язано із специфікою органічного методу господарювання та повільною віддачею вкладених фінансових ресурсів; по-третє, запровадження в кожному сільськогосподарському підприємстві ефективної системи матеріального і матеріального стимулювання керівників, спеціалістів, безпосередніх виробників продукції, в якій повинні відображатися методи визначення витрат матеріальних та грошових засобів на забезпечення здійснення процесу органічного виробництва продукції і вирішення питання щодо формування цінового механізму.

Стимулюючий вплив на формування органічного сегмента агропродовольчого ринку України можуть також мати необхідність дотримання нашою державою глобальних

угод щодо навколишнього природного середовища (конвенцій про біологічне різноманіття, зміну клімату та ін.); гармонізація і взаємне визнання національних органічних стандартів на міжнародному рівні; розвиток знань у галузі органіки й інноваційні винаходи у сфері ресурсного забезпечення органічного агровиробництва¹.

Перспективним напрямом налагодження економічних взаємовідносин між сертифікованими сільськогосподарськими і переробними підприємствами органічного сектора є створення формувань ринкового типу на основі горизонтальної та вертикальної інтеграції й кооперації. Тому в сучасних умовах невизначеності щодо розвитку вітчизняного органічного сектора, значний стабілізуючий вплив могла б мати дійова система інтеграції партнерів органічного агровиробництва

Безперечно, не менш важливою умовою формування вітчизняного органічного сектора є підвищення купівельної спроможності населення та поліпшення поінформованості виробників сільськогосподарської продукції і потенційних споживачів органічної продукції.

Таким чином, перспективи розвитку органічного виробництва в Україні вимагають, передусім, підтримати вітчизняного товаровиробника прийняттям відповідних законів щодо ведення органічного агровиробництва та сертифікації органічної продукції, широкій популяризації серед населення здорового способу харчування, формування й організації маркетингової політики розподілу органічної продукції, вибору ефективних каналів її реалізації.

Розглянуто сутність органічного сільськогосподарського виробництва, проаналізовано сучасні тенденції становлення і функціонування органічного сектора. Розраховано основні показники песимістичних, помірних та оптимістичних прогнозних значень розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 рр.

Рассмотрена сущность органического сельскохозяйственного производства, проанализированы современные тенденции становления и функционирования органического сектора. Рассчитаны основные показатели пессимистических, умеренных и оптимистических прогнозных значений развития органического агропроизводства в Украине на 2011-2015 гг.

The essence of organic agricultural production, the analysis of current trends of formation and functioning of the organic sector. Calculated key figures pessimistic, moderate and optimistic forecast values for organic agricultural production in Ukraine in 2011-2015.

*

¹ Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубравська // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 53-61.

Суть антикризового управління підприємством

Більшість вітчизняних підприємств у державі внаслідок економічної, політичної, фінансової нестабільності, недосконалості ринків товарів і послуг, системи інвестування знаходяться в ситуації критичного фінансового стану. Тому постає питання щодо подальшого вивчення на сучасному етапі поняття антикризового управління, його основних завдань та функцій. Це питання вивчали і досліджували українські та іноземні дослідники, такі як: В.О. Василенко, Е.М. Коротков, Г.П. Іванова, А. Грязнова, Е. Мінаєв, Л.С. Ситник, І.Т. Булеєв, Н.Е. Брюховецька, Л.О. Лігоненко, А. Градов та багато інших. Проте недостатньо вивченою залишається методика забезпечення діяльності системи антикризового управління підприємства, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – дослідити й обґрунтувати сутність поняття антикризове управління, антикризовий менеджмент, предмет, об'єкт, суб'єкт антикризового управління. Визначити основні завдання та функції антикризового управління, виявити новітні тлумачення і погляди на поняття антикризовий менеджмент.

Аграрний менеджмент може бути визначений як діяльність з організації й координації виробництва у сільськогосподарських підприємствах із метою одержання зростаючого прибутку в довгостроковому періоді, а також досягнення інших специфічних для кожного власника підприємства чи менеджера цілей. Він може розглядатися і як комбінація окремих складових діяльності підприємства – виробництва, комерційної діяльності, фінансів, маркетингу, управління трудовими ресурсами.

Сільське господарство як специфічна галузь економіки має певні особливості, які

полягають у тому, що не завжди ціна на продукцію, визначена в точці перетину попиту й пропозиції, перевищує виробничі витрати сільськогосподарських підприємств. У такому випадку необхідне втручання держави, спрямоване на підтримку сільськогосподарського виробництва. Держава для цього може використовувати різні шляхи: пряму допомогу через систему соціального забезпечення; державні програми, спрямовані на збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію або зниження виробничих витрат; програму обмеження посівних площ, унаслідок чого зменшується обсяг виробництва і створюються умови для підвищення цін; програми дотацій з метою покриття різниці між закупівельними цінами та цінами продажу і гарантування цін на сільськогосподарську продукцію; надання пільгових кредитів шляхом певної компенсації процентів за позику, інших диференційованих цільових субсидій сільськогосподарським товаровиробникам.

Управління в узагальненому розумінні трактують як процес впливу суб'єкта управління на об'єкт, що змінює режим існування системи, в якій вони діють. Взагалі управління можна розглядати в двох напрямках: як свідомий вплив людей на будь-який об'єкт і як специфічну діяльність у процесі виробництва. Об'єднує їх погляд на управління як на процес чи вид діяльності.

Управління має бути побудоване на системі методів і способів, які є змістом його специфічної діяльності. У такому сенсі воно передбачає вплив групи людей на конкретний об'єкт, а також наявність організації з певними цілями, структурою, системою відносин. За своїм змістом управління організаціями є процесом визначення цілей, організації взаємодії та взаємного впливу груп людей під час їхньої спільної виробничо-господарської діяльності, тобто це – здійс-

* Науковий керівник – Ш.І.Ібатуллин, доктор економічних наук.

нюваний особою або групою осіб процес із метою координування діяльності інших осіб, спрямований на досягнення результатів, недосяжних для жодної з цих осіб. Управління не можна ототожнювати з керівництвом, яке за своєю суттю є значно ширшим поняттям. Управління – це висококваліфікована керівна діяльність, заснована на поточному й стратегічному плануванні, відповідній організаційній структурі, розвинутій системі мотивування, а також необхідному рівні контролю. Управлінську функцію здійснює не тільки керівник, а й інші працівники управління, які також виконують функції, підфункції та завдання в загальному процесі управління.

Менеджментом часто називають поточне управління підприємством. Це його функціональна характеристика, зумовлена організаційною побудовою органів управління підприємством. Рациональне розмежування функцій, закріплення їх за окремими структурними підрозділами і виконавцями є важливим чинником ефективного менеджменту.

Фінансовий менеджмент полягає в забезпеченні виробництва фінансовими ресурсами, контролі руху грошових потоків та результатів діяльності підприємства у грошовому вимірі.

Антикризовому менеджеру (це матеріально відповідальна особа, призначена керівником підприємства, або і сам керівник) необхідно вміти передбачити причини та джерела виникнення кризових ситуацій і мати навички й запас знань для раннього попередження або системи превентивних заходів, щоб виходячи з наявних ресурсів і позитивних переваг обрати найбільш прийнятний та обґрунтований варіант. Для цього необхідно чітко розуміння процесів, що відбуваються в даний момент у певному підприємстві. У зв'язку з цим необхідно визначити суть антикризового управління, на яких стадіях кризи його застосовують і за допомогою яких процедур.

Іноземні спеціалісти вважають, що загальною причиною виникнення й розвитку кризових явищ у діяльності підприємств є загальне зростання нестабільності (погіршення роботи підприємства як по секторах

діяльності, так і загалом життєздатність). Це характеризується:

наявністю погроз високопріоритетним цілям та завданням;

ефектом раптовості для менеджерів, відповідальних за недопущення і подолання кризи;

постійним браком часового запасу для аналізу загрози та прогнозування ситуації на майбутнє.

Комплекс заходів, спрямованих на розв'язання сукупності проблем по виведенню підприємства з кризового стану, передбачає розробку системи антикризового управління.

За визначенням В.О. Василенка, «антикризове управління – це управління, в якому передбачена небезпека кризи, аналіз її симптомів, заходів щодо зниження негативних наслідків кризи та використання її факторів для позитивного розвитку»¹. Аналогічне трактування можна знайти і в монографіях Е.М. Короткова² та Г.П. Іванова³.

А.Г. Грязнова зазначає, що «антикризове управління – це така система управління, яка має комплексний характер і спрямована на запобігання або ліквідацію небажаних для бізнесу явищ шляхом використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розробки та реалізації в підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер і дає змогу ліквідувати тимчасові ускладнення, зберегти та примножити ринкові позиції за будь-яких обставин при використанні в основному власних ресурсів»⁴.

Е.С. Мінаєв розглядає антикризове управління як комплекс послідовно здійснюваних заходів щодо запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків⁵.

¹ Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / В.О. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 504 с.

² Антикризисное управление: учебник / [под ред. Э.М. Короткова]. – М.: ИНФРА, 2000. – 278 с.

³ Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / [под ред. Г.П. Иванова]. – М.: Закон и право, «ЮНИТИ», 1995. – 242 с.

⁴ Антикризисный менеджмент / [под ред. проф. А.Г. Грязновой]. – М.: «ТАНДЕМ», ЭКМОС, 1999. – 345 с.

⁵ Антикризисное управление: учеб. пособие для технических вузов / [под ред. Э.С. Минаева и В.П. Панагушина]. – М.: Приор, 1998. – 432 с.

Л.С. Ситник під антикризовим управлінням розуміє „здатність до розробки оптимальних шляхів виходу з кризової ситуації, визначення пріоритетних цінностей підприємства в умовах кризи, координації діяльності підприємства та його працівників щодо запобігання кризи, досягнення ефективності їх праці в екстремальних умовах”¹.

І.П. Булеев та Н.Е. Брюховецька антикризове управління ідентифікують як «макроекономічну категорію, що відображає виробничі відносини в підприємстві під час його оздоровлення чи ліквідації»².

Професор Л.О. Лігоненко висловлює думку, що антикризове управління є складовою менеджменту в цілому. За її словами «антикризове управління – це постійно організоване управління, спрямоване на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, запобігання його банкрутству»³.

А. Градов і Б.І. Кузін дають чітке визначення поняттям, які характеризують антикризовий процес⁴.

Автори книги «Антикризове управління: від банкрутства – до фінансового оздоровлення» під антикризовим видом управління розуміють «систему контролю діагностики, і, по можливості, захисту підприємства від повного краху, або систему банкрутства».

Г.З. Базаров, С.Г. Беляєв, Л.П. Бєлих та інші розглядають антикризове управління як «управління, що поширюється на конкретні господарюючі суб'єкти і охоплює не лише превентивні заходи попередження банкрутства, але й весь комплекс управлінських дій у період перебування підприємства у стані платоспроможності, а також ліквідацію під-

приємств у випадку неефективності цих заходів та визначення факту банкрутства»⁵.

В.І. Кошкін запропонував таку дефініцію поняття, яке нас зацікавило: «Антикризове управління – це сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур, що застосовуються до конкретного підприємства-боржника. Антикризове управління є категорією мікроекономічною і відображає виробничі відносини, які складаються на рівні підприємства при його оздоровленні чи ліквідації»⁶.

Деякі теоретики та практики в галузі менеджменту не зводять антикризове управління до організаційно-юридичних процедур банкрутства, а розглядають його набагато ширше. Так, Б.А. Райзберг виділяє стабілізаційний або антикризовий менеджмент, метою якого є подолання падіння, недопущення зниження показників нижче гранично допустимого рівня, стабілізація соціально-економічної обстановки і створення передумов до зростання⁷.

В.А. Барінов розглядає антикризовий менеджмент з погляду формування такої системи управління підприємством, яка забезпечує його ефективну роботу при повному рівні ризику⁸.

Отже, антикризове управління – це постійно організоване управління, спрямоване на виявлення й усунення кризових явищ за допомогою механізму управління, який включає сукупність цілей, методів, принципів і завдань.

Предмет антикризового управління – передбачувані та реальні причини кризи, фактори кризи, проблеми, тобто всі прояви сукупного загострення суперечностей, які спричиняють загрозу настання і розвитку кризи.

¹ Ситник Л.С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Л.С. Ситник. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с.

² Булеев І.П. Антикризове управління підприємством / І.П. Булеев, Н.Е. Брюховецька. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. – 234 с.

³ Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л.О. Лігоненко. – К.: КНТЕУ, 2005. – 824 с.

⁴ Стратегія та тактика антикризового управління фірми / А.П. Градов, Б.І. Кузін, А.В. Федотов і др.; [под общ. ред. А.П. Градова, Б.І. Кузіна]. – СПб.: Спеціальна література, 1996. – 510 с.

⁵ Теорія і практика антикризового управління: учебник / [Г.З.Базаров, С.Г. Беляєв, Л.П. Бєлих і др.] под. ред. С.Г. Беляєва і В.І.Кошкіна. – М.: Закон і право, ЮНІТИ, 1996. – 469 с.

⁶ Кошкін В.І. і др. Антикризове управління: 17-модульна програма для менеджерів «Управління розвитком організації» Модуль 11 / В.І. Кошкін. – М.: «Инфра-М», 1999. – 462 с.

⁷ Райзберг Б.А. Управление экономикой: учебник / Б.А. Райзберг, Р.А. Фатхутдинов. – М.: ЗАО «Бизнес-Школа», «Интел-Синтез», 1999. – 168 с.

⁸ Барінов В.А. Антикризове управління: учеб. пособие / В.А. Барінов. – М.: ИД ФБК-Пресс, 2002. – 290 с.

Об'єктом антикризового управління є процеси розвитку криз у підприємстві, а суб'єктами є менеджери підприємства зі своїм досвідом та навичками, які повинні допомогти їм у вирішенні різних кризових ситуацій.

Головною метою антикризового управління є забезпечення стабільного розвитку виробництва, міцного становища на ринку та стійкого фінансового стану за будь-яких економічних, політичних, соціальних ситуацій у країні, а головними завданнями – своєчасне діагностування передкризового стану підприємства і вжиття необхідних заходів щодо прогнозування кризових явищ; усунення неплатоспроможності, формування фінансової стійкості підприємства, мінімізація наслідків фінансової кризи; запобігання зниженню інвестиційної привабливості, скороченню власних коштів для фінансування виробничо-господарської діяльності, залученню значних коштів, які можуть призвести до фінансових труднощів чи фінансової кризи; моніторинг і постійний аналіз кадрової політики підприємства, вжиття заходів щодо зменшення плинності кадрів та формування стабільно постійного персоналу; аналіз відхилень в інноваційній активності підприємства; постійне дослідження збутової діяльності підприємства і своєчасне реагування на значні відхилення¹.

Антикризовому управлінню підприємством притаманні ті ж функції, що й звичайному управлінню, проте кожна з них зазнає істотних змін:

планування – це процес визначення цілей організації та їх змін, стратегій і програм антикризової стабілізації, ресурсів для їх досягнення;

організація – формування оптимальної структури й обсягу використовуваних коштів, апарату управління і кадрів для ефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

мотивація – система заохочень та санкцій, що стимулює заінтересованість усього колективу і кожного працівника у підвищенні ефективності діяльності підприємства з метою найшвидшого виходу з кризи;

контроль – прогнозування відхилень від намічених цілей для своєчасного оперативного внесення змін, спрямованих на підвищення ефективності антикризових заходів.

Крім перерахованих функцій антикризовому управлінню притаманна й специфічна функція діагностики кризового стану підприємства, яка складається з таких етапів: моніторингу, експрес-діагностики та фундаментальної діагностики. Розглянемо динаміку показника фінансової автономії у досліджуваних підприємствах (табл.).

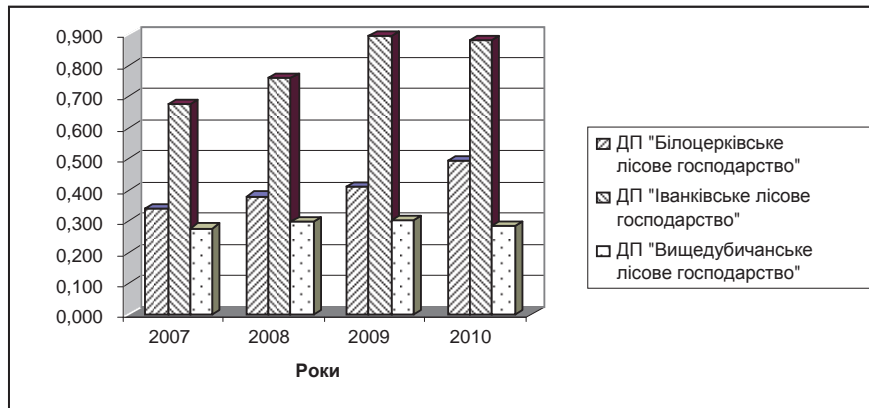
Зміна показника фінансової автономії у розрізі підприємств за 2007–2010 рр.

№ п.п.	Підприємство	Рік			
		2007	2008	2009	2010
1	ДП "Білоцерківське лісове господарство"	0,659	0,620	0,590	0,506
2	ДП "Іванківське лісове господарство"	0,324	0,241	0,106	0,118
3	ДП "Вищедубичанське лісове господарство"	0,722	0,702	0,697	0,716

Згідно з проведеним розрахунком можна зробити такі висновки. Негативно слід оцінити значення коефіцієнта фінансової автономії (стабільності), яке не досягає встановленого критичного значення по підприємству №2, що має бути менше 0,5. Це показує переважне фінансування діяльності підприємства за рахунок позикового капіталу, а підприємства №1 та 3 досягають і перевищують критичне значення даного показника. На величину показника фінансової автономії

впливають два результативні показники – власний капітал та загальний обсяг капіталу, тобто є можливість оцінити рівень фінансування фінансово-господарської діяльності за рахунок власних коштів. Якщо величина власного капіталу вважається сталою величиною, то загальний обсяг капіталу може коливатися. Прямо протилежним вважається показник заборгованості, яким можна оцінити її рівень у загальному обсязі капіталу досліджуваних підприємств.

¹ Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: підручник / Л.О. Лігоненко. – К.: КНТЕУ, 2005. – 824 с.

Динаміка показника заборгованості у розрізі підприємств протягом 2007-2010 рр.

На сучасному етапі розвитку антикризового управління виділяють дві групи проблем: системні та функціональні. Відповідно до такого розподілу доцільно розрізняти й формувати два напрями розробки методів антикризового управління:

- 1) функціональні методи, спрямовані на подолання кризи через внесення змін у певні дії менеджерів і персоналу підприємства;
- 2) системні методи, завдання яких полягає у подоланні кризи шляхом корінної реструктуризації підприємства.

Визначено та обґрунтовано сутність понять аграрний менеджмент, антикризове управління, антикризовий менеджмент, предмет, об'єкт та суб'єкт. Досліджено основні завдання й функції антикризового управління, наведено новітні тлумачення та погляди на поняття антикризовий менеджмент, здійснено розрахунок двох взаємозв'язаних показників експрес-діагностики, що проводиться у підприємствах.

Определена и обоснована сущность понятий аграрный менеджмент, антикризисное управление, антикризисный менеджмент, предмет, объект и субъект. Исследованы основные задачи и функции антикризисного управления, приведены новейшие толкования и взгляды на понятие антикризисный менеджмент, осуществлен расчет двух взаимосвязанных показателей экспресс-диагностики, который проводится на предприятиях.

An article defines and substantiates the essence of notions agrarian management, anti-crisis management, provides new interpretations and approaches towards the notion anti-crisis management; the calculation of two interrelated factors of express-test is done.

*

Д.О. СОКОЛОВ, аспірант*
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

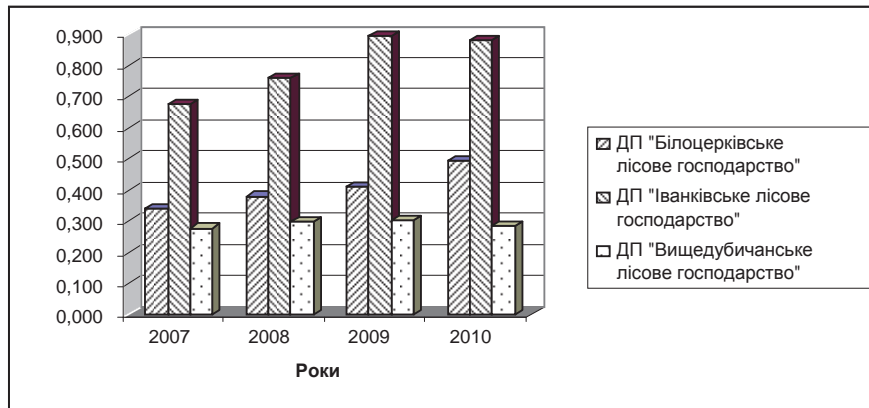
Турбулентні явища інноваційно-технологічного розвитку

Інноваційно-технологічні процеси та вектори їх спрямованості потребують застосування структурно-динамічного підходу до їхнього вивчення, що базується на теорії збігу обставин розвитку. Основним лейтмотивом цієї теорії є теза: "... усе відбувається так, як і має відбуватися, бо багато що відбувається одночасно"¹. Для порівняльного

опису й пояснення сутності та рушійних сил соціально-економічного процесу розвитку пропонується використовувати міждисциплінарний підхід, у межах якого в економічних дослідженнях ширше спиратися на досягнення інших наук, взаємодії соціуму з навколишнім середовищем, фізичних технологій, що створюють штучний матеріальний світ (техносферу) і виконують функцію життєзабезпечення, та гуманітарних, які в сукупності утворюють інформаційний прос-

* Науковий керівник – В.В. Россоха, доктор економічних наук.

¹ Колотко Г. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму / Г. Колотко // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 4–11.

Динаміка показника заборгованості у розрізі підприємств протягом 2007-2010 рр.

На сучасному етапі розвитку антикризового управління виділяють дві групи проблем: системні та функціональні. Відповідно до такого розподілу доцільно розрізняти й формувати два напрями розробки методів антикризового управління:

- 1) функціональні методи, спрямовані на подолання кризи через внесення змін у певні дії менеджерів і персоналу підприємства;
- 2) системні методи, завдання яких полягає у подоланні кризи шляхом корінної реструктуризації підприємства.

Визначено та обґрунтовано сутність понять аграрний менеджмент, антикризове управління, антикризовий менеджмент, предмет, об'єкт та суб'єкт. Досліджено основні завдання й функції антикризового управління, наведено новітні тлумачення та погляди на поняття антикризовий менеджмент, здійснено розрахунок двох взаємозв'язаних показників експрес-діагностики, що проводиться у підприємствах.

Определена и обоснована сущность понятий аграрный менеджмент, антикризисное управление, антикризисный менеджмент, предмет, объект и субъект. Исследованы основные задачи и функции антикризисного управления, приведены новейшие толкования и взгляды на понятие антикризисный менеджмент, осуществлен расчет двух взаимосвязанных показателей экспресс-диагностики, который проводится на предприятиях.

An article defines and substantiates the essence of notions agrarian management, anti-crisis management, provides new interpretations and approaches towards the notion anti-crises management; the calculation of two interrelated factors of express-test is done.

*

Д.О. СОКОЛОВ, аспірант*
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Турбулентні явища інноваційно-технологічного розвитку

Інноваційно-технологічні процеси та вектори їх спрямованості потребують застосування структурно-динамічного підходу до їхнього вивчення, що базується на теорії збігу обставин розвитку. Основним лейтмотивом цієї теорії є теза: "... усе відбувається так, як і має відбуватися, бо багато що відбувається одночасно"¹. Для порівняльного

опису й пояснення сутності та рушійних сил соціально-економічного процесу розвитку пропонується використовувати міждисциплінарний підхід, у межах якого в економічних дослідженнях ширше спиратися на досягнення інших наук, взаємодії соціуму з навколишнім середовищем, фізичних технологій, що створюють штучний матеріальний світ (техносферу) і виконують функцію життєзабезпечення, та гуманітарних, які в сукупності утворюють інформаційний прос-

* Науковий керівник – В.В. Россоха, доктор економічних наук.

¹ Колотко Г. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму / Г. Колотко // Економіка України. – 2010. – № 9. – С. 4–11.

тір (інфосферу, в т.ч культуру, ідеологію, науку), і, з одного боку, “гуманізують” техносферу, пристосовуючи її до потреб людини, а з іншого – “технологізують” саму людину й суспільство в цілому, роблячи його сумісним з інноваційними процесами. Технологія як класичне поняття являє собою визначений комплекс наукових і професійних знань, втілений у способах, прийомах праці, наборах виробничо-речових факторів виробничої та інших видів діяльності. В ідеалі простори фізичних і гуманітарних технологій повинні взаємоузгоджуватися (гармонізуватися). Лише за таких умов цивілізація може розвиватися збалансовано¹.

Інноваційно-технологічна діяльність справедливо вважається практично значимою, фундаментальною основою соціального та економічного руху, що прогресує. Так, зміна техніко-технологічного укладу 70–80-х років минулого століття зумовила якісний перехід від індустріальної до інформаційної цивілізації, основу якої становить науковий потенціал і здатність трансформувати наукові знання та інформацію в кінцевий продукт². Вона перетворює людину на головну продуктивну силу суспільства, а її творчий потенціал – на капітал, від обсягів і якості якого передусім залежить науково-технічний прогрес. На його базі, а також об’єктивних світових процесів, законів природи та реалізації механізму цілеспрямованої діяльності людини забезпечується соціально-економічний прогрес.

Безумовно, що найвиразніший і найважливіший ефект науково-технічний прогрес демонструє в економічній сфері, відкриває нові перспективи для економічного зростання. Але сферою економіки не задовольняються всі потреби людини. Вирішальне значення для економічного прориву має соціальний фактор. “Саме соціальний клімат, який став духовним породженням індустріальної революції, виявився запорукою довгострокового економічного успіху, – зазна-

чає Пітер Друкер. Нові галузі, що виникли після появи залізниці, в технологічному плані мало чим були зобов’язані паровій машині або індустріальній революції в цілому. Вони аж ніяк не були її породженням “плоть від плоті” – вони були її “духовним породженням”, стали можливими тільки завдяки створеному промисловою революцією настрою умів та розвиненим нею вмінням. Це був умонастрій, який приймав – і більше того, із завзяттям вітав – винахід та новацію. Це був умонастрій, який приймав – і з завзяттям вітав – нові продукти й нові послуги. ... У сучасних умовах розвитку інформаційної економіки “ключем” до утримання лідерства в економіці та технології, які ось-ось виникнуть, схоже, будуть соціальне становище професіоналів, знання і соціальне сприйняття їхніх цінностей”³.

Отже, саме соціальний клімат з усіх умов довгострокового економічного зростання є найважливішим фактором, оскільки саме “соціальне” найдовгостроковіше. Цілком очевидно, що вибудовування довгострокової стратегії економічного розвитку та можливого економічного прориву неможливе без особливого соціального клімату “інноваційного вітання”, клімату ефективного втілення, поширення й поглинання інновацій, спрямування державної інноваційної політики на створення спонукальних причин і стимулювання населення до використання інноваційних технологій⁴.

Таким чином, науково-технічний прогрес не обмежується економічною сферою, а приводить до соціальних змін у напрямі розширення перспектив людського розвитку. Кожна принципова зміна в науці та техніці, якщо її розглядати комплексно, завжди має певне соціальне значення, адже безпосередньо стосується найголовнішого компонента продуктивних сил – економічно активного населення. Водночас швидкі процеси перетворень і пристосування, ініційовані технологічними змінами, супроводжуються також негативними наслідками – скорочен-

¹ Казьмір Л. Структурно-динамічний аналіз проблем розвитку сільських територій / Л. Казьмір : матеріали міжнар. наук.-практ. форуму [Теоретичні і практичні аспекти розвитку агропромислового виробництва та сільських територій] (Львів, 21–24 вер. 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 434–437.

² Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Ємельяненко ; за заг. ред. В. В. Онікієнка. – К. : РВПСУ, 2007. – С. 6.

³ Друкер П.Ф. За фасадом інформаційної революції / П. Ф. Друкер // Русский архипелаг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru>.

⁴ Корнівська В.О. Сучасні тенденції розвитку глобального економіко-інституційного простору / В. О. Корнівська // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 36–45.

ням обсягів традиційної зайнятості, зростанням безробіття й соціальної дезінтеграції, ізоляції працівника від соціально-психологічного середовища, погіршення умов життя все більшої кількості людей, особливо в аграрному секторі. Так, у 2010 році частка безробітної молоді на селі в Україні становила 23,6%. Хоч попит на робочі місця є, роботодавці не бажають приймати на роботу недосвідчених молодих працівників, що значною мірою пов'язано з недостатнім зв'язком освіти з потребами ринку праці, не завжди відповідним рівнем професійної підготовки, низькою конкурентоспроможністю молоді на ринку праці. Поглиблюється проблема великих обсягів “недовикористаної” робочої сили, в складі якої не лише безробітні, а й ті, хто вимушений працювати неповний робочий день і прагне повної зайнятості¹.

Практика показує, що нині 70% приросту світового ВВП забезпечується підвищенням продуктивності праці й лише 30% зростанням зайнятості. Тобто 1% приросту ВВП супроводжується збільшенням зайнятості на 0,3%². За останні 10 років обсяги безробіття у світі зросли більше ніж на 25% і становлять майже 192 млн осіб, або близько 6% світової чисельності робочої сили, а половина зайнятих у світі (близько 1,4 млрд осіб) належать до “працюючих бідних”, у сім'ях яких витрачається в день на людину менше 2 дол. США³. Проте й відмова від впровадження інновацій має наслідком зниження обсягів зайнятості.

Наукова полеміка стосовно впливу інновацій на зайнятість, розпочата ще класиками політичної економії (Сміт А., Рікардо Д., Маркс К.), триває й дотепер⁴. Якщо за часів раннього капіталізму вплив інновацій на ри-

нок праці супроводжувався скороченням попиту на робочу силу внаслідок зменшення трудомісткості продукції та розширення структурного безробіття і розцінювався переважно як негативний, то нині більшість досліджень свідчать про позитивні результати. За даними спільної доповіді ECLAC та Міжнародної організації праці, зниження рівня безробіття в Латинській Америці у зв'язку з економічним зростанням у 2010 році на 6% становило 0,6%⁵.

Прискорений технологічний розвиток вимагає осмислення перспектив суспільного, формування нових якостей сучасного працівника, що включає перебудову трудових відносин з урахуванням інноваційно-технологічних вимог і особливостей їх реалізації у сфері виробництва. Підвищений попит на кваліфіковану робочу силу, що випереджає пропозицію, супроводжується зниженням попиту на працівників з низькою кваліфікацією. У розвинутих країнах безпосередньо впливають на матеріальний предмет праці менше 1/3 працівників на відміну від 9/10 в умовах індустріалізації. Основна частина людської активності являє собою “гру між людьми” (*game between persons*), продукт якої представлений знаннями й інформацією⁶. За свідченням експертів, нині у США близько 45 млн осіб використовують як засіб виробництва тільки свій інтелект, підкріплений персональним комп'ютером⁷.

Під впливом науково-технічної революції докорінно змінюється характер і зміст праці, з одного боку – гігантськи удосконалюються продуктивні сили, різко підвищуються темпи економічного зростання, а з іншого – інтенсифікується праця, що призводить до передчасного зношення робочої сили та скорочення працездатного віку працівників. Тому нагально необхідним стає перехід від технократичної до антропоцентричної організації виробництва і праці, розширення функцій працівника, перехід від “часткового

¹ Ступень М.Г. Оцінка та тенденції зайнятості молоді в сільському господарстві / М.Г. Ступень // Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукових статей ; заг. ред. Ю.Е. Губені. – Л. : ЛНАУ, 2010. – С. 270–279.

² Active labour market policies around the world: coping with the consequences of globalization / by Peter Auer, Umit Efendioglu and Janine Leschke. – Geneva: International Labour Office, 2004.

³ Жилианська О. Емпіричні дослідження впливу досліджень і розробок та інновацій на зайнятість / О. Жилианська, А. Паріфійник // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 23–29.

⁴ Смельяненко Л.М. Адаптація міжнародного досвіду активної політики зайнятості до умов євроінтеграційного середовища / Л. М. Смельяненко, І. О. Томіліна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2005. – № 2. – Т. 1. – С. 239–244 (Серія “Економічні науки”).

⁵ Economic commission for Latin America and the Caribbean [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eclac.cl>.

⁶ Денискина Е.В. Еволюція факторів виробництва в економічній системі / Е. В. Денискина, И. Н. Сычева // Глобальные и региональные аспекты экономики : сб. докладов на междунар. науч. конф. ; под ред. А.А. Стриженко. – Барнаул : АлтГТУ, 2001. – С. 155.

⁷ Мясникова Л. Смена парадигмы. Новый глобальный проект / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 6. – С. 14–20.

працівника” (вузької спеціалізації) до працівник “широкого діапазону” (універсала), здатного здійснювати верифікацію, оцінку, творчий синтез інформації, проникати в суть проблеми, коригувати технологічний процес, тобто бути не тільки суб’єктом виробничого засвоєння досягнень науково-технічної революції, але і її рушійною силою.

Нівелювання людського фактора в технологічних процесах, скорочення його впливовості на забезпечення соціально-економічного прогресу, дегуманізація трудових відносин викликає велику напругу по всьому спектру суспільного життя, необхідність пристосовуватися до сучасної техніки. Неадаптованість людини породжує фізіологічні та психічні розлади, порушення в роботі технічних систем, у зв’язку з чим частішають аварії на виробництві, інші нещасні випадки з людьми.

Потік надмірної інформації часто вже не сприймається у вигляді корисних знань. Людина намагається захиститися від неї як від шумового фону. Розв’язання цих конфліктів можливе лише шляхом адаптації соціуму (економіки, політики, культури) до техніко-технологічного рівня, усвідомлення соціально-економічної ролі людини, визнання її центром і метою соціально-економічного й технічного прогресу¹.

Науково-технічна революція, зміна технологічних укладів, умов суспільного виробництва завжди відбивається на організаційній структурі, дії механізму соціального регулювання ринку праці, розвитку суспільства, організації праці, від рівня якої вирішальною мірою залежить її ефективність. Коливання в ефективності праці нині знаходяться в дуже широкому діапазоні – від вражаючого розквіту високоорганізованого виробництва до ворожнечі в соціальних системах відтворення трудового потенціалу, де втрачена цільова орієнтація суспільної праці – забезпечення стабільного соціально-економічного прогресу при активному й продуктивному відтворенні сфери зайнятості².

¹ Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Смельяненко ; за заг. ред. В. В. Онікієнка. – К. : РВПСУ, 2007. – С. 10.

² Там само. – С. 15.

Викладене свідчить, що техносфера як штучний світ, сконструйований людиною має свої правила розвитку, відмінні від тенденцій і принципів розвитку природного світу, а отже, й самої людини. Продуктивна взаємодія людського та технологічного факторів базується на передбаченні подій і ситуацій у сфері зайнятості, безпеки людського розвитку з урахуванням переваг технологічного прогресу, усвідомленні загрози, що виникає в результаті власної діяльності людей, визначенні перспектив адаптації та збалансування людського і технологічного розвитку³. Відповідно людина як особистість, суб’єкт взаємодії з об’єктивно існуючим світом (середовищем) має розглядатися не тільки як будь-який актив, а насамперед як єдина рушійна сила соціальної доцільності та прогресу⁴.

Системний підхід до проблеми технологічного розвитку висвітлює дві принципово відмінні форми об’єктивного процесу – стихійний саморозвиток і соціально-опосередкований, організований розвиток. Випереджальний характер соціального рівня розвитку (ефект випередження) можливий лише на основі творчої й прискореної, порівняно із стихійними фізичними процесами, цілеспрямованої діяльності, продуктивної зайнятості та активного управління саморозвитком.

Міра інтенсивності саморозвитку, науково-технічного прогресу і рівня соціального життя визначається ступенем творчої активності. Організована на основі системно накопичених знань цілеспрямована праця дає змогу перевершити за рівнем інтенсивності та ефективності стихійні процеси і створені раніше технології та забезпечити неперервний науково-технічний прогрес. Загально-системний аналіз переконує, що лише накопичення, систематизація, удосконалення технологій одержання, обробки, передачі, поширення і використання знань (інформації) еволюційно, а іноді й стрімко виводить суспільство на якісно новий рівень технологічного і соціально-економічного розвитку.

³ Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Смельяненко ; за заг. ред. В. В. Онікієнка. – К. : РВПСУ, 2007. – С. 11.

⁴ Белорус О.Г. Экономическая система глобализма / О.Г. Белорус. – К. : КНЕУ, 2003. – С. 239–247.

Таким чином було здійснено якісний стрибок у науково-технічну революцію й перехід до вищої фази розвитку індустріального суспільства.

Виходячи з викладеного, головними результатами інноваційно-технологічного розвитку можна вважати зміну змісту структури та продуктивності праці; кількісні та якісні зміни в соціальній структурі суспільства та професійно-кваліфікаційному складі робочої сили; зростання вимог до управління й організації економічної діяльності; необхідність своєчасної ліквідації та попередження негативних впливів, що загострюють екологічну безпеку. Поліфункціональність інформаційного ресурсу зумовлює не лише випередження і прискорення, але й необхідність регуляції – управлінського супроводу.

Оскільки використання техніки людиною в процесі трудової діяльності забезпечує її контакт з природним середовищем, то за загальносистемним принципом проблему інноваційно-технологічного забезпечення соціально-економічного розвитку треба досліджувати в системі діалектичної замкнутості повного науково-виробничо-споживчого циклу із зворотним екологічним зв'язком.

Нині вже загальноусталеною є думка, що кожного разу, коли технологія кидає виклик, завжди мають місце негативні наслідки, яких не можна було передбачити. Ці негативні зовнішні прояви швидко поглибили загальну екологічну проблему нашої планети. Цей процес, як показує практика, не може зупинити навіть різке згорання виробничого потенціалу. Техногенна дія на навколишнє середовище, незважаючи на будь-які технологічні новації, продовжує зростати. Нині кожен кілометр території України забруднений у 6,5 рази більше, ніж у США, і втричі більше, ніж у країнах Європи. На одного жителя нашої країни припадає близько 300 кг відходів, понад третини населення дихає повітрям, насиченим шкідливими речовинами. Екологічний стан оцінюється як напружений та складний¹.

Оскільки явища техногенної деформації навколишнього середовища набули глобальних масштабів, стає очевидним, що дося-

гнення людства значною мірою здійснюються за рахунок деградації довкілля, застосування систем виробництва, що суперечать законам Природи. Так, посилене використання агрохімікатів, одержання прибутку в сільськогосподарському виробництві будь-якою ціною спричиняє забруднення навколишнього середовища і виснаження ґрунтів. Споживацьке ставлення до землі, порушення ст. 37 Закону України «Про охорону земель» породжує негативні наслідки, що супроводжуються погіршенням якості ґрунтів і зниженням їх продуктивності².

Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що ґрунт являє собою основний компонент наземних екосистем, що утворився впродовж геологічних епох у результаті постійної взаємодії біотичних та абіотичних чинників. На земній кулі площа придатних для рільництва ґрунтів становить 3,2 млрд га, або лише 9 %. На одного жителя планети припадає близько 0,27 га ріллі, в Європі – 0,25, а в Україні – 0,69 га. З родючістю ґрунтів тісно пов'язано перетворення сонячної енергії в біоенергетику й енергозабезпечення людей. Підтримання та поліпшення родючості ґрунту, запобігання його виснаженню, забрудненню різними токсичними речовинами, ерозії, засолення, заболочення стає запорукою продовольчої безпеки, зростання добробуту населення і чистоти довкілля.

Однією з найважливіших діагностичних ознак деградації ґрунту є зменшення в ньому вмісту гумусу. Інтенсивне ведення землеробства потребує збільшення норм внесення мінеральних добрив, що спричиняє його мінералізацію. При цьому внесені добрива не завжди використовуються рослинами з великою ефективністю. За даними Міжнародного інституту спостережень за світом (США), з 1985 по 1993 рік віддача однієї тонни мінеральних добрив зменшилася від 9,1 до 1,8 т зерна за одночасного збільшення чисельності збудників хвороб³.

Очевидно, що розв'язання генетичних та виробничих проблем ґрунтознавства зумовлює необхідність всебічної характеристики

¹ Тончик С.П. N0-till і не тільки. Сучасні системи землеробства / С.П. Тончик. – К. : Юнівест Медіа, 2009. – С. 48.

² Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

³ Шувар І. Про родючість ґрунту треба дбати постійно / І. Шувар // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 20(219). – С. 34–36.

гумусу в ґрунтах, від вмісту якого залежить водний, живильний, повітряний, тепловий і біологічний режими. Через низку причин за 100 років (1881–1991) вміст гумусу в ґрунтах України зменшився від 4,2 до 3,2%, або майже на третину, а за останні 5 років – на 0,04 % і цей процес триває. Нині запас гумусу становить 3,1 %. В цілому по Україні баланс гумусу негативний і щорічний дефіцит його досягає 110 кг/га. Якщо така тенденція зберігатиметься й надалі, то в недалекому майбутньому Україна може опинитися на порозі гумусового “голоду” – серйозної екологічної катастрофи¹.

Нині для досягнення позитивного балансу гумусу в ґрунтах Полісся необхідно щорічно вносити не менше 18–20, Лісостепу – 13–15 і Степу – 10–12 т/га органічних добрив. При внесенні 1 т доброякісного перепрілого гною на гектар із вмістом у ньому 4,4–5 кг азоту, 2,5 кг фосфору і близько 6 кг калію у ґрунтах цих природно-кліматичних зон утворюється 42, 54 і 59 кг гумусу відповідно. Щоб підтримати необхідний баланс гумусу, у ґрунт потрібно щороку вносити 320–340 млн т органічних добрив, по 10–12 т на гектар ріллі.

Вирішальною умовою підвищення продуктивності ріллі є правильне поєднання рослинництва із тваринництвом, висівання зернових культур із кормовими. Проте різке зменшення поголів’я великої рогатої худоби не дає змоги розв’язати цю проблему. Якщо раніше тваринництво забезпечувало 270 млн т органічних добрив, то нині лише 20 млн т. Тому в Україні використовуються переважно мінеральні добрива, хоча удобрюється ними лише половина посівних площ, а норми застосування у 4–6 разів менші від технологічно необхідних. Але органічні добрива неможливо замінити навіть високими нормами мінеральних, хоча вони й підвищують урожайність сільськогосподарських культур. До того ж оптимальним вважається внесення 15 кг діючої речовини мінеральних добрив на 1 тону органічних.

Органічні добрива не тільки забезпечують рослини поживними речовинами, а й

поліпшують агрофізичні, біологічні та хімічні властивості ґрунтів, позитивно впливають на водний, повітряний, тепловий і поживний режими ґрунту, перетворення радіонуклідів та важких металів на малорухливі й недоступні рослинам сполуки. Вони також сприяють очищенню ґрунту від різних хімічних речовин, поліпшують його фітосанітарний стан, створюють умови для ефективного використання рослинами мінеральних добрив. Водночас створення великих автоматизованих тваринницьких комплексів без технологій перероблення гною, особливо з одержанням з нього біогазу, призводить до того, що гній із цінного добрива перетворюється на одне з головних джерел екологічного забруднення.

Найважливіші ґрунтові процеси тією чи іншою мірою пов’язані з органічними речовинами, які на 85–90 % представлені гумусом, що впливає на всі показники родючості ґрунту й утворюється на етапі Малого біологічного кругообігу речовин та енергії. В умовах інтенсивного використання сільськогосподарських угідь значення гумусу як регулятора родючості й основи біогенності ґрунту значно зростає. Гумус зумовлює ефективніше сприйняття та акумулювання внесених із добривами елементів живлення і рівномірність забезпечення ними рослин, утилізацію пестицидів та інших хімічних речовин, пом’якшення дії екстремальних погодних умов. Він активізує біохімічні та фізіологічні процеси, посилює обмін речовин і загальний енергетичний рівень процесів у рослинному організмі, сприяє посиленому надходженню елементів живлення, що водночас супроводжується підвищенням продуктивності агробіоценозу. Звідси існує пряма кореляційна залежність між гумусом, енергією ґрунту, урожаєм та якістю продукції рослинництва².

Таким чином, органічні речовини ґрунту являють собою інтегральний показник його родючості, оскільки беруть активну участь у живленні рослин, створенні сприятливих фізико-хімічних властивостей, міграції у ньому різних хімічних елементів. Тому зна-

¹ Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність / О.А.Корчинська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 110–125.

² Тончик С.П. N0-till і не тільки. Сучасні системи землеробства / С.П. Тончик. – К. : Юніверс Медіа, 2009. – 160 с; Шувар І. Про родючість ґрунту треба дбати постійно / І. Шувар // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 20(219). – С. 34–36.

чення органічних і мінеральних добрив, особливо у гумусовому балансі орних земель, принципово різниться. Підвищення врожайності культур не означає поліпшення родючості та збільшення гумусу в ґрунтах.

За даними Національної академії аграрних наук України у 2010 році під урожай агрокультур останніми роками вносилося в 17 разів менше органічних добрив ніж потрібно, а середні норми становили 0,6 т/га за раціонального значення 8–10 т/га. У зв'язку зі значним зменшенням обсягів надходження гною і внесення мінеральних добрив родючість ґрунтів може підтримуватися за рахунок повернення у біологічний обіг органі-

чних речовин, створених у процесі фотосинтезу побічних залишків рослинницької продукції як стабілізатора підтримання на достатньому рівні легкокорозчинної органічної речовини та запобіжника мінералізації основних гумусних запасів у ґрунтах. Проте земля залишається без поповнення органічними речовинами навіть із рослинних решток. Відповідно до цього щороку ґрунт втрачає 400–500 кг органічних речовин з гектара. Без відновлення втрат органічної речовини ґрунт виснажується. Якщо не компенсувати землі те, що з неї виноситься, то порушується основний закон землеробства – закон віддачі (табл.).

Динаміка балансу поживних речовин у землеробстві України¹

Статті балансу кг/га	Азот (N)	Фосфор (P)	Калій (K)	Разом (NPK)
1981–1985 рр.				
Надходження	81,5	48,8	90,0	220,3
Винос	79,5	26,5	83,9	189,9
Баланс	2,0	22,3	6,1	30,4
1986–1990 рр.				
Надходження	89,5	56,1	102,7	248,3
Винос	92,6	31,2	103,2	227,0
Баланс	-3,1	24,9	-0,5	21,3
1996–2000 рр.				
Надходження	26,0	10,4	15,3	51,7
Винос	56,5	18,2	53,7	128,4
Баланс	-30,5	-7,8	-38,4	-76,7
2001–2003 рр.				
Надходження	21,8	5,9	8,7	36,4
Винос	70,1	24,7	76,7	171,5
Баланс	-48,3	-18,8	-68,0	-135,1

За даними таблиці та визначенням академіка В.Ф. Сайка, землеробство нині ведеться з повним ігноруванням закону повернення у ґрунт поживних речовин. Ефективна родючість ґрунтів, що створювалась у 70–80-ті роки минулого століття, вже втрачена. Оскільки продуктивність агробіоценозів перебуває у тісній залежності від неї, то відповідно знижується врожайність сільськогосподарських культур. Урожаї останніх років являють собою результат вичерпування винятково природної родючості ґрунтів.

Унаслідок впливу на ґрунт шкідливих антропогенних і абіотичних факторів, інтенсивного технологічного використання ґрунтів на значній території втрачено 10–25 % орга-

нічної речовини, практично вся орна земля в підорному шарі ущільнена. Відбуваються незворотні процеси, що супроводжуються зниженням запасів поживних форм фосфору та калію, зменшенням вмісту кальцію у кислих ґрунтах, а відтак поширенням знеструктурення, кіркоутворення, переущільнення орного шару, біотизації.

Нині у ґрунтах України спостерігається нестача як макро-, так і доступних форм мікроелементів. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського», із 33 млн га орних земель в Україні 56 % мають низький вміст рухомого цинку, 25 % рухомого бору, 8 % рухомої міді. Мікроелементи позитивно впливають на

¹ Шувар І. Про родючість ґрунту треба дбати постійно / І. Шувар // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 20(219). – С. 36.

фотосинтетичну активність рослин, колоїдно-хімічні властивості протоплазми та її водоутримувальну здатність, що посилює стійкість рослин до посухи. Вони входять до складу ферментів і вітамінів та інших фізіологічно активних сполук. За нестачі мікроелементів погіршуються процеси дихання, синтезу хлорофілу, інтенсивності фотосинтезу і вуглеводного обміну рослин, їх росту й розвитку, знижується активність ферментних систем, вміст ДНК і РНК.

Зниження поживного режиму ґрунту, що являє собою сукупність процесів надходження в ґрунт поживних речовин, їхньої трансформації й використання рослинами протягом вегетації, зменшує агротехнічний потенціал землі та її продуктивність.

Поживні речовини для рослин являють собою не лише хімічні елементи, а й продукти життєдіяльності різних ґрунтових мікроорганізмів, що містяться в ґрунті, переробляють органіку і мінеральну субстанцію в прийнятну для рослин форму, забезпечують їх усім необхідним та підвищують родючість ґрунту. Застосування пестицидів і гербіцидів для захисту рослин від шкідливих організмів (вірусів, грибків, комах) та бур'янів пригнічує мікрофлору ґрунту, негативно впливає на навколишнє середовище і вироблену продукцію рослинництва¹.

За даними дослідження компанії «*Globe and Mail and CTV News*» вміст вітамінів та мікроелементів у фруктах, овочах і картоплі за останні 50 років значно зменшився. Так, у картоплі зниження вітаміну А становило 100 %, вітаміну С – 57%, заліза – 28 %, кальцію – 28%. Зменшення вмісту сухої субстанції й послаблення структури її тканини спричиняє зниження її стійкості проти шкідливих мікробів, 50% збільшення втрат ваги при зберіганні. Схожі результати одержано по 27 видах овочів. А дослідження, проведені в Німеччині, показують, що залишки пестицидів трапляються у 75 % ово-

чів і фруктів². Тому важливим стає обґрунтування екотоксикологічних та гігієнічних регламентів застосування пестицидів, які знижують або виключають небезпеку забруднення навколишнього середовища й рослинницької та тваринницької продукції, суворе дотримання гранично допустимих кількостей препаратів (ГДК) у продукції, ґрунті, воді, робочій зоні застосування препарату.

Протруєння садивного матеріалу сільськогосподарських культур знижує потенціал проростання насіння, у зв'язку з чим виникає необхідність застосування стимуляторів росту, що водночас збільшує витрати виробництва. Цього технологічного заходу можна уникнути шляхом обробки насіння в електричних полях високої напруги, що забезпечує його очистку від хвороб і шкідників, поліпшення зберігання, стимуляцію біологічних процесів у зерні перед пророщуванням³.

Позитивно впливають на довкілля, розвиток рослин та підвищення їх урожайності енергоінформаційні чинники, під дією яких усувається зараженість зерна грибок, у 1,5–2 рази збільшуються показники балансу лінійного зростання надземної й підземної (кореневої) частини рослин гороху сортів “Фаргус”, “Феномен”, “Фундатор”, “Петроніум”, а також на 10–30% зростає кількість загального білка в зеленій масі рослин, на 18–50% збільшується активність ферментів, відповідальних за зростання і розвиток рослин, та кількість хлорофілу (ячмінь, ріпак, люцерна у фазі 3–4 листки). Дослідженнями встановлено, що врожайність ячменю при дії енергоінформаційних чинників зросла на 20%, кількість білка в зерні – на 14%. Підвищення врожайності гібридної кукурудзи становило 9%, а білка в зерні – 18%.

Здоров'я людини на 50% залежить від способу життя, на 30% – від стану довкілля, на 10% – від генетичної спадщини і на 10% – від лікувальних процедур. Тому проблема безпечності продуктів харчування у світі

¹ Соколов Д.О. Агротехнические особенности биологического земледелия / Д. О. Соколов // Стратегия и тактика развития производственно-хозяйственных систем : матер. VII междунар. науч.-практ. конф. (Гомель 24–25 нояб. 2011 г.) : в 2-х ч.; под общ. ред. Р.И. Громько. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2011. – Ч. 1. – С. 139–140.

² Ляшенко В. Природне землеробство: перспективи розвитку / В. Ляшенко, І. Лазаренко, Л. Рисін // Майбутнє України в гармонії з Природою. – Дніпропетровськ : [б.в.], 2010. – С. 26–27.

³ Россоха В.В. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки : моногр. / В. В. Россоха, О. М. Гусак. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 176.

стоїть дуже гостро. У зв'язку з цим, у 2002 році на Всесвітньому саміті в Йоганнесбурзі ООН задекларувала до 2020 року відмову від агрохімікатів, застосування яких є постійним джерелом загрози здоров'ю людини й довкілля. Водночас прогнозується, що до 2030 року в світі потреба у продуктах харчування зросте на 60%.

Нині збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в економічно розвинутих країнах на дві третини забезпечується завдяки вдосконаленню технологій виробництва, а на третину – генетичному фактору, створенню та впровадженню нових сортів і гібридів, високоякісного насіння. Надії на розв'язання проблем підвищення врожайності культурних рослин, уникнення втрат при їхньому зберіганні, поліпшення якості рослинних продуктів, зменшення екологічного навантаження на навколишнє середовище за рахунок зниження рівня використання пестицидів, мінеральних добрив, стимуляторів росту та інших промислових засобів значна частина вчених світу пов'язує з використанням результатів генетичної інженерії, що прийшла на зміну традиційній селекції.

Формування ринку генетично-модифікованих організмів (ГМО) і використання їх у сільському господарстві дає змогу розв'язувати низку найгостріших проблем. Генно-модифіковані рослини офіційно вирощуються більше ніж у 20 країнах світу, площа посіву їх щорічно зростає й у 2006 році становила понад 100 млн га. Вони пройшли тестування, офіційно внесені до державних реєстрів сільськогосподарських

рослин і дозволені до комерційного поширення. Проте світова наука поки що не спроможна визначитися з безпекою вживання генетично модифікованих продуктів для людини, особливо з результатами для майбутніх поколінь. Виникає стурбованість, що у процесі реалізації позитивного потенціалу біотехнології та генної інженерії можуть статися ситуації з одержанням генетично змінених організмів і рекомбінованих білків з неперевіреними властивостями, які не пройшли відповідного контролю. Не виключені негативні наслідки генно-інженерних експериментів та біотехнологічних виробництв і для персоналу, який на них працює. Існує думка, що трансгени мають властивості змінювати обмін речовин і можуть спричинити утворення токсичних речовин. Вже встановлено, що енцефалопотія великої рогатої худоби стала наслідком годівлі тварин генно-модифікованими кормами.

Українським законодавством не дозволено вирощувати генно-модифіковані рослини в Україні. Проте в умовах глобалізації світової економіки та недосконалості лабораторного обладнання для проведення сертифікації не виключено потрапляння в країну генно-модифікованого насіннєвого матеріалу і продовольчих продуктів.

Таким чином, викладене показує про необхідність застосування комплексного, системного і структурно-динамічного підходу до визначення результатів інноваційно-технологічного розвитку, встановлення та усунення його негативних наслідків з метою досягнення високого позитивного економічного, соціального й екологічного ефектів.

Висвітлено роль інноваційних технологій для розвитку продуктивних сил і техніко-економічних відносин у суспільному виробництві. Розкрито проблеми людського фактора в технологічних процесах, а також довкілля при застосуванні систем виробництва, що суперечать законам Природи. Доведено необхідність переходу від технократичної до антропоцентричної організації виробництва. Обґрунтовано заходи щодо збереження навколишнього середовища.

Отражена роль инновационных технологий для развития производительных сил и технико-экономических отношений в общественном производстве. Раскрыты проблемы человеческого фактора в технологических процессах, а также окружающей среды при применении систем производства, которые противоречат законам Природы. Установлена необходимость перехода от технократической к антропоцентрической организации производства. Обоснованы мероприятия по сохранению окружающей среды.

The role of innovative technologies is reflected for development of productive forces and technical-economic relations in a public production. The problems of human factor are exposed in technological processes, and also environment at application of the systems of production, which conflict with the Natural laws. A transition necessity is well-proven from technocratic to anthropocentric organization of production. The measures on environmental preservation grounded.

*

Роль Міжнародної федерації бухгалтерів у професійній діяльності бухгалтера

Розвиток світових господарських відносин у рамках глобалізації виявився однією з об'єктивних умов істотних змін як в українській системі бухгалтерського обліку та звітності, так і в облікових системах практично всіх країн. Причому віддзеркалення сучасних міжнародних процесів у національних облікових системах являє собою складні й багато у чому поки що не розв'язані проблеми.

Чим швидше проходить зближення бухгалтерських стандартів із бухгалтерською практикою в різних країнах, тим наукоємнішою стає професія бухгалтера і тим більше останніх у підприємствах та в установах прагнуть виявити й засвоїти нові методи роботи, щоб пристосуватися до нових умов. Нині бухгалтер знаходиться у скрутному становищі, адже перед ним стоїть непросте завдання: перебудувати себе і організувати свою роботу так, щоб не зрадити своїм основоположним принципам чесності та компетентності й урахувати вимоги, зумовлені потребами нового часу, спираючись при цьому на інновації та сильну етичну основу відповідно до нових сформованих умов.

Безумовно, виклики глобального світу вимагають адекватної реакції бухгалтерів на динамічні зміни сучасних бізнес-процесів. Одним із найдієвіших інструментів, які допомагають бухгалтерам "бути на висоті" в умовах мінливості інформаційного середовища, є створення міжособових та інституціональних зв'язків на професійному рівні, що, в свою чергу, визначає принципи єднання й обміну досвідом між представниками бухгалтерських спільнот не лише всередині кожної окремої країни, але і на міжнародному рівні. Найпотужнішою інституцією, яка забезпечує це єднання та визначає на міжнародному рівні політику в галузі обліку

і аудиту, виступає Міжнародна федерація бухгалтерів (МФБ).

Метою статті є розкриття ролі Міжнародної федерації бухгалтерів у становленні в Україні інституції професійної діяльності.

Питанню вивчення діяльності МФБ як міжнародної професійної організації бухгалтерів присвячено публікації як вітчизняних вчених – Ф.Ф. Бутинця¹, В.М. Жука², О.М. Петрука³, Л.В. Чижевської⁴, так і зарубіжних – Л.І. Вороніної⁵, М.Р. Метьюза та М.Х.Б. Перера⁶, В.І. Ткач⁷ та ін.

Так, на XVIII Всесвітньому конгресі бухгалтерів (World Congress of Accountants), який пройшов у листопаді 2010 року в м. Куала-Лумпур, розглядалися зміни зовнішніх умов для професії бухгалтера внаслідок впливу глобалізації. Було доведено, що професія бухгалтера, без сумнівів, рухається вперед і продовжує еволюціонувати, завдячуючи при цьому саме професійним бухгалтерам, які відіграють ключову роль у представленні й гарантуванні правдивості фінансових звітів.

Розвиток бухгалтерської професії на місцевому рівні забезпечується інститутами професійних бухгалтерів, основне призначення яких полягає в: регулюванні в Україні

¹ Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: навч. посібник для студентів ВНЗ спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» у 2-х частинах. Ч. 1; 2-ге вид., доп. і перероб. / Ф.Ф. Бутинець; Житомирський держ.технолог. ун-т. – Житомир.: Рута, 2001. – 512 с.

² Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: монографія / В. М. Жук. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН, 2009. – 648 с.

³ Петрук О. М. Гармонізація національних систем бухгалтерського обліку: монографія / О. М. Петрук. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 420 с.

⁴ Чижевська Л. В. Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку: наук. доп. за дисертацією на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / Л. В. Чижевська. - Житомир: ЖДТУ, 2007. – 80 с.

⁵ Вороніна Л. І. Теорія бухгалтерського учета: 2-е изд. / Л. І. Вороніна. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.

⁶ Метьюс М. Р. Теория бухгалтерского учета: пер. с англ. / М. Р. Метьюс, М. Х.Б. Перера; ред. Я. В. Соколов. [пер.: Э. И. Гогия, Я. В. Молотюк, И. А. Смирнова]. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 663 с.

⁷ Ткач В.И. Международная система учета и отчетности / В.И. Ткач, В.М. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.

* Науковий керівник – В.М. Жук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

бухгалтерської та аудиторської практики; представленні інтересів бухгалтерів в урядових колах; професійній організації бухгалтерів та ін. Як приклад, такими інститутами є: у Великобританії – Інститут присяжних бухгалтерів Шотландії (ICAS); у США – Американський інститут присяжних бухгалтерів (AICPA), в Австралії – Інститут присяжних бухгалтерів Австралії (ICCA) та Австралійське товариство дипломованих бухгалтерів-практиків (ASCPA). Подібні інститути існують практично в усіх економічно розвинутих країнах світу.

Отже, значення національних інститутів велике, оскільки по суті вони визначають політику в галузі бухгалтерського обліку в країні.

Для координації зусиль щодо гармонізації та стандартизації бухгалтерського обліку у світовому масштабі національні інститути, як правило, об'єднуються в міжнародні організації. На даному етапі уніфікацією обліку займається ряд міжнародних професійних організацій, серед яких варто виділити Міжнародну федерацію бухгалтерів – МФБ (IFAC).

МФБ є глобальною організацією, яка об'єднує всіх представників бухгалтерської професії, включаючи аудиторів, бухгалтерів, інших працівників бухгалтерської та фінансової сфер¹. Це – єдина міжнародна організація, що об'єднує представників бухгалтерської професії з приватного і державного секторів економіки, сфери аудиторсько-консультаційних послуг, освіти.

Метою діяльності цієї організації є розвиток та вдосконалення бухгалтерської професії на міжнародному рівні за допомогою гармонізованих стандартів для надання бухгалтерами стабільно високоякісних послуг в інтересах суспільства. Неодмінною умовою досягнення цієї мети є розуміння того, що послуги високої якості передбачають і відповідну якість професійних стандартів, які регулюють ці послуги, а також сприятимуть розвитку міжнародної координації практики бухгалтерів.

Місія та стратегія МФБ – служити суспільним інтересам і з цією метою продовжувати зміцнювати бухгалтерську професію в усьому світі; сприяти зміцненню економіки різних країн, розробляючи та сприяючи поширенню принципу дотримання високоякісних професійних стандартів; подальшому зближенню цих стандартів у міжнародному масштабі, висловлюючи погляди із суспільно значущих питань, що входять до безпосередньої компетенції професії².

МФБ була сформована на конгресі в Мюнхені (1977 р.) в результаті перетворення Міжнародної координаційної ради з розвитку бухгалтерської професії ICCAP (International Coordination Committee for the Accountancy Profession). Найбільше представництво в МФБ мають: США, Великобританія, Бразилія, Канада, Індія, Австралія, Італія, Китай, Туреччина, Аргентина, Німеччина, Франція.

Мета кожного національного інституту, представленого в МФБ, полягає у формуванні високопрофесійних фахівців не тільки з кола осіб, які володіють фундаментальними знаннями в галузі обліку, фінансів та аудиту, але й із тих, хто знайомий та цікавиться сучасними проблемами в цих галузях і, головне, постійно працює над удосконаленням свого освітнього і професійного рівнів. Ця ідея наполегливо пропагується світовою бухгалтерською спільнотою.

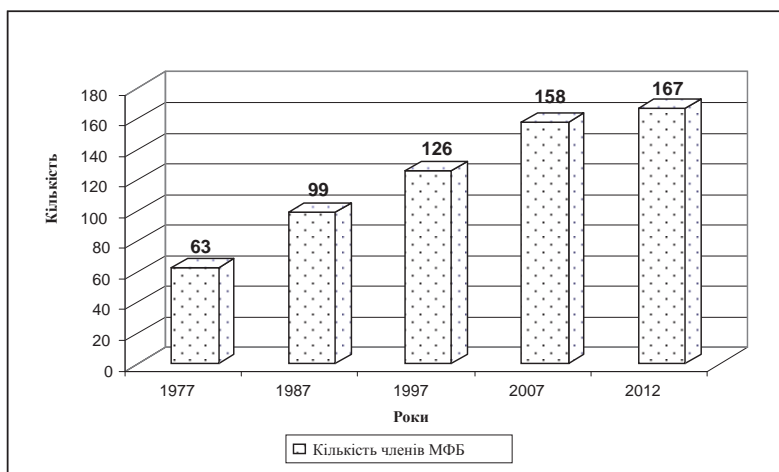
Через свої незалежні структури, які встановлюють загальновизнані правила, що ними користується світ бухгалтерії та пов'язаних із нею професій, МФБ розробляє міжнародні стандарти з етики, аудиту та з завдань щодо підтвердження достовірності інформації, освіти, а також стандарти фінансової звітності в державному секторі; методичні рекомендації для професійних бухгалтерів, зайнятих у сфері підприємництва, в малому і середньому бізнесі, й тих, які практикують у країнах, де професія знаходиться на стадії становлення. МФБ публікує ряд технічних стандартів і рекомендацій, інформаційних документів, спеціальні доповіді, щоквартальний бюлетень, а також річний звіт.

¹ Офіційний сайт Міжнародної федерації бухгалтерів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifac.org>.

² Там само.

Починаючи із 63 членів у 1977 році, членство МФБ зросло за останні 30 років, і на теперішній час до складу МФБ входять

167 дійсних і асоційованих членів у 127 країнах і юрисдикціях. На рисунку зображена динаміка зростання членів МФБ¹.

Динаміка зростання чисельності членів МФБ

У співпраці зі своїми дійсними та асоційованими членами МФБ сприяє запровадженню високих стандартів якості в діяльність бухгалтерів і аудиторів в усьому світі. Дійсні та асоційовані члени МФБ, які є в основному професійними національними організаціями в галузі аудиту та фінансової звітності, представляють 2,5 млн аудиторів і бухгалтерів, зайнятих у державному секторі, промисловості й торгівлі, уряді та академічних організаціях.

Членами МФБ є професійні бухгалтерські / аудиторські організації, що одержали офіційне визнання відповідно до законодавства, або заслужили авторитет у професійному співтоваристві як професійні загальнознавні національні організації².

МФБ взаємодіє з регіональними організаціями з аудиту та бухгалтерського обліку. У 2005 році регіональною групою МФБ, яка робить значний внесок у розвиток професії бухгалтера, визнано Євразійську Раду Сертифікованих Бухгалтерів і Аудиторів (далі ЄРСБА).

МФБ створена з ряду органів правління та комітетів із розробки міжнародних стандартів та рекомендацій для зосередження уваги на конкретних секторах професії у визначених регіонах.

Найбільше значення в розвитку професії бухгалтера відіграє функціонування двох комітетів: із міжнародних стандартів освіти в галузі бухгалтерського обліку та звітності (IAESB) (раніше Комітет з освіти) та з міжнародних стандартів етики для представників бухгалтерської професії (IESBA) (колишній Комітет з етики).

Робота цих комітетів зосереджена на: розробленні методичних рекомендацій щодо вдосконалення професійних стандартів з освіти бухгалтерського обліку та звітності в усьому світі; основних елементах акредитації – навчанні, практичному досвіді й перевірці професійних знань; курсах із підвищення кваліфікації, які необхідні для представників бухгалтерської професії; розробленні стандартів з етики та впровадженні практики щодо застосування етичних норм у міжнародному масштабі.

Як свідчить міжнародна практика, показником високого професійного рівня фахівця є досвід роботи і наявність не тільки диплому вищого навчального закладу, але й міжнародного сертифіката за кваліфікаційною програмою, яка є визнаною в усьому світі. Тому питання щодо підвищення кваліфікації бухгалтерів набуває особливої актуальності.

Аналізуючи ринок бухгалтерських послуг в Україні, можна стверджувати, що, з одно-

¹ Офіційний сайт Міжнародної федерації бухгалтерів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifac.org>.

² Там само.

го боку, пропозиція на висококваліфіковані кадри, у тому числі бухгалтерів, стало перевищує попит, з іншого – відчувається брак спеціалістів високої кваліфікації. Найбільше це стосується кваліфікованих кадрів, що не можуть незалежно засвідчити власну кваліфікацію перед роботодавцями, та роботодавців, для яких пошук бухгалтера часто перетворюється на довготривалий процес, що забирає забагато зусиль і коштів. Причина – у відсутності системи визнання компетентності бухгалтера на ринку праці України.

У дев'яностих роках минулого століття на території країн СНД виникла ідея сучасної програми сертифікації міжнародного рівня для бухгалтерів. До кінця минулого століття постала необхідність у створенні російськомовної сертифікаційної програми. На просторі колишнього Радянського Союзу кваліфікованих міжнародних бухгалтерів було дуже мало, а доступ до подібних програм із сертифікації обмежений.

У 2001 році Міжнародною радою сертифікованих бухгалтерів і аудиторів (нині Євразійська рада сертифікованих бухгалтерів і аудиторів – ЄРСБА) спільно із групою вітчизняних та зарубіжних експертів було розроблено спеціальну російськомовну навчальну програму міжнародного рівня сертифікації фахівців, у сфері бухгалтерського обліку та аудиту – програма “Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер” (Certified International Professional Accountant, далі – СІРА). У 2003 році були видані перші сертифікати САР (Сертифікований бухгалтер-практик) тим, хто успішно пройшов навчання, склав іспити, мав досвід роботи і був членом професійної організації. А в наступному році ті, хто склали складніші іспити другого рівня, одержали сертифікати СІРА (Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер). Ці два рівні – САР і СІРА – й покладені в основу першої російськомовної міжнародної програми сертифікації бухгалтерів та аудиторів, заснованої на МСФЗ і покликаної сприяти розвитку професії бухгалтера й аудитора на пострадянському просторі. Програма дістала назву з аб-

ревіатури другого рівня сертифікації – програми СІРА.

Таким чином, глобалізація стала визначальним фактором розвитку професійної діяльності бухгалтерів, під впливом якої бухгалтерська професія набула чіткіше вираженого суспільного характеру, збільшуючи при цьому потребу в реформуванні системи підготовки, підвищенні кваліфікації бухгалтерів і їхньої сертифікації. Вдосконалення професійних знань бухгалтерів – безперервний процес, який повинен тривати протягом усієї їхньої трудової діяльності, оскільки від кваліфікації й рівня роботи персоналу залежить ефективність роботи будь-якого підприємства, де хороший професіонал завжди на вагу золота.

На даному етапі розвиток бухгалтерського обліку і створення цілісної системи управління неможливі без підготовки, підвищення кваліфікації та сертифікації бухгалтерів, які покликані робити активні кроки по забезпеченню прозорості в бізнесі, побудові й підтримці ефективної системи управління господарськими суб'єктами. В свою чергу, цей процес не має бути безконтрольним, формальним і надміру дорогим. Він повинен відбуватися за безпосередньої участі бухгалтерських організацій та контролювати даний процес зобов'язана саме держава. Лише при поєднанні зусиль міжнародних і національних професійних бухгалтерських організацій, а також відповідних державних органів влади підготовка, підвищення кваліфікації і сертифікація бухгалтерів як в цілому у світі, так і в Україні зокрема проходитиме успішно. Це забезпечить зростання престижу бухгалтерської професії та матеріального благополуччя її представників, а також сприятиме гармонізації української системи професійної підготовки бухгалтерів за міжнародними стандартами й посиленню контролю за дотриманням норм професійної етики бухгалтерів і аудиторів.

Завдяки дослідженню діяльності Міжнародної федерації бухгалтерів виявлено, що ця міжнародна інституція виступає як міжнародний представник бухгалтерської професії на міжнародній арені та сприяє вирі-

шенню широкого кола питань державної політики. Це досягається частково за рахунок зв'язків із численними організаціями, які покладаються на бухгалтерів, або мають інтерес до міжнародної бухгалтерської професії. Її діяльність спрямована саме на зміцнення бухгалтерської професії за рахунок:

📖 Розкрито роль Міжнародної федерації бухгалтерів у становленні інституції професійної діяльності в Україні.

📖 Роскрыта роль Международной федерации бухгалтеров в формировании института профессиональной деятельности в Украине.

📖 The role of the International federation of accountants in formation institution of professional activity in Ukraine is defined.

*

О.А. ДЕМ'ЯНИШИНА, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Оцінка рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій

Проблема підвищення ефективності організації розвитку сільських територій існує в більшості країн світу, в тому числі високорозвинутих. Однак на відміну від України, вона в них, по-перше, розв'язується вже давно, а по-друге, функціонуванню сільських територій України, в тому числі Вінницької області, притаманні особливі, не характерні для інших країн і регіонів риси: економічні, природні, соціальні, політичні, культурні, адміністративні тощо, які зумовлюють необхідність пошуку, розробки та реалізації стратегічних механізмів і програм розвитку. З огляду на сучасний стан українського села розробка відповідних механізмів є нагальною та терміною.

Проблемі розвитку сільських територій та обґрунтуванню механізму організації їх розвитку приділяють увагу багато науковців, зокрема О. Бородіна, О. Булавка, Ю. Губені, М. Кропивко, М. Малік, О. Павлов, І. Прокіпа, М. Талавира, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін. Проте актуальним залишається

розробки міжнародних стандартів і підтримки їх запровадження та використання; міжнародної сертифікації й підвищення кваліфікації; сприяння взаємодії та співробітництву між своїми організаціями-членами; спільної роботи і співпраці з іншими міжнародними організаціями.

питання ефективності сучасного механізму організації сільських територій.

Мета статті – з'ясувати можливості оцінки рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій у Вінницькій області.

У сучасних умовах організація розвитку сільської території вимагає вдосконалення системи розв'язання комплексу проблем у сферах розподілу функцій центральної і місцевої влади в моделі управління сільським регіоном, розвитку місцевого самоврядування, побудови ефективних форм управління аграрним сектором, оптимізації використання земельних ресурсів; удосконалення планування і забудови сільських населених пунктів; поширення та адаптації локального практичного досвіду, трансформації колективних форм господарювання в нові, більш ініціативні та підприємницькі види діяльності, розвитку горизонтальної й вертикальної кооперації в системі АПК та ін. На кожному із рівнів сільського розвитку (національний, обласний, районний і базовий) проводяться заходи з комплексного розвитку відповідних сільських

* Науковий керівник – В.В. Юрчишин, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

шенню широкого кола питань державної політики. Це досягається частково за рахунок зв'язків із численними організаціями, які покладаються на бухгалтерів, або мають інтерес до міжнародної бухгалтерської професії. Її діяльність спрямована саме на зміцнення бухгалтерської професії за рахунок:

📖 Розкрито роль Міжнародної федерації бухгалтерів у становленні інституції професійної діяльності в Україні.

📖 Роскрыта роль Международной федерации бухгалтеров в формировании института профессиональной деятельности в Украине.

📖 The role of the International federation of accountants in formation institution of professional activity in Ukraine is defined.

*

О.А. ДЕМ'ЯНИШИНА, аспірант*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Оцінка рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій

Проблема підвищення ефективності організації розвитку сільських територій існує в більшості країн світу, в тому числі високорозвинутих. Однак на відміну від України, вона в них, по-перше, розв'язується вже давно, а по-друге, функціонуванню сільських територій України, в тому числі Вінницької області, притаманні особливі, не характерні для інших країн і регіонів риси: економічні, природні, соціальні, політичні, культурні, адміністративні тощо, які зумовлюють необхідність пошуку, розробки та реалізації стратегічних механізмів і програм розвитку. З огляду на сучасний стан українського села розробка відповідних механізмів є нагальною та терміною.

Проблемі розвитку сільських територій та обґрунтуванню механізму організації їх розвитку приділяють увагу багато науковців, зокрема О. Бородіна, О. Булавка, Ю. Губені, М. Кропивко, М. Малік, О. Павлов, І. Прокіпа, М. Талавира, О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін. Проте актуальним залишається

розробки міжнародних стандартів і підтримки їх запровадження та використання; міжнародної сертифікації й підвищення кваліфікації; сприяння взаємодії та співробітництву між своїми організаціями-членами; спільної роботи і співпраці з іншими міжнародними організаціями.

питання ефективності сучасного механізму організації сільських територій.

Мета статті – з'ясувати можливості оцінки рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій у Вінницькій області.

У сучасних умовах організація розвитку сільської території вимагає вдосконалення системи розв'язання комплексу проблем у сферах розподілу функцій центральної і місцевої влади в моделі управління сільським регіоном, розвитку місцевого самоврядування, побудови ефективних форм управління аграрним сектором, оптимізації використання земельних ресурсів; удосконалення планування і забудови сільських населених пунктів; поширення та адаптації локального практичного досвіду, трансформації колективних форм господарювання в нові, більш ініціативні та підприємницькі види діяльності, розвитку горизонтальної й вертикальної кооперації в системі АПК та ін. На кожному із рівнів сільського розвитку (національний, обласний, районний і базовий) проводяться заходи з комплексного розвитку відповідних сільських

* Науковий керівник – В.В. Юрчишин, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

територій, вони взаємозалежні, однак недостатньо скоординовані та відповідно мало-ефективні¹.

Важливим заходом щодо розв'язання проблеми розвитку сільських територій є схвалення Концепції “Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року”, в якій зазначається, що оптимальним варіантом є “створення правових, фінансових та організаційних умов для реалізації багатофункціональності сільського господарства, формування конкурентоспроможного аграрного сектору, диверсифікації виробництва і зайнятості сільського населення, сприятливих агроландшафтів, якісного середовища проживання

людей у сільській місцевості та розвитку партнерства держави, бізнесу, територіальних громад”².

Тобто комплекс проблем організації розвитку сільської території є складним і багатоаспектним, без виділення пріоритетів у процесі аналізу складно говорити про його повноцінність. Тому нами сформовано наступну схему аналізу існуючого механізму організації розвитку сільської території Вінницької області, відповідно до якої проводиться дане дослідження (рис.). Очевидним є те, що організація розвитку сільських територій на Вінниччині вимагає державної підтримки. Вона передбачена Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів»³.

Структуризація об'єктів аналізу механізму організації розвитку сільської території Вінницької області

Структурні зміни в сільській спільноті, відображені в демографічних процесах, професійній діяльності, стилі життя, потребах, створюють передумови для переоцінювання суспільством ролі аграрної сфери з її суб'єктами господарювання і ментальністю місцевої влади та громади щодо безпорадності й очікування допомоги ззовні⁴. За таких умов головну відповідальність за організацію розвитку сільської території жителі сільської території Вінницької області все ж покладають на сільські ради.

Відзначимо таку важливу тезу, суть якої полягає в тому, що перехід до сталого сільського розвитку погано поєднується (або й зовсім не поєднується) з ринковою системою господарювання (передусім у сільському господарстві), яка орієнтується на здобуття максимальної вигоди будь-якою ціною і в якій закладено механізми збагачення багатих та зубожіння бідних. Тому за допомогою сучасного механізму розвитку сільських територій критерій вигоди суб'єктів господарювання на селі має узгоджуватися з принципом партнерства, паритетності й

¹ Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62–71.

² Проект Концепції “Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?8031>.

³ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

⁴ Новик В. Правове регулювання адміністративно-територіального устрою та механізми його удосконалення / В. Новик // Право України. – 2008. – № 1. – С. 103–105

справедливості, а мірилом ефективності цього розвитку мають бути продуктивна зайнятість і реалізація творчого потенціалу жителів села.

Говорячи про село чи сільську територію, маємо на увазі не тип поселення, а історично складену, внутрішньо диференційовану соціально-територіальну підсистему суспільства. Її системність забезпечується органічним взаємозв'язком демографічної, виробничо-економічної, соціальної та духовної життєдіяльності людей з природно-географічними і штучно створеними матеріальними умовами їх існування¹.

Спираючись на принципи системного дослідження та рекомендації Клода Бернара, вченими було сформульовано п'ять основ, якими потрібно користуватися при будь-якій добре організованій роботі, а оскільки ми вивчаємо організацію розвитку сільських територій, то, на наш погляд, є доцільним використання таких принципів:

1. Встановлення чіткої та конкретно визначеної мети діяльності.

2. Максимально детальний огляд усіх умов і засобів, за допомогою яких поставлена мета може бути досягнута.

3. Складання детального плану дій, які ведуть до мети при використанні найбільш відповідних засобів у найкращих умовах.

4. Ретельне виконання плану.

5. Перевірка досягнутих результатів порівнянням їх із визначеною метою, дроблення висновків з окремих етапів і визначення деяких змін відносно мети, умов, засобів, плану дій, його реалізації та контролю².

За класичною концепцією «вільного ринку» розвиток сільської місцевості залежить від кожного індивідуума, жителя села, його людського і соціального капіталу, а також сукупного людського та соціального капіталу сільських громад. Однак, практика сільського розвитку як в Україні, так і в економічно розвинутих країнах доводить, що повне покладання на ринковий механізм у пи-

таннях організації сільського розвитку неприпустиме, необхідними нині є дійові механізми впливу як із боку держави, місцевих органів самоврядування, так і з боку громадських організацій та об'єднань (у тому числі бізнесових). Існуюча на нинішній час ситуація в їх автономній один від одного діяльності по розвитку не забезпечує відчутних результатів, необхідним є утворення координуючого інституційного органу, який поєднає усі заінтересовані сторони в громадянському суспільстві.

У сучасних міжнародних рейтингах рівень сталого соціального розвитку оцінюють трьома індексами: людського потенціалу, якості життя і знанневого суспільства³. Тому, на наш погляд, пріоритетними в системі заходів з удосконалення організації розвитку села у Вінницькій області через активізацію людського фактора мають бути такі: конкурентоспроможна базова освіта для сільських жителів, якісне медичне обслуговування, ефективна, гарантована державою політика соціальних і фінансових стимулів, що спрямує фахівців із міст до села.

Практична робота над нарощуванням людського і соціального капіталу села має поєднуватися зі становленням системи управління сільським розвитком у загальнодержавному масштабі. Нагадаємо, що в перші роки незалежності України було створено Державний комітет по соціальному розвитку села, який виконував значну частину функцій з регулювання видів діяльності, що ідентифікуються нині поняттям «розвиток сільських територій». Тоді це були питання нормативно-правового забезпечення, урізноманітнення можливостей прикладання праці, формування і вдосконалення економічних механізмів розгортання інфраструктури на сільських територіях, підтримки найбільш уразливих категорій сіл тощо.

У цьому контексті постає гостра необхідність у тіснішій міжвідомчій координації роботи центральних органів виконавчої вла-

¹ Староверов В.И. Деревня / В.И. Староверов. – М.: Социологическая энциклопедия, 2003. – Т. 1. – С. 172.

² Пщоловский Т. Принципы совершенной деятельности. Введение в праксеологию; пер. с польск. / Т. Пщоловский. – К., 1993. – 272 с.

³ Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 13–23; 18.

ди, які відповідають за галузі, тією чи іншою мірою причетні до розвитку сільських територій. адже вони використовують їх як просторову і ресурсну базу економічної діяльності, надають послуги населенню тощо. Така координація можлива через створення при Кабінеті Міністрів спеціального «Агентства сільського розвитку», очолюваного віце-прем'єр-міністром. Реалізація цієї ідеї потребує, по-перше, відповідного наукового обґрунтування з урахуванням думки сільського населення, по-друге, серйозних ініціаторсько-організаційних зусиль та волі представників влади і, по-третє, – визначення (формування) структури, яка виконувала б функції з координування діяльності широкого кола органів виконавчої влади усіх рівнів, органів місцевого самоврядування, неурядових і громадських організацій за аналогією з відповідними агентствами розвитку в розвинутих країнах та з урахуванням специфіки вітчизняних умов і менталітету сільських жителів.

На наш погляд, ініціатором створення пропонованого Агентства крім науковців мало б бути Мінагрополітики та продовольства України і «поділитись з Агентством владою», насамперед тому, що йдеться про поліпшення просторового й соціального середовища функціонування аграрного сектору, тобто про важливі чинники його ефективності та конкурентоспроможності. Крім того, це Міністерство, як уже згадувалося, тепер відповідає за комплексний розвиток сільських територій, маючи в своїй структурі відповідний департамент. Отже, в разі передачі цієї функції на вищий рівень саме Міністерство має бути «головним гравцем» у процесі державного регулювання сільського розвитку. Світовий досвід підтверджує, що функцію регулювання комплексного розвитку сільських територій зазвичай виконують центральні органи виконавчої влади, відповідальні за аграрний сектор економіки. В їхній роботі територіальні аспекти не підпорядковані галузевим, чи навпаки, а рівноправні.

Відтворення культурно-освітнього потенціалу села до рівня міст області, забезпе-

чення активності в громадській діяльності створить умови для успішного впровадження нових аграрних технологій та збереження існуючих сільських громадських цінностей. Важливого значення набуває усунення регіональних диспропорцій розвитку між окремими регіонами. Це вимагає розроблення та запровадження механізмів координації: з одного боку, середньо- й довготермінової політики обласних органів виконавчої влади щодо конкретної території, з іншого – між ними та органами місцевого самоврядування і адміністрацією в узгодженні стратегічних цілей та пріоритетів розвитку.

Наслідком відсутності таких механізмів є територіальне розпорошення державних інвестицій, особливо тих, які спрямовуються на об'єкти соціальної сфери місцевої та регіональної інфраструктури в сільській місцевості, появи значної кількості довгобудів, які фінансуються за рахунок державних капіталовкладень, зменшення мультиплікаційного ефекту від їх освоєння.

Важливим напрямом державного регулювання сільського розвитку є визначення обсягів бюджетних коштів, які спрямовуються на підтримку в сільських територіях економічної діяльності, інфраструктури, поліпшення доступу сільського населення до базових послуг, розв'язання інших проблем, а також налагодження організаційно-економічних механізмів їх ефективного використання.

Дослідниками уже багато сказано про необхідність виокремити "сільську складову" в бюджетах міністерств регіонального розвитку і будівництва, транспорту й зв'язку, праці та соціальної політики, освіти і науки, охорони здоров'я та ін. Однак на даному етапі це завдання поки що не вирішене. Відображенням цього є реалії організації розвитку сільських територій на місцевому рівні. Про проблеми з ідентифікацією джерел фінансування тієї чи іншої програми розвитку (особливо сільських територій) на Вінниччині побічно свідчить Рішення Вінницької обласної ради «Про Порядок формування, фінансування і моніторингу виконання регіональних (комплексних) програм та

включення їх до щорічних програм соціально-економічного розвитку Вінницької області», в якому зазначено (п. 3), що «... програми, які не забезпечені реальними джерелами фінансування ... , до розгляду обласною Радою не приймаються».

Певні зусилля обласної влади тут спрямовані на співробітництво з пілотними міжнародними проектами, які на безоплатній основі забезпечують матеріальну та інформаційно-консультаційну допомогу в проведенні окремих заходів із розвитку сільської місцевості Вінниччини. Особливо важлива роль даних проектів, на наш погляд, не в наданні певних ресурсів, а в тому, що стиль роботи з ними наочно демонструє сучасну методологію організації розвитку сільської території на основі досвіду розвинутих країн.

Суб'єкти низового сільського територіального рівня управління представлені, передусім, сільською громадою. Як історичні, так і сучасні моделі організації сільського територіального розвитку свідчать про те, що саме на низовому рівні – рівні сільської громади, розв'язується основна маса проблем життя місцевих жителів. Відповідно, перед сучасною сільською громадою України стоять головні завдання з організації сільського територіального розвитку порівняно з іншими рівнями організації розвитку. Однак такі об'єктивні, законодавчо закріплені права й обов'язки місцевої територіальної громади належним чином не підкріплені механізмом сприяння в організації розвитку території, через фінансування, освіту, координацію та ін. Тобто, порівнюючи роль місцевих громад у розвитку сільських територій з роллю сільських громад в економічно розвинутих країнах, можна дійти до однозначного висновку щодо того, що в Україні вищі від місцевого рівня організації сільського територіального розвитку не виконують належно своїх функцій і з фактора сприяння розвитку перетворюються в пасивних спостерігачів за ринково саморегульованою деградацією сільських населених пунктів. Дослідження свідчать, що гострими проблемами організації розвитку на базово-

му рівні сільської території Вінницької області є такі:

неадекватна поставленим завданням економічна та фінансова спроможність громади;

немає механізму організаційної діяльності по залученню сільських жителів до розвитку сільських територій на базовому рівні;

одержання прибутку від землі є її здача в оренду, що вкрай неефективно для місцевої громади;

не завершене розмежування земель державної і комунальної власності, а територія юрисдикції громади обмежується межею забудови;

підприємства комунальної власності на селі після передачі їх у власність органів місцевого самоврядування не фінансуються з державного бюджету і не одержують достатніх коштів місцевих бюджетів, оскільки за відсутності рентабельних суб'єктів господарювання в переважній більшості сіл джерела їх постачання є вкрай обмеженими;

платниками місцевих податків і зборів є нечисленні й у фінансовому відношенні слабкі сільські бізнесові структури. Крім того, більша частина цих надходжень передається до районного та обласного бюджетів;

бюджети сільських рад значною мірою формуються за рахунок трансфертів із державного бюджету, а тому юрисдикція сільрад над певною територією по суті є номінальною;

як наслідок, більшість сільських рад області дотаційні.

Концептуально сільській громаді притаманне не управління, а самоврядування, яке є її природним правом, а тому ця діяльність не потребує додаткової легітимізації. Тому, на наш погляд, до наявних функцій сільської територіальної громади слід додати виробничо-господарську, соціальну і політичну функції.

Опрацювання літературних джерел про можливість оцінки рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій приводить до висновку про те, що проблема обчислення через конкретні

показники рівня ефективності функціонування органів державного управління в сфері організації розвитку сільської території є досить складною і недостатньо науково опрацьованою.

Серед економістів існують різні погляди щодо відповіді на питання: один чи кілька критеріїв необхідно вибрати для визначення ефективності державного регулювання організації розвитку сільської території. На думку Л. Дмитриченко, необхідно ввести систему критеріїв, в якій критерій доцільності відображає, наскільки необхідним є макроекономічне регулювання в даній сфері; критерій оптимальності – встановлює межі державного втручання в розвиток сільської території та аграрної економіки; критерій ефективності показує реальний ефект від державного впливу на соціально-економічні процеси.¹

Досліджена можливість оцінки рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій у Вінницькій області, що забезпечить комплексність і системність політики розвитку сільських територій в Україні.

Исследована возможность оценки уровня эффективности современного механизма организации развития сельских территорий Винницкой области, что обеспечит комплексность и системность политики развития сельских территорий в Украине.

The article deals with the social and economic rural territories problems of today. The mechanisms of the complex in Vinnitsa region are investigated. Aspects of rural development are priority today in economic and social researchers. Approaching such that will ensure complex and system nature of rural development policy in Ukraine.

* * *

О.В. ШВАБ, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Сутність фінансових ресурсів і джерела їх формування в акціонерних товариствах молокопереробної галузі

Акціонерна форма ведення бізнесу нині задіяна практично в усіх сферах економічної діяльності. Молокопереробна галузь не є винятком. За даними Державного комітету ветеринарної медицини України станом на 1 січня 2010 року було зареєстровано 443 під-

контрольних комітету молокопереробних підприємств, з яких 176 (39,7%) функціонують у вигляді акціонерних товариств, із них 118 – відкриті (ВАТ), 58 – закриті (ЗАТ)¹.

Для здійснення господарської діяльності та досягнення її основної мети – одержання

* Науковий керівник – М.Я. Дем'яненко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

¹ Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л.И. Дмитриченко – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – С. 87.

² Підконтрольні Державному комітету ветеринарної медицини України переробні підприємства // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/db/cf>.

показники рівня ефективності функціонування органів державного управління в сфері організації розвитку сільської території є досить складною і недостатньо науково опрацьованою.

Серед економістів існують різні погляди щодо відповіді на питання: один чи кілька критеріїв необхідно вибрати для визначення ефективності державного регулювання організації розвитку сільської території. На думку Л. Дмитриченко, необхідно ввести систему критеріїв, в якій критерій доцільності відображає, наскільки необхідним є макроекономічне регулювання в даній сфері; критерій оптимальності – встановлює межі державного втручання в розвиток сільської території та аграрної економіки; критерій ефективності показує реальний ефект від державного впливу на соціально-економічні процеси.¹

Отже, при оцінці механізму та рівня ефективності державного регулювання організації розвитку сільських територій різних рівнів все ж повинні існувати універсальні, стандартизовані підходи, адже вони відносно цілі органів державного регулювання різних рівнів не змінюють змісту сільської території як об'єкта регулювання.

Вважаємо, що органам системи державної влади і місцевого самоврядування при плануванні та здійсненні заходів із розвитку сільської території дуже важливо узагальнювати і брати до уваги думку жителів відповідної сільської території. Такий підхід забезпечить позитивний вплив на механізм організації сільського розвитку, про що переконливо свідчить досвід передових країн світу, в яких опитування жителів сільської території є обов'язковим компонентом розробки, виконання й оцінки програм із розвитку сільських територій.

Досліджена можливість оцінки рівня ефективності сучасного механізму організації розвитку сільських територій у Вінницькій області, що забезпечить комплексність і системність політики розвитку сільських територій в Україні.

Исследована возможность оценки уровня эффективности современного механизма организации развития сельских территорий Винницкой области, что обеспечит комплексность и системность политики развития сельских территорий в Украине.

The article deals with the social and economic rural territories problems of today. The mechanisms of the complex in Vinnitsa region are investigated. Aspects of rural development are priority today in economic and social researchers. Approaching such that will ensure complex and system nature of rural development policy in Ukraine.

* * *

О.В. ШВАБ, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Сутність фінансових ресурсів і джерела їх формування в акціонерних товариствах молокопереробної галузі

Акціонерна форма ведення бізнесу нині задіяна практично в усіх сферах економічної діяльності. Молокопереробна галузь не є винятком. За даними Державного комітету ветеринарної медицини України станом на 1 січня 2010 року було зареєстровано 443 під-

контрольних комітету молокопереробних підприємств, з яких 176 (39,7%) функціонують у вигляді акціонерних товариств, із них 118 – відкриті (ВАТ), 58 – закриті (ЗАТ)¹.

Для здійснення господарської діяльності та досягнення її основної мети – одержання

* Науковий керівник – М.Я. Дем'яненко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

¹ Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л.И. Дмитриченко – Донецк: УкрНТЭК, 2001. – С. 87.

² Підконтрольні Державному комітету ветеринарної медицини України переробні підприємства // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/db/cf>.

прибутку – акціонерні товариства, як і будь-які інші господарські одиниці, повинні генерувати більше коштів, ніж використовують. Втілення цих процесів потребує фінансового забезпечення, матеріальною основою якого виступають фінансові ресурси. Тому розуміння сутності категорії «фінансові ресурси», а також дослідження основних джерел їхнього формування, зокрема в акціонерних товариствах, набуває особливої актуальності.

Метою статті є дослідження джерел формування й уточнення визначення економічної сутності фінансових ресурсів, дослідження їхнього значення для розвитку акціонерних товариств, які оперують у молокопереробній галузі.

Дослідженню сутності категорії «фінансові ресурси» в економічній літературі приділено достатньо уваги, але єдиної думки щодо даного поняття не існує, незважаючи на те, що воно є одним із базових при вивченні фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства. Питання сутності, формування та використання джерел фінансових ресурсів підприємств досліджувалися в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюка, П.Ю. Буряка, І. Заїки, В.М. Гриньової, М.М. Бердар, В.М. Опаріна, О.С. Філімоненкова, С.І. Юрія, В.М. Федосова та інших. Водночас аналіз літературних джерел показав, що погляди науковців на дану проблему досить різні, хоча й мають спільні риси.

За результатами проведеного аналізу було виділено чотири основні підходи науковців до визначення фінансових ресурсів.

До першої групи належать погляди дослідників, які окреслюють фінансові ресурси як сукупність грошових коштів підприємства, які є в його розпорядженні. Прихильники такої думки зводять поняття фінансових ресурсів до загальної грошової маси підприємства¹. Наприклад, А.Г. Борщ визначає фінансові ресурси як запас реальних

грошових коштів, якими підприємство може скористатися негайно для виконання фінансових зобов'язань та здійснення витрат у процесі операційної й фінансово-інвестиційної діяльності. Проте якщо взяти до уваги грошові агрегати, то можна зрозуміти некоректність даного визначення. Найпершим, а отже найвужчим, агрегатом є саме грошові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0). Вважаємо, що доцільніше говорити про специфічність категорії «фінансові ресурси» поряд із категорією «кошти».

Представники дослідників другої групи тлумачать фінансові ресурси як сукупність власних, позичених та залучених коштів підприємства². Іншими словами, автори ототожнюють фінансові ресурси з джерелами їх формування. Фінансові ресурси є активом підприємства, в якому втілено статті пасиву балансу конкретного підприємства. Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» активи визначаються контрольованими підприємством ресурсами³. Джерела наявних фінансових ресурсів як контрольованого активу підприємства розкривають такі статті пасиву як довгострокові кредити банків, інші довгострокові фінансові зобов'язання, короткострокові кредити банків, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, поточні зобов'язання за розрахунками, інші поточні зобов'язання, векселі видані. Маючи грошову форму вираження, фінансові ресурси відображаються в активі балансу в розділі «Оборотні активи» за статтями «Грошові кошти та їх еквіваленти», «Поточні фінансові інвестиції».

До цієї ж групи можна віднести погляди й тих дослідників, які прирівнюють фінансові ресурси до економічної категорії «капітал».

¹ Гриньова В.М. Фінанси підприємств / В.М. Гриньова, В.О. Корда: Знання, 3-є вид. – 2006. – 424 с.; Буряк П.Ю. Фінанси: підручник / П.Ю. Буряк, С.Д. Смолінська, Н.Б. Татарин. – К.: «Хай-Тек Прес», 2010. – 392 с.; Чуницька І.І. Фінансові ресурси як базис формування фінансового потенціалу / І.І. Чуницька // Економіка та держава. – 2007. – № 5. – С.29-31.

² Румянцева С. Принципи корпоративного управління України / С. Румянцева // Цінні папери України. – 26.03.2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.finmarket.info; Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. - 2-ге вид., доп. і перероб. / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.; Венгер В.В. Фінанси: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.

³ Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 996-XIV// Положення (стандарт) бухгалтерського обліку в Україні: станом на 10 вересня 2000 р. – К.: Компас, 2000. – 152 с.

Окремі науковці трактують фінансові ресурси як синонім власного капіталу¹.

Зазначимо, що початкове формування фінансових ресурсів відбувається у момент створення статутного фонду підприємства, який становлять акціонерний капітал, довгострокові зобов'язання перед банками, залучені кошти. Зазначені складові статутного фонду і є джерелами фінансових ресурсів. Також слід вказати думку А.Г. Борщ щодо відмінностей між цими поняттями: «Різниця між ними полягає в тому, що капітал є джерелом капіталізації, а фінансові ресурси призначені для погашення фінансових зобов'язань та здійснення витрат, пов'язаних з виробництвом»².

Третя група об'єднала прихильників фондової ознаки фінансових ресурсів³. Останні визначаються як грошові фонди й та частина коштів, яка використовується в не фондовій формі. З цього приводу вважаємо досить обґрунтованим погляд І.Ю. Гришової, що термін «фонди» характеризує форму суспільно-економічних відносин, а не економічний зміст категорії «грошові фонди», тобто має нормативний характер⁴.

До четвертої групи нами було віднесено погляди науковців, які вважають, що фінансові ресурси формуються в результаті розподілу й перерозподілу сукупного суспільного продукту⁵. На противагу існує думка, що обсяг фінансових ресурсів можна визначити лише у фіксований момент часу, або що вони є певним рухомих запасом грошових ресурсів.

¹ Хрущ Н. Аналіз та оцінка рівня прибутковості фінансових ресурсів підприємства / Н. Хрущ, Л. Приступа // Економіст. – 2007. – № 7 (липень). – С. 28-31.

² Борщ А.Г. Економічна природа капіталу та фінансових ресурсів підприємства: точка зору на дискусійну проблему / А. Г. Борщ // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 137 – 140.

³ Фінанси підприємств: підруч. / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 5-те вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2005. – 546 с.; Хачатурян С.В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С.В. Хачатурян // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 77-81; Хотомлянський О. Л. Теоретичні основи управління фінансовими ресурсами підприємств / О.Л. Хотомлянський, І.О. Сіненко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 2. – С. 145 – 151.

⁴ Гришова І.Ю. Оборотні засоби молокопереробних підприємств; за ред. акад. НААН М.Я. Дем'яненка / І.Ю. Гришова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 188 с.

⁵ Василик О.Д. Теорія фінансів: підруч. / О.Д. Василик – К.: НІОС. – 376 с.; Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави / К.В. Павлюк. – К.: НІОС, 1998. – 174 с.; Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т.3 Р-Я / Гл. ред. Н.В. Гаретовский. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 512 с.

Досліджуючи економічну суть фінансових ресурсів, окремі вчені ідентифікують їх як найбільш ліквідні активи, що забезпечують неперервність руху грошових потоків⁶. У даному визначенні, на наш погляд, не повно розкрито сутність даної економічної категорії. Вважаємо, що при визначенні економічного змісту категорії «фінансові ресурси» важливо розрізнити фінансовий потік і грошовий потік. Відзначимо, що під грошовим потоком розуміють надходження та відплив коштів, що характеризують операційну активність фірми.

Фінансові потоки – поняття ширше, ніж потоки грошові, й включають до свого складу останні, а тому ототожнювати їх не можна. Наприклад, фінансування поглинання однією компанією іншої за допомогою акцій додаткової емісії є, безумовно, фінансовим потоком, але не грошовим. Ще одним прикладом відмінності грошового та фінансового потоків є погашення боргових зобов'язань акціями, випуск фондових опціонів і конвертованих цінних паперів.

Отже, відмінність між фінансовими та грошовими потоками можна виявити відштовхуючись від того, що саме перебуває у русі – фінансові ресурси або грошові. Як уже зазначалося, всі кошти підприємства є його фінансовими ресурсами і всі вони забезпечують його грошовий потік. Однак це лише складова загальної суми фінансових ресурсів, тому розуміння останніх лише як запас реальних грошових коштів видається дещо обмеженим. Так, до складу фінансових ресурсів слід включати грошові кошти, високоліквідні цінні папери, поточні фінансові інвестиції, інші оборотні активи, які підприємство може вільно використати.

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо економічної природи фінансових ресурсів показав, що спільним у поглядах науковців є трактування призначення досліджуваної категорії – забезпечення простого й розширеного відтворення підприємства.

Зважаючи на вищевикладене, можна визначити фінансові ресурси підприємства як матеріальні носії фінансових відносин, які

⁶ Стецюк П.А. Економічна суть фінансових ресурсів / П.А. Стецюк // Фінанси України. – № 1. – 2007. – С. 129-143.

мають найвищу ліквідність і забезпечують рух фінансових потоків. До наявних фінансових ресурсів, на наш погляд, слід відносити кошти, джерелами яких є чистий фінансовий результат, амортизаційні відрахування, стійкі пасиви, кошти, одержані від додаткової емісії акцій, кредити та облігаційні займи, дотації, гранти. Нагадаємо, що до стійких пасивів прийнято відносити заборгованість із заробітної плати й відрахувань на соціальне страхування, резерви наступних платежів, зобов'язання перед кредиторами щодо оплати продукції часткової готовності, тимчасово вільні кошти спеціальних фондів та деякі інші види кредиторської заборгованості.

Об'єктивна оцінка обсягів і структури джерел фінансування є важливою умовою стійкого функціонування акціонерного товариства. Аналіз наявних фінансових ресурсів акціонерних компаній молокопереробної галузі України на прикладі тридцяти обраних товариств дав можливість визначити джерела їх формування (табл.).

Обсяги і структура джерел фінансових ресурсів окремих акціонерних товариств молокопереробної галузі в динаміці

Показник	Рік										Відхилення 2010 р. до 2006 р.	
	2006		2007		2008		2009		2010			
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Чистий фінансовий результат	57,9	5,3	94,8	5,1	-50,5	-	19,2	0,9	51,3	1,8	-6,6	88,6
Амортизаційні відрахування	98,7	9,1	122,9	6,6	157,7	7,1	182,6	8,1	186,9	6,6	88,2	189,3
Стійкі пасиви та інші поточні зобов'язання	459,6	42,4	988,9	52,9	1149,4	51,8	1237,1	54,8	1322,3	46,7	862,7	287,7
Кредити й облігаційні займи	468,9	43,2	661,6	35,4	963,7	43,4	816,7	36,2	1270,1	44,9	801,2	270,9
Разом	1085,1	100	1868,2	100	2220,3	100	2255,5	100	2830,6	100	1745,5	260,9

Джерело: Розраховано автором за даними Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua/>

Щодо кредитів та облігаційних займів зауважимо, що в існуючих умовах господарювання це єдиний спосіб для акціонерних товариств залучати додаткові кошти. Протягом аналізованого періоду в досліджуваних підприємствах дане джерело фінансових ресурсів мало тенденцію до збільшення, крім 2008 року, що пов'язано із ускладненим до-

дані таблиці показують, що найбільшу частку структури наявних джерел фінансових ресурсів мають стійкі пасиви та інші поточні зобов'язання. Так, протягом чотирьох з досліджуваних п'яти років даний показник має тенденцію до збільшення. Перебуваючи у розпорядженні підприємства до моменту їх використання, вони можуть бути використані для фінансування його діяльності. Але слід сказати, що підприємство може їх використати лише у тому разі, коли відомо, що наступних грошових надходжень буде достатньо для покриття заборгованості, за якою настане строк виплати. Амортизаційні відрахування, зменшуючи суму прибутку до оподаткування, є важливим джерелом фінансових ресурсів, оскільки залишаються в підприємстві й мають бути використані для інвестування в основні засоби. З даних таблиці видно, що сума амортизаційних відрахувань у 2010 році перевищує аналогічний показник 2006 року на 89,3%, що свідчить про зростання можливостей фінансування.

ступом до кредитних коштів через світову фінансову кризу і зниженням кредитоспроможності бізнесу. Значимо також, що потенціал майбутнього росту кредитних ресурсів видається, на наш погляд, обмеженим через наявну кризову ситуацію з суверенними боргами й структурними недоліками як країн Європи, так і України, більшість бан-

ківських структур якої є дочірніми структурами перших.

Найпрогресивнішим джерелом залучення коштів для фінансування нових та існуючих проектів, а також розширення виробничо-господарської діяльності акціонерних товариств виступає продаж акцій, що знаходяться у вільному обігу (free-float), а також додаткова їхня емісія. Саме цей інструмент виділяє акціонерні товариства серед інших організаційно-правових форм бізнесу. Емісія акцій має ряд переваг перед банківським кредитом, оскільки не потрібно сплачувати відсотки на постійній основі за користування коштами, а також значно більші можливості залучити великі обсяги коштів при емісії акцій. Проте додаткові емісії мають і негативний бік – розмивання частки акцій через збільшення загальної їхньої кількості при незмінній вартості компанії, а отже, й через втрату певної частки впливу на товариство.

Як показали дослідження, протягом 2006-2009 років акції лише п'яти товариств молочної промисловості оберталися на ПФТС, електронній біржі цінних паперів України, віддаючи перевагу розміщенню серед акціонерів. Цими підприємствами були ПАТ "Галактон", ПАТ "Бель Шостка Україна", ВАТ "Ковельмолоко", ПАТ "Житомирський маслозавод", ПАТ "Кременчуцький міськмолкозавод". Зазначимо, що станом на 12.09.2011 року жодне з них не входить до переліку підприємств, акції яких є ліквідними на фондовому ринку, і лише ВАТ "Ковельмолоко", ПАТ "Житомирський маслозавод", а також Балтський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів допущені до торгів.

Така низька кількість молокопереробних акціонерних товариств на фондовій біржі та переважання внутрішнього розміщення цінних паперів значно звужує можливості залучення додаткових джерел фінансування. Основними причинами цього, на нашу думку, є загальний незадовільний стан фондового ринку України, орієнтація корпоративного сектору на банківський кредит через надмірний розвиток банківського сектору, а також доволі складна і витратна процедура емісії акцій.

Проблеми фінансової нестабільності, низької ефективності використання акціонерного та позиченого капіталу підприємствами молокопереробної галузі, не реалізації потенціалу на фондовому ринку й рідкісного здійснення повторних емісій акцій з метою залучення додаткових інвестицій потребують негайного розв'язання. Подальше наближення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів у сфері корпоративного бізнесу є, на нашу думку, запорукою успішного розвитку таких підприємств, підвищенню рейтингів вітчизняних акціонерних товариств. Водночас специфічність молокопереробної галузі потребує значної уваги з боку держави щодо захисту вітчизняного виробника, відновлення сировинної бази, пільгового кредитування.

Отже, під фінансовими ресурсами слід розуміти матеріальні носії фінансових відносин, які мають найвищу ліквідність і забезпечують рух фінансових потоків. Вважаємо, що формування фінансових ресурсів слід розглядати в трьох напрямках: сформовані фінансові ресурси в минулому періоді, наявні фінансові ресурси в конкретно визначений фіксований момент та потенційні фінансові ресурси. Так, початкові фінансові ресурси формуються під час створення статутного капіталу підприємства і є наявними на цей момент фінансовими ресурсами, які після придбання обладнання, сировини, матеріалів трансформуються в матеріальні ресурси й уже характеризуватимуть сформовані у минулому фінансові ресурси і водночас будуть потенційними фінансовими ресурсами. Матеріальна частина активу (також втілений пасив) є потенційними фінансовими ресурсами, оскільки останні мають грошовий вираз, тому необхідне виконання умов для переведення матеріальних ресурсів у фінансові.

Запропоноване визначення сутності категорії «фінансові ресурси» має практичне значення для аналітично-контрольної діяльності підприємств. Проведений аналіз джерел фінансових ресурсів акціонерних товариств молокопереробної галузі на прикладі підприємств Житомирської області показав, що основним їхнім джерелом є стійкі пасиви, а також кредитні займи, тоді як емісійні випуски акцій не проводяться, що значно

обмежує коло грошових надходжень для зазначених підприємств.

Оскільки основне призначення фінансових ресурсів – це забезпечення руху фінансових потоків підприємства, то чітке розуміння механізму формування фінансових ресурсів, постійний аналіз їхнього стану сприятимуть розвитку підприємства в ре-

зультаті ефективного їх використання і це буде орієнтиром для оптимізації структури капіталу товариства. Подальші дослідження будуть присвячені пошуку пропозицій щодо виходу молокопереробних акціонерних товариств на фондовий ринок для залучення додаткового фінансування, без якого неможливий їхній розвиток.

Розглянуто погляди науковців на сутність фінансових ресурсів і проаналізовано джерела їх формування на прикладі акціонерних товариств молокопереробної галузі Житомирської області.

Рассмотрены взгляды ученых на сущность финансовых ресурсов и проанализированы источники их формирования на примере акционерных обществ молокоперерабатывающей отрасли Житомирской области.

Sights of scientists at essence of financial resources are considered and sources of their formation on an example of joint-stock companies of dairy industry of Zhitomir region are analysed.

* * *